

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HATODIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNOI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)

300940

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

- I. Szám. Margum és Contramargum helyfekvése. Ortvay Tivadar l. tagtól.
- II. » Az utolsó Árpádházi király trónra lépte. Nagy Iván r. tagtól.
- III. » Emlékbeszéd nagyajtai Kovács István fölött. Szilágyi Sándor r. tagtól.
- IV. » A germanizálás történelméből a két magyar hazában. Szilágyi Ferencz l. tagtól.
- V. » A Ghyezyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. Jakab Elek l. tagtól.
- VI. » Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal 1494—1548. Wenzel Gusztáv r. tagtól.
- VII. » Kritikai adalékok Margum történetéhez. Ortvay Tivadar l. tagtól.
- VIII. » Emlékbeszéd Czínár Mór m. akad. l. tag. felett. Ipolyi Arnold rendes tagtól.
- IX. » Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota szim. Pesty Frigyes lev. tagtól.
- X. » Carrillo Alfonz diplomatiái működése. (1594—1598.) Szilágyi Sándor r. tagtól.

MARGUM ÉS CONTRA-MARGUM.

(CASTRUM AUGUSTO FLAVIANENSIS, VAGY CONSTANTIA)

HELYFEKVESE.

FORRÁSOK ÉS KÖZVETLEN HELYBÚVÁRLAT ALAPJÁN.

IRTA

DR. ORTVAY TIVADAR,

AKADÉMIAI I. TAG.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1876. január 3-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia épületében.)

I. FEJEZET.

A Margum-kérdés eredete és jelentősége hazai történelmi szempontból.

A régi topographia elhanyagoltsága és ennek okai. — Egyik téves állítása, hogy Margum hazánk területén feküdt. — Ez állítás általánossága a külföldi irodalom helyesb tájékozottsága ellenében. — A tévedés újabb keltűnek látszik s nyilván a római Dácia közigazgatási beosztására vonatkozó fogalomzavaron alapszik. — Az íróink által idézett források s Margumnak általuk történet topographiai meghatározása. — A kérdés világtörténelmi jelentősége.

Aránylag a legtöbb tévedés, mely a rómaiaknak hazánk területén történet letelepedésére vonatkozólag történetirodalmunk terén felmerül, — a *topographiára* esik.

Egyrészt a források megbízhatatlansága, másrészt pedig azok helytelen értelmezése annyi zavart idézett elő, hogy nyilván még sokáig fog kelleni a jó szerencsére várni, midőn majd minden egyes tévedés kútforrása fel lesz fedezve, az anachronismus kijavítva, a bonyolult, zavaros kérdés kritikailag tisztázva.

Egy ilyen anachronistikus állítás többi között az is, *hogy Délmagyarországon, vagyis a Maros, Tisza, Duna és Erdély közti területen, egy római telepítvény, a hírneves Margum létezett.*

Ez állítás a külföldi irodalomnak e tekintetbeni helyesb tájékoztatása dacára, meglehetősen átment nálunk a tudományos köztudalomba. Ujra és újra állították azt íróink, sőt midőn történetművelésünk legújabb szakában a kritikának már könnyűvé válhatott az anachronismus felismerése, az állítás

mégis még egyre fenn bírta magát tartani, *amint legújabbban is tényleg mint teljesen pozitív tétel került az olvasó közönség elé.*¹⁾

Hogy ki állította ezt először s illetőleg hogy mi alapon szülemlett meg tulajdonképen a tévedés, egész bizonyossággal nem állithatom, de bizonyosként vélem mondhatni, *hogy e téves állítás egészben véve nem oly felette idős, s hogy kútforrását nyilván azon fogalomzavarban kell keresni, mely az egykori római Dácia közigazgatási beosztására nézve a hazai és külföldi történetirodalomban egyaránt általános volt.*

Egy századunk első tizedében megjelent munkában ugyanis, *Miller Jakab Ferdinándnak*, a mehadiai Herkulesről írt s kritikai észrevételekkel 1806-ban közreboesátott munkájában az úgy hívott *bánsági* Traján-gyarmatokat illetőleg olvassuk a többi között: »Non minus Margum, Arcidavum, Turrim Litteratam, Centum puteam, Berzoviam, Ad aquas, Lizicinum, Morisenum, Tibiscum, aliaque in ripenni Dacia exsurrexisse Municipia ex rudibus, quae inibi inventa sunt, dulcis amicus meus Engelius perquam dilucide exploratum reddidit.«²⁾

Miller tehát *Engelre* hivatkozik Margum Délmagyarországhban léteztségének bizonyításában!

Egészen más forrásra utal egy Millernél újabb író. *Oltványi István* egykori esanádi káptalani nagyprépostnak egyik hátrahagyott foliókéziratában ugyanis a dáciai nevezetesebb Traján-telepek *Margummal* együtt tökéletesen a fentebbi sorrendben hozatnak fel, forrásul pedig egy klasszikus történetirő, *Eutropius* idézetik.³⁾

S ez a forrásidézés mindenestre többet látszik mondani, mint Millernek hivatkozása.

Ami pedig a többi írók illeti, azt tapasztaljuk, *hogy az állítás náluk minden forrásutalás nélkül kerül elő. Griselinai*⁴⁾,

¹⁾ I. *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme*. Írta: Böhm Lénárt. Pest, 1867. I. 32.

²⁾ *Hercules Mehadensis animalversionibus criticis illustratus* a Jac. Ferd. de Miller. Pestini. 1806.

³⁾ *Annales Capituli Ecclesiae Cath. Csanádiensis*. M. S.

⁴⁾ *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswar*

az »*Ujabb Ismeretek Tára*«⁵⁾ írói⁶⁾, *Vályi*⁷⁾, *Preyer*⁸⁾, *Böhm*⁹⁾ és a többi semmi történeti alapot ki nem jelölve, egyszerűen csak félemlítik.

A dologban egyébiránt legérdekesb az, hogy írónk Margumot nemcsak mint magyar területen feküdt római helyet jelölik ki, *hanem még topographiailag meg is határozzák annak helyfekvését!* A Margum-vitatók között ugyanis *többen állították, hogy az Torontáltvármegyében, a mai Nagy-Beeskerek helyén feküdt s így e városnak mintegy első alakultát képezte.*¹⁰⁾

Már pedig ez állítás történeti szempontból felette figyelemre méltó. Mert hiszen *Margum* városához a történelem oly emlékeket fűz, melyeket egyáltalán nem nevezhetni másodrangúaknak.

Három IV-ik századbéli történetirő — *Flavius Vopiscus*, *Sextus Aurelius Victor* és *Eutropius* — ugyanis azt említi, hogy *Margum*nál döntetett el két császári vetélytárs: *Carinus* és *Diocletian* fegyveres viszálya s ezzel egy világbirodalom sorsa, mit egy IV-ik századbéli író — *Jeromos* — egy V-ik szá-

rer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. Wien, 1781. Im Verlage bey Johann Paul Krausz. I. Theil. 5. lap.

⁵⁾ *Ujabb Ismeretek Tára*. Pest. 1850. 3. füz. 309. l.

⁶⁾ *Magyarországának Leírása*. Készítette Vályi András. Budán, 1796—99. köt. III, 476. lap.

⁷⁾ Die römischen Pflanzstädte, welche auf diese Weise in der Dacia ripensis, oder dem heutigen Temeszer Banate emporstiegen, waren folgende: *Cseroes, Margum, Arcidava* stb. (*Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*. Von Johann N. Preyer. Temesvár 1853. I. lap.)

⁸⁾ I. k. i. h.

⁹⁾ Ugy látszik Bárány állítása, melyvel *Beeskerek* városának eredetét a római korszakba helyezi (*Torontáltvármegye Hajdania*. Emlegette Bárány Ágoston. Budán 1845. 61. lap.) szintén feljogosított egyeseket azon hitre, hogy *Margum* itt keresendő. Böhm állítására nézve egyébiránt megjegyezzük, hogy ő ugyan *Margumot* határozottan Nagy-Beeskereknek értelmezi (i. k. 32. l.), de ez inkább talán csak elmézésből történt, a szövegben a szükséges kérdőjel kifejejtetvén akár a szerző, akár a szedő által. Hiszen Böhm egyik jegyzetében (i. k. I. köt. II. könyv. 3. fejt. 371. lap. 18. jegyz.) Bárány szövegét e szavakkal töltötte meg: »Valjon azonban e város valóban Margumnak nevezetett, az még nincsen eldöntve.«

zadbeli író — *Prosper Aquitanus* és egy VI-ik századbeli író — *Aurelius Cassiodorus* — is ismételnék.

Egy V-ik századbeli byzanti történetíró — *Priscus Rhetor* — meg arról tudósít, hogy *Margumban* köttetett meg azon hun-byzanti béke, mely Thierry szavai szerint Attilának mintegy fegyvertárul szolgált a római birodalmat politikával verni, midőn fegyverrel nem szorogatta. *) Ugyanő tőle tudjuk meg azt is, hogy *Margumban* püspökség létezett, s hogy *Margum* birtokba vételével Attila kezébe került volt egész Moesia.

Egy VI-ik századbeli író — a göth *Jornandes* — pedig arról értesít, hogy *Margum* volt azon hely, melynél *Mundo*, Attila utolsó sarja, Sabinianussal megküzdött s Theodoric által segítette, győzedelmeskedett.

Igy tehát ha igaz lenne, hogy *Margum* hazánk területén feküdt s illetőleg, hogy az a mai Becskerekkel azonos, akkor természetesen hazánk s nevezetesen Becskerek talaja nagy és kibató történeti momentumoknak volna a múltban színpada. Becskerek ez állítás helyességének esetére *világtörténelmi* ponttá válnék s mint ilyen, hazánk területének politikai és egyházi történetén vajmi nevezetes módosulást eszközölne.

Ezért nyilván nagyon is megérdemli e kérdés a behatóbb kritikai tárgyalást, s ezt annyival inkább, minthogy itt nem csak egymaga *Margumról*, hanem egy ennek helyfekvésétől feltételezett másik római telepítvényről, a *Contra-Margumról* — is szó van.

Nevezetesen eldöntendő:

Először: *Valóban hazánk területén feküdt-e Margum?*
s illetőleg *azonosítható-e vele az ősi Becskerek?*

Másodsor: *A történetileg constatált Margum hol feküdt?*

Harmadsor: *Contra-Margum hazánk földjén a Duna mellett, a római Dáciaiban, avagy Szerbiában a Morava mellett a római Moesiában feküdt-e?*

*) *Attila történelme*. Irta Thierry Amadé. Fordította Szabó Károly. Pest 1865. 44. lap.

II. FEJEZET.

Margum nem feküdt hazánk területén.

Miller helytelen idézete. — Engel szóval sem állítja, hogy *Margum* hazánk területén feküdt volna. — Oltványi helytelen idézete. — Eutropius sem állítja, hogy *Margum* a trajáni Dácia gyarmathelye lett volna. — Az állítás inkább merő fogalomzavarón és történetbuvárlati fölületességen alapszik. — A forrástanulmányok egészen mást bizonyítanak. — Egyetlen régi forrásmű sines, mely *Margum*nak hazánk területén való létezettségét bizonyítaná. — *Marga* nevű mai oláh falucska nem képezhet érvet, mert helyén az ősi Pons Augusti feküdt. — A bánteleki puszta régiségleletei sem képezhetnek érvet a forrásművek ellenkező tanúskodása ellenében.

Ami az első kérdést illeti, mindenekelőtt is szemügyre kell vennünk, mit *Engel* s *Eutropius* róla mondanak, mint kikre az irodalomban hivatkozás történik.

Miller állítása szerint *Engel* *érvekkel* mutatta volna ki *Margum*nak hazánk területén való létezettségét. Ám ha *Engel*nek hivatolt munkáját megtekintjük, legott meg kell győződnünk az idézet helytelenségéről. Mert *Engel*, ámbár Dácia közigazgatási beosztására nézve tagadhatatlanul beleesett azon egykor köz elfogadásba ment hibába, mely az ugynevezett *temesi Bánságot parti Dáciának* nevezte el, a *Margumról* való tévelyt ő még sem követte el. A régi Dácia, mint római tartomány geographiájáról közzétett tanulmányaiban rátalálunk *Ulpia Trajanára*, a *dák Sarmizegetusára*, *Apulumra*, a *Salinakra* és *Aurariakra*, a *Colonia Ciernensiumra*, *Tibiscumra*, *Turrisra*, *Ad aquasra*, *Caput Bovisra*, a *pentingeri abrosz Caput Bubalisara*, *Zeugmara*, *Napccara*, *Sergidavara*, a *Jassiórum Civitasra*, *Petrodavara*, *Carsidavara*, *Patridavara*, *Triphulumra*, *Arcobadara*, *Centum puteara*, a *Parendaneriorum coloniara* — *de egyáltalán nem Margumra* *) és így joggal róhatni meg azon kritikátlan eljárást, mely kétségtől

*) *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium*, pp. 228—246.

másodkézből dolgozva, mást egy nevezetes anachronismus szülőjévé tesz.

De ép így vagyunk Eutropiussal is, kire mint klasszikus tanura Oltványi támaszkodik. Az idézetnek itt sincs erősebb alapja, mert Eutropiusnak egyszerű, de értelmes könyvében a hivatolt helyen *Margum* mint a trajáni Dácia gyarmat helye fel nem említették, tehát rája okkal s érvénnyel hivatkozni épen nem lehet.

Már maga e körülmény erősen sejteti, hogy a tévedés eredetileg csak félreértésen, fölületes forrásismereten és másodkézből való pusztá állítgatáson alapszik. Maguk az írók minden kritikai vizsgálat nélkül csak egyszerűen átvették az állítást s nem okadatolták azt, a kik pedig állításukat történeti érvekkel igyekeztek igazolni, azok kétségtelenül elárulták, hogy nagyon is a történeti alapon kívül állanak s történetforrások nyomatak nélkül beszélnek. De ezzel egyszersmind bizonyosságot tettek arról, hogy mily könnyen harapódzhatnak el lényeges hibák is egy oly irodalomban, mely nem alapul eredeti forrástanulmányokon.

Mert történeti alapra helyezkedve, a nyomozás egészen más eredményekre vezet.

A forrástanulmányok t. i. hazai iróink állításával szemben sorra épen az ellenkezőt bizonyítják. Nincs tényleg semmi oly klasszikus forrás, melyből ki lehetne mutatni, hogy egy *Margum* nevű római hely a hajdani Dácia Duna balparti területén létezett volna. Akár a történeti, akár a földrajzi és chorographiai munkák, akár pedig a feliratos emlékkövek között kutassunk, mindenütt egyaránt ugyanazon nemleges eredményre jutunk.

Strabo, ámbár főfeladatává tette magának Eratosthenes számos hözagát kitölteni, miután a rómaiaknak Dáciában való uralmi korszakát jóval megelőzte, természetesen úgy sem jöhet számításba. Ugyanez áll az idős *Plinius Secundus* nagyszerű encyclopädikus munkájára, a »*Historia Naturalis*«-ra nézve, minthogy írója még az első század befejezte előtt lett a kitört Vezuv hamuesőjének áldozatává. Az ifjabb *Plinius*, Traján kortársa; niceai *Dio Cassius*, epitomatora

Xiphilinus és folytatója *Herodion*; *Sextus (Festus) Rufus*; *Aurelius Victor*; *Svetonius Tranquillus*; *L. Annaeus Florus*, valamint a császártörténelem írói: *Flavius Vopiscus*, *Trebellius Pollio*, *Aelius Lampridius*, *Julius Capitolinus*, *Aelius Spartianus* és *Vulcatius Gallicanus* a dáciai Margumról mélyen hallgatnak. De későbbkori írók is, mint az V-ik századbéli *Priscus Rhetor* és a VI-ik századbéli *caesariai Procop* meg a góth *Jornandes* mitsem tudnak egy duna-balparti Margumról.

Másrészt a cosmographiák és geographiák, az itinerariumok és útabroszak épen nem közlékenyebbek. *Ptolemaeus Claudius*, a II-ik évszázadban élt híres geograph és csillagász, ámbár negyvenhárom dáciai várost s telepet számlál elő, *Margumot* nem említi meg ezek között. A *veronai kézirat* *codex*; *Polemius Silvius* analog jegyzete, *Hierocles* lajstroma; a IV-ik század folytán készült *Itinerarium Antonini* és az *Itinerarium Hierosolymitanum*; a *Notitia Dignitatum* és a híres *pentingeri katonai úttérkép*; a későbbkori *ravennai Névtelen* és *Guido* egyaránt nem regisztrálják a dáciai Margumot. És ép oly kevéssé teszik azt a monumentális emlékek, mert a hazánk területén vagy egyebütt talált nagyszámú emlékkövek egyike sem örökölte meg a trajáni Dácia Margumát.

Egyetlen egy dolog van, mely Margumnak itt feküdtét némileg bizonyítani látszik. Azon helynév az, mely Erdélyország szélén mai nap is fennvan. Az igénytelen oláh falucsakát *Margan*ak nevezik s földén esetleg római régiségeket is találtak²⁾,

²⁾ Egyebek között ott került elő e feliratos emlék is:

DEAE·NEMESI
AEL·DIOGENES
ET·SILIA·VALERIA
PRO·SALVTE·SVA·ET
FILIORVM·SVORVM
MATER·ET·PATER
EX·VOTO·A·SOLO
TEMPLVM·EX·SVO
PERERVNT·COLLE
GIO·VTRICVLARI
ORVM·

meleyekről Marsili ³⁾, Muratori ⁴⁾, Katancsich ⁵⁾ s legujabban Mommsen is emlékszik ⁶⁾

Azonban hogy e mai helynév a multa nézve komoly érvet nem köpez, az nyilván való. Egyrészt maga az a körülmény, hogy a reánk maradt forrásokban a telep neve egyáltalán nem kerül elő, de másrészt főleg a római miliariumoknak a geographiai távokkal való pontos összeegyeztése elég argumentum arra nézve, hogy a régi római Margumot ne nyomozzuk a mai oláh Marga területén. A helység bizonyára egyéb körülményeknek köszöni létét, ha mindjárt nem is vagyunk képesek ez idő szerint azokat közelebről meghatározni. Amyi azonban tagadhatatlan, hogy a római miliariumok szerint a mai Marga helyén az ősi Pons Augusti-nak kellett feküdnie, melynek emléke feliratilag maradt fenn számunkra. ⁷⁾ S e tekintetben megegyezőleg nyilatkoznak tu-

³⁾ *Danubiua Pannonica-Mysicus*. Observationibus geographiis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com. *Marsili* socio regiarum societatum Parisiensis, Londinensis, Mospéliensis, Hagae comitum, apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt, Amstelodami, apud Herm. Uytwerf et Franc. Changuion. M.D.CC.XXVI. Tom. II. tab. 56. Egyébiránt azon térképen, melyet Marsili *Theatrum Antiquitatum Romanarum in Hungaria* cím alatt nagy munkájához (Tom. II. tab. I.) mellékel, Marga mint oly hely van feltüntetve, melynek falú régiségei már nem engednek tiszta alakzást.

⁴⁾ Cf. 531, 4.

⁵⁾ Katancsich: *Orbis Antiquus, ex Tabula Rineraria, quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit ad systema Geographiae redactus*, I, 374.

⁶⁾ *Corpus Inscriptionum Latinarum* Vol. III. Pars I. p. 246. Nr. 1547.

⁷⁾ Dóván Váradi birtokában. Kiadva lásd Neigebaurnál: *Dac.* pag.

I · O · M
TERRAE · DAC
ET · GENIO · P · R
ET · COMMERC
FELIX · CAES · N · SER
VIL · STATO · PONT · AG
PR · M · S · RVFO
EX · VIK N

56. Acknernél és Müllernél: *Die römischen Inschriften in Dacien*. Nr. 225. Mommsennél: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Vol. III. Pars I. pag. 222. Nr. 1351. Mommsen a kölectio variansát is adja s a feliratot ekként olvassa: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) terrae Dac(iae) et genio p(opuli) R(omani) et commercii Felix Caes(aris) n(ostri) se[r](vus) vil(licus) statio(nis) pont(is) Aug(usti) pro M. Co[s](onio) Rufo ex vik(ario) n. . .

dósaink, mint *Mannert* ⁸⁾, *D'Anville* ⁹⁾, *Reichardt* ¹⁰⁾, *Katancsich* ¹¹⁾, *Mommsen* ¹²⁾, *Jakab Elek* ¹³⁾, és legujabban *Gooss* ¹⁴⁾ és *Detlefsen* is. ¹⁵⁾

⁸⁾ *Pons Augusti*. 8 Mill. von Agnavae lag wahrscheinlich bey Bontzar, am Übergange des Bistrassusses, in der Nähe des eisernen Thores. Das Maass der Pent. Karte von hier nach der Hauptstadt scheint mehr für das westlichere Marga, am Übergange eines kleinen Nebenflusses, zu sprechen. — Ptolemaeus führt den Ort mit griechischen Namen an, Zeugma. — Von der Stelle des Jornandes »Dacia duos tantum accessus habet, unum per Bontas, alterum per Tabas« gehört wohl der erste, schon verdorbene Name hieher zu Pontes, oder Pons Augusti; die Lage des andern muss man wohl beim Röthen Thurm-Passe suchen, wo die Pent. Tafel den Namen Burridava anführt. Die ersten Silben verloren sich vielleicht nach und nach in der Sprache des gemeinen Mannes, wie dies auch sonst häufig geschieht. (*Geographie der Griechen und Römer*. IV, 210) Ugyanő másutt: supra vicum Margum ponte inter montana connexo, qui et olim Pons Augusti nuncupabatur. (*Res Trajani Imp. ad Danubium gestae*, Norimbergae 1793. pag. 28.)

⁹⁾ L. Katancsichnál: *Orbis Antiquus*. I, 374.

¹⁰⁾ L. *Orbis Terrarum Antiquus*. Editione D. Campii. Norimbergae. Tab. VI. *Thracia et Illyricum*. Ezen Pons Augusti Marga táján jó elő.

¹¹⁾ Est ad laevam rivu, ab austro Bisztram petentis, vicus Marga, ubi Marsilius antiquae habitationis vestigia, et epigraphas reperit; hic Danville et Mannerto, Pons Augusti. Nos aliquando putabamus, vocabulum hoc ad pontem Traiani lapideum referri debere; sed is eo tempore, quo Tabula est constructa, iam inutilis erat, ut ipse viarum ductus ostendit; et hic quispiam, ab Traiano fursan, pons fuerit constructus, quem recentiorum nemo novit. Pons Augusti, cuius meminit epigrapha Varheliensis, reapse ad Pontem Traiani lapideum spectat, vt in epigraphica monstramus. (*Orbis Antiquus*. I, 374.)

¹²⁾ *Pons Augusti* fuit secundum Peutingerianam inter Sarmisegetusam et Tiviscum, Marga falu e kettő között fekszik. Másutt pedig mondja Margáról: qui vicus cum incidat fere in pontem illum Augusti. (*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Vol. III. Pars I, pag. 222. a¹ Nrum 1351 és u. o. pag. 246 ad Nrum 1547.)

¹³⁾ Átvéve Katancsich nézetét, mondja, hogy a mai Marga nevű falu helyére, a Bisztra folyó mellé teendő a Pons Augusti. (*Kolozsvár története* I, 114 és 169.)

¹⁴⁾ *Pons Augusti*, welches in die Nähe Margus fallen dürfte. (*Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens*. Közzétéve e kiadványban: *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schiltburg zum Schluss des Schuljahres 1873/4*, Hermanstadt 1874. 34. lap.)

¹⁵⁾ L. *Jahresbericht über die Geographie der nördlichen Provinzen des römischen Reiches*. Von Professor Dr. D. Detlefsen zu Glückstadt. Közzé-

Azok pedig, kik a régi római Margum helyét Torontálvármegye székhelyének területén jelölik ki, egészen s egyedül azon maradványokra támaszkodhatnak, melyekre Becskerek táján bukkantak. Ugyanis az ezen városhoz közel fekvő *Bántelek* nevű halom körül nagy mennyiségben római rézérmekek találtak a császárság idejéből; továbbá római téglák a legiok bélyegeivel, cserépedények, halotti urnák — hamvvedrek —, de főleg széles kiterjedésű alapfalak. ¹⁾ Ám — kérjük — mondható-e mindez érvnek arra nézve, hogy *Margum* feküdt itt? A bánteleki puszta régiségletei és ősi alapfalai — ha ugyan valósággal rómaiak — igen is bizonyítják, hogy itt egykor római helységnek kellett állania, de ennél nem is többet. Kik mégis többet akarnak és tudnak e körülményből összes írott és vésett forrásaink közös hallgatása mellett kiokoskodni, azok nyilván csakis az ábránd csalfa szemüvegén át nézik a történeti talajt. Ábrándnak és üres képzelődésnek azonban semmi helye a komoly történetirodalomban.

III. FEJEZET.

Margum Moesiában, a Duna jobb partján feküdt.

Margum helyfekvésének vidékére nézve semmi kétség sincsen. — A deductio is útbaigazít. — Margus illyriai folyó s azonos a mai Moravával. — Margum csak a Margus mellett kereshető. — A történelmi és földirati kútfők is erről tanuskodnak. Eutropius, Flavius Vopiscus, Aurelius Victor, az Itinerarium Hierosolymitanum, az Itinerarium Antonini, a Notitia Dignitatum Utriusque Imperii, Hieronymus a Stridó, Priscus Rhetor, Idatius, Prosper Aquitanus, Cassiodorus, Jornandes és Paulus Diaconus egyenes adatai. — A veronai kéziratú codex s a ravennai Névtelen indirect bizonyítása. — Ptolemaeus hallgatása csakis leírásai hibáin alapszik. — Margum epigraphiai emlékezete. — A požega-kragujevaci feliratos emlékkő. — Boue, Schaffarik és Mommsen olvasása. — Schaffa-

téve Bursiannál: *Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft*. I. Jhrg. 1873. VII. Heft, Berlin 1875. 804. lap.

¹⁾ L. Barányt: *Torontál hajdانا*. 61. l. Böhmöt: *Delmagyarország kül-történelme*. I. 371. és *Tört. Adattár, Csanaidegyházmegye hajdانا és jelenéhez*. Temesvárott 1871. I. köt. 395—403. ll.

rik és Mommsen értelmezésének valószínűtlensége. — A kövön nyilván Margum neve van megörökítve. — Valamennyi kútfői adat a mellett tanuskodik, hogy Margum Moesiában, a jobb Dunaparton állott. — A külföldi szakkutatás e tekintetben jobb tájékozottsága. — A hazai írók erre vonatkozó tévedésének valószínű megfejtése.

Különb en eddigi érvelésünk még bizonyítóbbá lesz, ha a második kérdést oldjuk meg, hogy a történetileg igazolt Margum hol feküdt?

Ennek hajdankori fekvésére nézve — ami a vidéket illeti — épen semmi kétség sem foroghat fenn. Már egymaga a deductio érvelése is eléggé útbaigazító; mert Strabo szerint Margus ¹⁾, mely azonos a Casanbonus és Groskurd Margonával, de a melynek másrészt Bargas névförmája sem vonható kétségbe ²⁾, miután Herodot ugyane folyót Brongos-nak (*Βρογγος*) nevezi ³⁾, folyó Illyriában. Plinius Margisnek nevezi ⁴⁾, a peutingeri tábla Margumnak ⁵⁾, a ravennai Névtelen Margusnak ⁶⁾ és valamennyien megegyeznek e folyó geographiai fekvésére nézve, mert mind a Duna jobb partvidékére ⁷⁾ teszik s így kétségtelenül azonos Niketas Moravcsával, a mai Morávával, amint ezt egyébiránt a legilletékesebb exegeták és chartographok is határozottan állítják. ⁸⁾

¹⁾ *Geographia*. VII, 5, 12.

²⁾ *Bogyos*; egyes edícióban. (V. ö. Forbigerrel Paulynál: *Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft*. Stuttgart 1846. Tom. IV, p. 1556. És ugyanó Strabo stuttgarti 1857-k évi német fordításához vett jegyzeteiben. VII. k. 5. fejt. 12. §. 109. l. 67. jegyz.)

³⁾ *Melpomene*. IV, 49. — A Spruner-Menke-féle *Atlas Antiquus* VI-ik tábláján e néven látjuk megjelölve. — Kiepert is azonosítja, amibár egyik helyt kérdőjelt használ. (*Histor.-geograph. Atlas der alten Welt*, Weimar 1858. 22. lap. és Tab. IX.) L. azonk. Stephanust, (*Dictionary Historicum ac poeticum*, 1567-ik évi kiadás. pp. 34. 86.) A Graff Atlasában feltüntetett Herodot-féle földiratot, (*Schol.-Atlas der alten Geographie*. Tab. I.) — A Menke-féle *Orbis antiqui descriptio* II-ik kiadását. Gotha 1854. Nr. III.

⁴⁾ *Hist. Naturalis*. III, 26.

⁵⁾ Valamennyi kiadásban.

⁶⁾ Parthey és Pinder berlini 1860-ik évi kiadásában. IV, 16. pag. 212. s. 4.

⁷⁾ A ravennai Anonymus elvételére nézve lásd atább megjegyzésünket.

⁸⁾ L. Bührt *Herodot* stuttgarti 1863-iki német kiadásában, IV. könyv,

Ez így lévén, és különben is tudván, hogy Ticinum a *Ticinus*, Tibiscum a *Tibiscus*, Parthiscum a *Parthiscus*, Oescus az *Oescus*, Narona a *Naro*, Arrabona az *Arrabo* stb. mellett keresendő: vajjon akkor kereshető-e Margum is egyebütt, ha nem épen e Margus vagyis a Morava partjain?

A történeti valóság érdekében csak örvendeni lehet, hogy ez észszerű érvelést a tevéleges történetírás is jelesen támogatja. Margumot a Margus mellett keresve, mi is tényleg

49. fejt. 54. l. *) jegyz. — Mannert: *Geogr. der Griech. u. Römer*. Landshut 1812. VII. Th. 77. 1. És ugyanő: *Res Trajanii Imp. ad Danubium gestae* p. 21. és az e munkához csatolt térképen. — Mommsent a *Corp. Inscript. Lat.* dácziai térképén és Dalmatia térképén. Tab. III. — D'Anville: *Geographie Ancienne* abregée. Paris 1768. I. 300. — Heerent: *Handbuch der alten Erdbeschreibung von J. B. d'Anville*. Nürnberg. 1800. I. 352. — Forbigert *Strabo* stuttgarti 1857-ik évi német kiadásában. VII. k. 5. f. 12. d. 109. l. 67) jegyz. és ugyanő a *Pauly-féle Real-Encyclopädiában*. IV. 1556. — Aschbachot: *Ueber Trajans steierne Donaubrücke*. p. 4. — Roessler: *Römische Studien*. Leipzig 1871. p. 52. — Reichardt: *Orbis terrarum Antiquus*. Editione D. Campii. Norimbergae. *Orbis terrarum Veteribus notus* című mappán. — Sprunert: *Histor. Atlas* Nr. 1. és V. Ung. — Spruner-Menkét: *Atlas Antiquus*. Gotha 1865. III. kiad. Tab. XIII. XV. XXIII. — Kiepert: *Wandkarte der alten Welt*, a waimari Landes-Industrie-Comptoir kiadványában. És ugyanő: *Histor.-geogr. Atlas der Alten Welt*. Weimar 1858. 22. l. IX. t. — Desjardint a *pentinyeri tábla* legújabb párisi 1874-ik évi kiadásához adott commentáiraiban. pag. 260. — Azonkívül lásd még Czoerniget: *Ethnographie* II. Bd. 2. §. 3. 1. és 13. §. 41. 1. 19. §. 43. 1. — Frohnert: *La Colonne Trajane*. Paris 1865. a térképen. — Katancsichot: *De Istro eiusque adcolis Commentatio*. Buda 1798. p. 49. — Jornandest: *De rebus Slavicis* Tom. II. p. 153. Sect. XXX és u. o. pag. 184. Sect. XXXIII. U. o. P. III. Sect. XV. p. 27. — Funkét: *Neues Real-Schullexicon*. Wien und Prag. 1866. III. 481. — Bischoff-Möllert: *Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren und neuen Geographie*. Gotha 1829. p. 729. — Möllert: *Karte der Länder am Mittelmeer und Pontus für die Zeit der griechisch-persischen Kriege*. Eiberfeld. 1829. Nr. III. — Graffot: *SchulAtlas der alten Geographie*. Tab. IV. — Rhodet: *Hist. Schul-Atlas*. Glogau. III. tábl. és 4 szöveglap. — Wedell: *Hist. geogr. Handatlas*. Glogau 1843. Nr. II. III. — Bedeust: *Hist.-gen.-geogr.-Atlas*. Hermanstadt 1851. I. térkép. — Tschuckét *Entropius* lipseai 1798-ik évi kiadásában pag. 706. — *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Par une société de Gens de Lettres. A Neufchastel. 1765. Tom. X. pag. 101. Pray ezért határozottabban nyilatkozhatott volna, mintsem mikor azt írja: Margus, hodie cerisimiliter Morava. (*Annales Veter. Lib. III. pag. 150.*)

a történeti térre jutunk. Hiszen azon történeti és földirati források, melyek egy Duna-balparti Margumról oly mélyen hallgatnak, nagyrészt érdekes felvilágosítást adnak a Duna-jobbparti Margum felől. Mert említi azt *Entropius*, *Flavius Vopiscus*, *Aurelius Victor*, az *Itinerarium Hierosolymitanum*, az *Itinerarium Antonini*, a *Notitia Dignitatum*, *Hieronymus a Strido*, *Priscus Rhetor*, *Idatius*, *Prosper Aquitanus*, *Cassiodorius*, *Jornandes*, *Paulus Diaconus* és indirecte a *veronai kézirati codex* is. És ha ezek közül egyik-másik, mint *Flavius Vopiscus*, *Hieronymus*, *Idatius*, *Prosper Aquitanus* és *Cassiodorius* kevésbbé tájékoztató Margum helyfekvésének vidékére nézve, úgy másrészt teljesen biztossá válik ezek adatainak használata is, ha tudósításaikat a többiek határozott tudósításaival egybevetjük.

Flavius Entropius ugyanis, Julián császár titoknoka és bizalmasa, ki Valens uralkodása kezdetén írta nyilván paedagogiai czélből tanulók számára tervezett sorány, de értelmes *Breviariumát* *), ebből felemlíti, hogy *Carinus Margum*nál öletett meg, mely *Viminacium* és a *Mons Aureus* között, tehát *Moesiában* feküdt. †)

Sextus Aurelius Victor, szintén IV-ik századbéli s afrikai születésű író, ki történeti tanulmányai által Julián császár figyelmét magára vonta s általa jutalomképen a városi praefectura diszes méltóságára emeltetett s mint kora ünnepelel fia, emlékszóborral tiszteltetett meg †), a *Caesarokról* írt könyvében azonkép felemlíti, hogy azon *Margum*, melynél *Carinus* császár tönkrement, *Moesiában*, vagyis a *Duna jobbparti* tartományokban feküdt, †) s így e

*) V. ö. *Die Geschichtschreiber der Römer von den frühesten Zeiten bis auf Orosius*. Uebersichtlich dargestellt von Franz Dorotheus Gerlach. Stuttgart 1855. 237—238. II. — Föleg lásd: *Geschichte der römischen Literatur*. Von W. S. Teuffel. III. Aufl. Leipzig 1875. 971. lap. 415.

†) *Postea Carinum, omni odio et detestatione viventem, apud Margum ingenti praelio vicit. . . . certe desertum inter Viminacium atque Aureum Montem. (Breviarium Historiae Romanae ad Valentem Libri X. Lib. IX. cap. 20.)*

†) V. ö. Gerlachchal i. h. 235—236. Teuffel i. h. 968. 3. 414. 1.

†) At *Carinus, ubi Moesium conligit, illico Margum iuxta Diocletiano congressus. (De Caesaribus. XXXIX. 12.)*

rhapsodikus modoránál fogva különben jelentéktelen, azonban mégis jó forrásokból merített irodalmi termék, mely sem az alkotmányos, sem a közerkölcsei, sem a korviszonyokat jellemezni nem tudja, e hiteles adata miatt reánk nézve felette becses. És ez annál is inkább az, mivel klasszikus kiegészítéseül szolgál azon ugyancsak Aurelius Victornak tulajdonított, de igen valószínűn mégis inkább *Victor Juniornak* vagy *Victorinusnak* tulajdonítandó *Epitomenek*, mely a római események történetét Augustustól Theodosiusig felölelve, Carinus esetét a *hely-név megnevezése nélkül* érinti.¹²⁾

Syracusai *Flavius Vopiscus* ugyancsak a IV-ik századból, azon munkájában, melyben tizenegy imperatornak compilált életiratát közli¹³⁾, többi kortársaival megegyezőleg előadja, hogy Carinusnak utolsó csatája és napja *Margumnál* volt.¹⁴⁾

Az *Itinerarium Antonini*, mely lehet hogy már Agrippa rendeletére készült, ámbár bizonyos, hogy nem általa, hanem valamelyik Antoninus, valószínűleg Antoninus Caracalla által adatott ki s mai formájában Diocletian idejébe tehető¹⁵⁾, mint *Margo*-t említi a Duna-jobboldali útmenetben.¹⁶⁾

Egy másik útjegyzék, az *Itinerarium Hierosolymitanum*, más néven *Itinerarium Burdigalense*, melyet egy keresztény 333-ban készített el a Burdalából (Bordeaux) Jeruzsálembe utazók számára¹⁷⁾ *Civitas Margo*-nak nevezi.¹⁸⁾

¹²⁾ *Epitome de Caesaribus* XXXVIII, 8.

¹³⁾ V. ö. Gerlachhal I. k. 229—230. II. F. Richterrel: *Rheino-Mos.* VII, 17—23.

¹⁴⁾ Ultima pugna apud Margum commissa, victus occubuit. (*Scriptores Historiae Augustae*. In *Vita Carini*. XVIII, 2.)

¹⁵⁾ V. ö. Parthey és Pinder előszavával az *Itinerarium* berlini 1848-ik évi kiadásában.

¹⁶⁾ *Margo ab Auro Monte* M. P. VIII. (Wesseling amsterdami 1735-ik évi kiadásában pag. 132. Parthey és Pinder kiadásában pedig pag. 62. 132 v. 4.)

¹⁷⁾ V. ö. Parthey és Pinder előszavával az említett kiadáshoz. Azonkívül ugyancsak Pindernek e tárgyról szóló értekezésével a *Monatsber. der Berliner Akademie von 1860*. 318. lapján. A. de Barthélémyvel: *Diener de Bordeaux à Jerusalem d'après un MS. de Véron*. Közölve a *Revue Archéol.* 1864-ik folyamában. II, 98—112.

¹⁸⁾ *Civitas Margo* Mil. VIII. Partheynél és Pindernél. p. 267 (564,7).

A híres *Notitia Dignitatum Utriusque Imperii*, mely a Justinian előtti és a Justinianbeli államszervezet és geographia egyik legkitünőbb s valószínűleg a IV-ik század végéből vagy az V-iknek első éveiből származó forrása¹⁹⁾, *Margo*-t mint *moesiái helyet* ismételtlen is felhozza.²⁰⁾

Hieronymus a Strido, a IV-ik és az V-ik század (340—420 kör.) e nagyszerű alakja, a kereszténységnek legtdősabb képviselője, s egyszersmind a legélesbelméjű dialectikusok és a legügyesebb stiliták egyike, sz. Özséb krónikáját hővitetten latinra fordítva, ami szellemi termékeinek egyik legbecsesbje, eme hővitett krónikában felemlíti, hogy *Carinus Margum-nál* ületett meg.²¹⁾

Priscus Rhetor, egy szellemdús és eszes, ügyesen figyelő tudós görög, a II. Theodosius által 449-ben Attilához küldött követségben Maximinus követőtársa, kinek követségi jelentés-tételében az V-ik század történelmének legtanulságosb lapjait bírjuk²²⁾, *Margum*-ról világosan és határozottan állítja, hogy az *moesiái Illýriában* a Dunánál fekvő város²³⁾, m elynek püspöke megfélemlítve azt Attila kezébe juttatta.²⁴⁾ És Priscusnak eme tájékoztatása annál becsesebb, minthogy Illýriát,

¹⁹⁾ V. ö. Böcking bevezetésével a *Notitia* 1839—1850-ik évi, bonni kiadásában. — O. Seeckkel: *Quaestiones de Not. Dignit.* Berlin 1872.

²⁰⁾ Sub dispositione Ducis Moesiae primae Auxilium Margense Margo, és Praefectura Classis Stradensis et Germensis Margo. (*Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*. Kiadva Böcking által Bonnæ. Impensis Adolphi Marci A. CIOCCCXXXIX. Caput XXXVIII. pag. 104—108.)

²¹⁾ S. Hieronymi interpretatio Chronicae Eusebii Pamphili. (Lásd S. Eusebii Hieronymi. *Opera Omnia*. Mignénél; *Patrologiae Curia Completa*. Tom. XXVII. (Jeromos összes munkái VIII-ik kötet.) Paris 1846. pag. 658.) Carinus proelio victus apud Margum occiditur.

²²⁾ V. ö. Thierry előszavával *Attila történelmében*. Pest 1865. VII—VIII. II.

²³⁾ ἡ (Μάργος) ἐστὶ πόλις τῆς ἐν Ἰλλύρῳ Μοσῶν ἐπὶ τοῦ Ἰστρου. Est autem (Margus) urbs in Illýrico Mysorum ad Istrum sita. (*Prisci Rhetoris et Sophistae Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*. Becker-Niebuhr-féle kiad. Bonnæ 1829. P. I. p. 167.)

²⁴⁾ *Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*. i. h. p. 140—141.

melyben *Margum* feküdt, közelebből jellegzi, hogy vele minden zavarnak eleje legyen véve. Tudjuk ugyanis, hogy *Illyricum* eleinte csak az Adria-mellékre, Istriára, Liburniára s Dalmatiára szorítkozott, utóbb pedig maguk a rómaiak által az Alpoktól a Pontus-Euxinusig terjedő területre terjesztették, úgy hogy *Illyricum* alatt *Trebellius Pollio* szerint az egész szláv-hellen félsziget, fel a Dunáig s a keleti Kárpátokig Rhätia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Dacia, Moesia, Thracia, Macedonia és Görögország értetett.*) Priscus tehát *Margum* helyfekvésének meghatározásában jelentékenyen segítségünkre van, midőn megjegyzi, hogy az a *mösiai Illyricumban* feküdt.**)

A spanyol származású *Idatius*, ki a IV-ik század végén született s az V-ik század folytán (395—470) írta krónikáját, mely hazájának történetére nézve igen becses forrás, egy másik szintén neki tulajdonított munkában *Margumot* ugyancsak felemlíti. Ugyanis a *Fasti Romani*-ban, mely a consuloknak névlajstromát tartalmazza a köztársaság kezdetétől a Kr. utáni 468-ik évig, s mely régebbi fastikból s Liviusnak egyik kivonatából van merítve s a száraz névlajstromba történeti tudósításokat is sző, többi között felemlíti, hogy *Carinus Margonál* öletett meg. †) És ez adat még azon esetre is érvényben marad, ha csakugyan e *fastik* szerkesztése nem tulaj-

*) V. ö. Severini: *Pannonia*, I. c. 3. — Szatágyi: *De statu Ecclesiae Pann.*, I. 65. — Gibbon: *Geschichte des allmähigen Sinkens und endlichen Unterganges des römischen Weltreiches*. Leipzig 1840. (Sporschil ford.) I. 33—34. — Czoernig: *Ethnographie der oesterr. Monarchie* II. §. 1. pag. 2. — Lányi: *Magyar egyháztört.* I. 26.

***) Ezért emmentálja Priscus szövegét Pray e szavakkal: *Accipit autem hoc loco Priscus Illyricum Orientis, in quo Moesia et Thracia fuere. (Annales Veteres Hungarorum, Avaram et Hungarorum. Lib. III. pag. 106. sub nota p. V. ö. azonkívül Stritterrel: Memoirias populorum olim ad Danubium incolentium. Petropoli 1774 Tom. I. pag. 480. g) jegyz.*

†) Diocletiano II. et Aristobulo. His cons. occisus est Carinus argo, qui ipso anno cum Aristobulo consul processerat. (*Idatii Episcopi Descriptio Consulum ex quo primum ordinati sunt*, Ex codice ms. bibliothecae collegii Parisiensis Soc. Jesu. Annos ab Urbe condita Varronianos ad oram addidit Labbeus. Mignónél: *Patrolog. Curv. Compl.* Paris 1846. Tom. LI. pag. 906.)

doníthatnák *Idatiusnak*, mert itészetleg kétségtelen, hogy e mű s a kézirati hagyomány *Idatius iöjébe esik.* †)

Egy másik V-ik századbéli író, sz. Ágoston dogmatikájának buzgó védője, a 463 körül elhalt *Prosper Aquitanus*, kinek krónikája szoroson sz. Jeromos krónikájához csatlakozik, s melyben a consuloknak a Kr. u. 29-ik évből kezdődő névlajstroma azóta teljesen elveszett forrásokból van merítve*), ugyancsak felemlíti, hogy *Carinus Margumnál* győzetett le s öletett meg.**)

Hasonlót mondhatni azon *Magnus Aurelius Cassiodorius* senatorról, ki úgy hivatalos állásánál mint saját egyéni értékénél fogva *Boethius* mellett kora legjelentékenyebb férfiak volt.*¹) Krónikájában, mely a világörténelmet *Adamnál* kezdi s innen a Kr. utáni 519-ik, évig vezet le legnagyobb részt régebbi forrásokból**²), *Carinus* halálát *Margum* előtt történetnek mondja.*³)

Cassiodorius kortársa *Jordanes* vagy *Jornandes*, ki a VI. században élt és születésére nézve góth, vizigóth, hivatalára nézve pedig ravennai püspök volt, 551 és 552 körül két számkra szerencsésen fennmaradt történeti munkát írt, melyek

†) V. ö. Teuffel: *Geschichte der römischen Litteratur*. Leipzig, 1875. 1111—12. lap.

*) Teuffel i. k. 1082—1083. ll. — Ebert: *Literat. des Mittelalters*. I. 420 s kk. ll.

***) *Carinus proelio apud Margum victus occubuit.* (*S. Prosperi Aquitani Chronicon Integrum in duas partes distributum*, Mignónél: *Patrologiae Cursus Completus*. Tom. LI. Paris 1846. pag. 572.)

*¹) Wattenbach: *Deut. Geschichtsquellen*. 54—61. ll. — A Franz: *M. A. Cassiodorius, ein Beitrag zur Gesch. der theol. Litteratur*. Breslau, 1872. — Teuffel i. h. 1144. s kk. ll.

*²) I. főleg Mommsen: *Die Chronik des Cassiodorus Senator vom J. 519 n. Chr. nach den Handschriften herausgegeben.* (Közzétéve a kiadványban: *Abhandlungen der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Leipzig VIII. Bd. 1861. vagyis *Abhandlungen der philologisch-historisch. Classe der k. sächs. Gesellsch. d. Wissensch.* III. Bd. pag. 560—561.)

*³) *Carinus apud Margum proelio victus interiit.* (*Chronica Magni Aurelii Cassiodori Senatoris*, Mommsen kiadásában pag. 645. Mignónél pedig: *Patrologiae Cursus Completus*, Series Latina. Tom. LXXIX. Paris 1865. pag. 1239.)

ha nem is mondhatók kiváló kritikái és tudományos irodalmi termékeknek, úgy mégis kétségtelen, hogy egyrészt a római és görög irodalomban való nagy tájékozottságuk, másrészt pedig számos megmentett történelmi adatuknál fogva reánk nézve szerfelett becsesek.²⁴⁾ Azon munkájában, melyet »De regnorum et temporum successione« czimén Vigilius pápának ajánlott s ugyan semmi egyéb, mint a világtörténelemnek Justinianig terjedő egyszerű vázlata, Jornandes kétszer is felemlíti Margumot, egyszer midőn elbeszéli, hogy Carinus ott veszett el²⁵⁾; másodízben pedig, midőn Mundonak, a magát Mundusra rómaizáló hunfinak harczáról tesz említést,²⁶⁾ De ugyanez eseményt felhozza ama másik művében is, melyet »De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis« czim alatt tőle birunk. E mű tulajdonkép Cassiodorius művének esetlen kivonata.²⁷⁾ Tartalmazza tudniillik a góthoknak történetét azok eredetétől kezdve egészen a keleti góthok itáliai uralmának megbukásáig s tekintve, hogy e mű több szerfelett fontos, de elveszett forrásművet, főleg pedig Cassiodorius elveszett eredetijét pótolja, tartalmának és formájának hiányossága daczára is a góth történelem és a népvándorlás számos eseményének egyedüli s azért megbecsülhetetlen forrását képezi. E becses munkájában tehát Jornandes újból felhozza városunkat, csakhogy ez egyszer

²⁴⁾ Wattenbach: *Deutsche Geschichtsquellen im Mittelalter*, p. 45. — Gooss: *Studien zur Geographie und Geschichte des Trojan, Daciens* pag. 21. Teuffel i. k. 1152 s. kk. II. — Stahlberg: *Beiträge zur Gesch. der deutschen Historiographie im Mittelalter*, Müllheim a. R. 1854. I, 24. — Jordan: *Jordanes Leben u. Schriften*, Ansbach, 1843. 28. I.

²⁵⁾ Carinus vero apud Margum in proelio victus occiditur, Sylburgnál: *Hist. Aug. Script.* Francofurti, I, 659. — Gruternél: *Historiae Augustae*, Hanoviae 1611. pag. 1076. LXXXVI. — Haurisiusnál: *Scriptor. Hist. Rom. Lat. Veter.* Heidelbergae 1748. Tom. II. p. 267. — Roulierenél: *Hist. Rom. Script. Lat. Vet.* Aureliani 1823. p. 711. — Muratorinál: *Rev. Ital.* Script. I, 220. *Script. Mediolani* 1723. I, 237.

²⁶⁾ Variis namque sub Anastasio miles proeliis fatigatus, et nunc in Illyrico cum Sabiniano, et Mandone ad Margum, nunc cum Pompoio ad Hadrianopolim. . . concertans, frustratus est, Gruternél: *Histor. Augustae*, pag. 1081. CVIII. — Sylburgnál: *Hist. Aug. Script. Lat. Min.* I, 655.

²⁷⁾ Cassel: *Magyarische Alterthümer*, 299. I. — Schirren: *De ratione, quae inter Jord. et Cassiod. intercedat commentatio*, Dorpat 1858. 94. I. — Köpke, *Deutsche Forschungen*, Berlin 1859. 50—79. II.

Margoplano név alatt²⁸⁾, de mely hogy csakugyan egy s ugyanaz Margummal, teljesen kétségtelenné válik az által is, hogy ugyanazon eseményt — mint láttuk — másik munkájában mint Margumnál történetet kétszer is felemlíti.²⁹⁾ *Margoplano*-ról különben e helyt még megjegyzi, hogy az a *Duna és a Martianus folyó között fekszik*, mely folyó alatt kétségtelennül a Margust kell értenünk³⁰⁾, amint tetteleg egyik codexben, a *codex Palatinus*ban Gruter figyelmeztetése szerint Martianumque helyett Margumque áll.³¹⁾ Különben Jornandesnek Migne által eszközölt legújabb 1865-ik évi párisi kiadásában a Martianum Margummal azonosítatik.³²⁾ Sőt már ő előtte sokkal korábban tevő azt Garetius is, kinek erre vonatkozó jegyzete átment aztán Jornandesnek Muratori-féle kiadásába is.^{†)}

A *veronai kézirati codex*, mely egy III-ik századbéli eredeti schemából folyva, VII-ik évszázadbéli capitálirással van kiállítva s Julius Honorius egyik kéziratához tartozó-

²⁸⁾ Indeque contra Sabinianum Illyricum Magistrum mittit, qui tunc cum Mundone paraverat conflictum ad ciuitatem cognomine Margoplano, quae inter Danubium, Martianumque flumina adiacebat, (De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis. Cap. LVIII. Gruternél: *Historiae Augustae*, pag. 1119. — Muratorinál: *Rev. Italicae. Script.* I, 220. — Migne 1865-ik évi párisi kiadásában pedig in *Patrolologiae Curae Completis* Tom. LXIX. pag. 1294.)

²⁹⁾ Ezért nyilván nagyot tévedt Lazius; midőn Jornandesnek ezen Margoplanojára nézve akként vélekedik: si fortasse Margoplanum idem fuerit, labente Imperio, cum Martio Castris, quorum incipientis Imperii autores meminere; quorum demonstravimus rudera in Marotha vici Sirmionensis reperiri. (Commentatio Reipublicae Romanae, Cap. VI. Lib. XII. pag. 1114.)

³⁰⁾ Forbiger is figyelmeztet, hogy Strabónál előfordúl a Μάρπος név. (Pauly: *Real-Encyclopädie der class. Alterthumswissenschaft.* IV, 1556.)

³¹⁾ A *membranae Palatinae*-ben s Gruter hozzáteszi: »forte certius.« In *Annotationibus ad Paulum Warnefridum*, pag. 160. cap. LVIII.

³²⁾ *Patrolologiae Curae Completis*, Tom. LXIX. pag. 1294.

†) *Jordanis Historia de Getarum sive Gothorum origine, et rebus gestis a P. Johanne Garetio edita et notis illustrata*. Nunc vero iterum ad fidem antiquissimi codicis MS. Bibliothecae Ambrosianae accuratissime collata atque emendata. Cura et studio Joseph Antonii Sacci ejusdem Bibliothecae Praefecti. Muratorinál: *Recum Italicorum Scriptores*, Mediolani 1723. Tom. I. p. 220. a jegyzetben.

nak bizonyított³¹⁾, ámbár magára a városra nézve közelebbi felvilágosítást nem nyújt, vidékére nézve mégis jól tájékoztat, midőn a »*Moesia superior Margensís*«-t regisztrálja.³²⁾ S e tekintetben maga Mommsen e codex értelmezésével,*³³⁾ Kiepert pedig chartographiai fellüktetésével mellettem bizonyít.³⁴⁾

Paulus Diaconus, másként *Paulus Levita*, monte-casinoi barát, a VIII-ik századnak legjelentékenyebb longobard historikusa és korának legtanultabb férfia, azon főmunkájában, melyet *Historia Miscella* cím alatt a beneventi herceg nejének Adelperga számára írt, s mely ámbár csak ismeretes művekből eszközölt compilationnak tartandó inkább, semmint forrásmunkának, mégis igazságszereteténel, pártatlanságánál, a források értelmes kiválasztása- és felhasználásánál, tiszta irányu vonzó előadásánál fogva az egész középkor tartamában első rangú történeti munkaként érvényesítette magát, itélve kéziratának, átdolgozatának és folytatásainak jelentékeny száma után³⁵⁾, *Paulus Diaconus* ezen főmunkájában Eutropius nyomdakaín járva, tulajdonkép azt egész terjedelmében átveve³⁶⁾, *Margumot* szintén *moesia*i városnak mondja.³⁷⁾

³¹⁾ L. Mommsen: *Verzeichniss der römischen Provinzen aufgesetzt von 297*. Berlin, 1868. Különnyomat az *Abhandlungen der phil. hist. Klasse* 1862. Nr. 8-ből.

³²⁾ *Diocensis misiarum habet provincias numero XI: dacias, misia superior margensís, dardania, macedonia, tessalia, priantina, priualentina, epiros noua, epiros vetus, creta.* (Mommsennél: *Verzeichniss der römischen Provinzen aufgesetzt von 297*. Berlin 1868. pag. 491. Különnyomat az *Abhandlungen der phil. hist. Klasse*, 1862. Nr. 8-ből.)

³³⁾ Die Benennung *Margensís* — írja ő — für Obermösien ist passend, kommt aber nicht weiter vor. Wahrscheinlich soll sie erinnern an den Sieg Diocletians, durch den er seine Herrschaft begründet hat, über Carinus am Margus. (U. o. 509. lap.)

³⁴⁾ *Das römische Reich nach der Administrativ-Eintheilung des K. Diocletians* című » Mommsennek imént idézett munkájához csatolt térképén pontosan ki van jelölve a Duna jobb partján a *Moesia superior Margensís*.

³⁵⁾ V. ö. Bethmann: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*. Bd. X. Hannov. 1851. 247 s. kk. II. — Bauch: *Über die Historia Romana des Paulus Diaconus*, Göttingen. 1874. 75. l.

³⁶⁾ L. W. Hartel: *Eutropius u. Paulus Diaconus*. (Sitzungsbericht der Wiener Akademie. Philolog. Classe. LXXI. 84. Wien, 1872.)

³⁷⁾ *Postea Carinum, quem Carus Caesarem in Illyrico reliquerat,*

Végül ami a *ravennai Növtelet* illeti, ki a legmegbizhatóbb nyomozások szerint a IX-ik században élt s egy a VII-ik század végén készült görög alapmű nyomán írta latin cosmographiáját, melynek összeállításában főleg a göth Jornandesre szorítkozott, ámbár használt kétségtelenül más szerzőket is, nevezetesen pedig egy, a peutingeri táblával egyáltalán nem azonos régi orbis pictust³⁸⁾, ez a *ravennai Anonymus* a veronai kézirati codex példájára csak indirecte utalozik tárgyunk mellett. Nagy tájékozatlansággal és kirívó kritikátlansággal összeállított, de azért mégis sokban, főleg bővebb részletei és helyesb névformáinál fogva még magának a peutingeri táblának is felette álló munkája *Margumot* nem, de az *Orea Margit*, vagyis *Horrei Margumot* mint *moesia*i várost tartalmazza.*³⁹⁾ *Margus* folyót tájékozatlansága következtében ugyan Dalmatiába helyezi, de azért mégis csak a Duna jobbparti vidékén tünteti fel s így *Margum* város helyfekvésének *vidékére* nézve szintén eléggé jól tájékoztat.

A III-, IV-, V-, VI-, VII-, VIII-, és IX-ik századokból reánk maradt ennyi érdekes és hiteles adat mellett feltűnő lehet, hogy *Margum* elő nem kerül *Ptolemäus*nál, ki a II-ik század első felében Hadrianus és Marcus Antonius alatt élt s híres geographiáját szerkesztette, melyvel tudvalevőleg ez

omnium odio et etsecratione viventem, apud Margum ingenti praelio vicit, proditum ab exercitu suo... certe desertum inter Viminatium et Aureum Montem. (*Historiae Miscellae*. Lib. X. Gruternél: *Historiae Augustae*. pag. 875. — Muratorinál: *Italicarum Scriptores*. Mediolani 1723. I. 69.)

³⁸⁾ V. ö. Mannert: *Einführung zur zweiten Edition der Peut. Tafel*. pag. 41. Ritter: *Geschichte der Erdkunde und der Entdeckungen*. pag. 131. — Gooss: *Studien zur Geographie u. Geschichte des Trajanischen Daciens*. (Separatabdruck aus dem Schässburger Gymnasialprogramm vom Jahre 1873/4.) Hermannstadt 1874. pp. 23—24. — Gutschmid: *Rhein. Mus.* XII, 438—441. — Pinder: *Ueber die Kosmographie des Geogr. Ravennas*, a berlini Akad. kiadványáb. 1853. oct. — Parthey: *Die Erdansicht des Geogr. Rav.* (Abhandlung der Berl. Akad. 1858. 627 s. kk. II. — Pinder és Parthey a *Cosmographia* berlini 1860-ik évi kiadása elé bocsátott I—XVIII bevezetésben. — Mommsen: *Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissensch.* 1851. III, 80—117. — Rossi: *Sopra il cosmografo Ravennate e gli geografi citati da lui*. Roma 1852.

³⁹⁾ *Ravennatis Anonymi Cosmographia*. Berolini 1860. IV, 8. 3. p. 192.

ismeágnak tudományos alapját vetette meg, miután a topographiát csillagászati meghatározásokra s a földtekék vetületeit és a földabroszokat mértani alapra fektette.²⁴⁾ Mulasztása azonban csak *látszólagos* s egyáltalán nem kényszerülünk azt onnan magyarázni, mintha Ptolemaeus idejében, a II-ik század elején az a város még nem létezett volna, melyről mint létezőről a következő századok történet-forrásai emlékeznek. Mert ugyan már *Mannert* is kétségtelenné tette, hogy a Ptolemaeus könyvében feljegyzett városok névsorából *Margum* csakis a *leírók hibája folytán* maradt ki; hiszen Ptolemaeus Claudius megjegyzi, hogy: *»a mellett, τριῶν ἕτε, volt a Moschius folyó torkolata«* ²⁵⁾, ami nem tartozhatik az előbb álló Trihorniumhoz, hanem nyilván csakis a hiányzó ἡ Μέγρος-hoz.²⁶⁾

De ezek mellett nagyon valószínű még az is, hogy városunk neve és emléke s helyfekvésének jelzése egy *epigraphiai* emlék által is fenn lón tartva. Boué, ki európai Törökországról egy igen hasznavehető könyvét írt, egyebek között egy római feliratot is közöl, mely Szerbiának *uziceai* kerületéből, *Požegából* hozatott *Kragujevacba*, hol a fejedelmi konaknál lett elhelyezve.²⁷⁾ E feliratot utóbb *Schafarik* újból copialta kétségtelenné tévén, hogy Boué olvasása nem teljesen correct.

²⁴⁾ V. ö. Goossal: *Studien zur Geographie u. Geschichte des Traj. Daciens*, pp. 12—18.

²⁵⁾ *Geographia*, III. 9. 3.

²⁶⁾ Ptolemäus übergibt diesen Ort durch Fehler der Abschreiber; denn er bemerkte: bey welchem (τριῶν ἕτε) der Moschius Fluss seine Mündung hat. Dies kann nicht zum vorübergehenden Trihornium gehören, sondern offenbar auf das fehlende ἡ Μέγρος. (*Geographie der Griechen u. Römer*, VII, 77.)

²⁷⁾ Boué: *Tarquité de l'Europe*, II, 358. És innen Mommsen: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Vol. III. Pars I, pag. 266, Nr. 1672, így olvasva azt: D(is)u(m)anibus) P. Ael(ia) Qu[?]nt[?]iano dec(ur)ioni M(un)icipii[et II] v(ira)li de(f)u(m)to ann(or)um LXV P. Aelii Lat., [et] M[?]ximus et S[?]ivanus et Tattaia patri p(os)uerunt. Megjegyzendő, hogy Mommsen Boué hiányos közlését olvasta így.

D·M
P·AEL·QVNT
LIANO DEC
MLLVIRA
LI·DEF·ANN
LXV·P·AELII
MXIMVS ET
SLVANVS ET
TATTAIA·PA
TRI·P·

A felirat a következő:

D·M
P·AEL·QVNT
LIANO DEC
M·W·HVIRA
LI·DEF·ANN·
LXV·P·AELII
MXIMVS·ET
SLVANVS·ET
TATTAIA·PA
TRI·P·P·²⁸⁾

E felirat 4-ik sorában egy municipium nevének kezdő betűivel — M·AA-val találkozunk. Schafarik azon nézetben van, hogy ez a Colonia *Magia*-ról értendő, de *Mommsen* helyesen kérde: minő Colonia *Magia*-ról? Szerinte ez inkább így magyarázandó: *decurio municipii Municipii*, vagy *municipii Margensis*, csakhogy e magyarázatok egyikét sem tartja teljesen kielégítőnek, egyrészt azért, mivel a *Horreum Margi* csupán csak Margum név által nem látszik elegendőnek kifejezve lenni, másrészt pedig mivel úgy a Municipium, mint a Horreum Margi messze esnek Uzicától.²⁹⁾

Azonban Mommsennek ezen értelmezésére megjegyzem, hogy a feliratban M·AA fordulván elő, nyilván a Morava jobb partján állott Municipium nem értethetik,³⁰⁾ s minthogy

²⁸⁾ Mommsennél: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Vol. III. P. II. p. 123, ad Nr. 1672.

²⁹⁾ Schafarik cogitat — írja Mommsen — de colonia *Magia* nescio qua. Possis temptare dec(ur)io m(un)icipii M(un)icipii vel m(un)icipii Ma(r)gensis, sed neutra explicatio vere satisfacit, cum praesertim Horrei Margi oppidum solo Margensis vocabulo non recte videatur significari, denique tam Municipium, quam Horreum Margi longe distat ab Uzica. (*Corp. Inscr. Lat.*, Vol. III. P. II. pag. 123.)

³⁰⁾ Mádón Mommsen azt írja: De Municipio, quod distat Viminacio M. P. XVIII. Naissum versus, ut cogitemus, suadet indicatio loci; nam Kragujevatz quamquam a Municipio antiquo distat M. P. c. 30—35, tamen nihil vetat illam quam posuit Boué loci indicationem eo usque extendere (*Corp. Inscr. Lat.*, V. III. p. 1, pag. 266.), csak a Boué által közölt feliratot ismerte, melyen a IV-ik sor csakugyan MM-et tartalmaz, de minthogy Schafarik Boué téves olvasását constatálta s M·M he-

szerinte is a *Horreum Margi* kifejezésére a titulus elégtelen, természetes, hogy én e felirat helynevét inkább azon *Margumra* vonatkoztatom, melyről ez értekezésben szó van; ha még annyira igaz is, hogy *Margum* Požegától tényleg távol esik. Hiszen e könek vándorlási történetét nem ismerjük s amint Požegából Kragujevácsba került, úgy kerülhetett az a Morava-torkolat vidékéről is az užicai kerületbe, Požegába. Különbözik meg is engedve, hogy e könek eredeti situsa csakugyan Požega, feliratának érdekessége még ez esetre is mitszem vesztit előttünk; mert miért ne tehetnők fel, hogy az a P. Aelius Quintilianus, kinek emlékének e követ gyermekei emelték, mint Margum városának decurioja és duoviralisa hivatalkodásának színhelyétől távol, talán épen hálás gyermekeinek távolabbra eső tűzhelyénél lepetett meg a váratlan halál által? S ilykép *Margum* neve *epigraphicalag* is fenn volna tartva!

Egyébiránt eltekintve ettől, csupán csak a felhozott klasszikus adatok alapján kétséghivonhatatlannak mondhatjuk, hogy *Margum a Duna jobb partján, a rómaiak Moesiájában, a jelenkori Szerbiában feküdt*, amint a kritikussabb írók és térképrajzolók a források e világos tudósítását nem is magyarázták félre⁴³⁾ s azért annál feltünőbb hazai írónk azon része, kik mindezek ellenében állították, hogy *Margum a Duna balpartján, Délmagyarország területén feküdt*.⁴⁴⁾

Ilyett M AA-t olvasott, magától értetődik, hogy Mommsen értelmezése meg nem állhat, s csodálni lehet, hogy annak későbbben, Schafarik helyesb közleménye ismerése után is, még egyszer, ámbár módosított kifejezést adott.

⁴³⁾ Alább egyenként fel lesznek hozva.

⁴⁴⁾ Az anachronismus tudományos genesisét ebben gyanítjuk: Dácia közigazgatási felosztása iránt a helytelen nézetek sokáig tartották fenn magukat, s mindazok, kik egy »Dácia riparia«-ról regéltek, nem vették tekintetbe, vagyis inkább nem jöttek annak tudomására, hogy egy alpesi, közép és parti Dáciára való felosztás egyetlen régi írón sem alapszik, de, ellenkezőleg, hogy egy klasszikus felirat által a *Dacia Apulensis, Malvensis és Porolissensis* nyer érvényt és történeti jelentőséget a *Dacia Alpestris, mediteranea és ripensis* s illetőleg a *Dacia Auraria* ellenében. De minthogy későbbben a Duna jobb partján, mint tudva van, az úgynevezett aureliani Dáciában csakugyan létezett egy parti Dácia, nyilvánvalónak gondolom, hogy a fogalomzavarban miként nem haboz-

IV. FEJEZET.

Margum topographiai pontjának téves kijelölése az egyetemes szakirodalomban.

A topographiai pont teljesen bizonytalan meghatározása. — A nézetek egymás és sajátmaguk közötti ellenkezése. — Mult századi általános zavart. — E zavart Ptolemaeus Claudius földírtai munkájának félreértéséből keletkezett. — A mult századokbeli textus javítás bírálati fejletlensége. A kritikátlanság inkább a görög nyelv, semmint a matematika hiányos ismeretéből folyt. — E szempontból ítélendő meg a Ptolemaeus-codexeknek Margumra vonatkozó szöveghiánya. — A Ptolemaeus szöveghez az alap nélküli okoskodások tágas terére vezetett. — D'Anville, Heeren, Bischoff, Möller, Büchling, Funke, Majorszky, Becker, a Brockhaus-féle reálcyclopedisták, Bedeus, Mannert, Desericzky, Kantansich, Kanitz, Böcking, Spruner, Menke, Reichard, Wedell, Rhode, Jausz, Wesseling, Czoernig, Jászay, a magyar egyetemes encyclopedisták, Holstenius, Koeler-Weigel, Karaus, Forbiger, Baudrand, Cluverius, Buno, Heckel, Reiske, Cellarius, Sickler, Tomka-Szászky, Graff, Thierry, Bernhardt, Bellori, Calmet, Sabbathier, Stritter, Baronius, Ferrarius, Eckhel, Sestini, Timon, Banduri, Du-Fresne, Gibbon, Fleuri, Rasche, Weber, Ladvocat, Fuhrmann, Tzschucke, John Clarke, Anna és Tanquil Faber, Claveun, Rauschurck, Thaller, Haack, Kereszturi, a bécsi tudóstársasági 1827-ik évi nagy lexicon írói, Rotteck, Schösser, Keresztlich, Brunner, Hunziker, Beck és Buxtorff, Le Quen, Gebhardi, Guthrie-Gray, Sulzer, Occo, De Strada a Rosberg, Hübner-Sperl-Fejér, Stephanus, a Zeller-féle egyetemes lexicon szerzőinek véleményei.

Ha azonban a régi források útmutatása szerint kétségtelen is, hogy *Margum a Duna jobb partján feküdt*, úgy mégis teljesen bizonytalan maradt volt eddig, hogy *tulajdonképen a Duna jobb partjának melyik pontján feküdt az?* Még azon írók is, kik a régi forrásokat félre nem magyarázva, a *Duna-vidéket* Margumra vonatkozólag helyesen határozták meg, teljesen eltérnek úgy egymástól, mint a történeti valóságtól

hatott maga a komolyabb tudomány is *Margumot*, mely *Moesiában*, vagyis az aureliani, egyébként parti Dáciában, a mai Szerbországban feküdt, a bal duonavidékre áthelyezni, mint melyről azt gondolta, hirdette és vitatta, hogy *Dácia ripensis!* (E véleményt már 1871-ben nyilvánítottam. I. Történelmi Adattár. Temesvár 1871. I, 401—402.)

szerinte is a *Horreum Margi* kifejezésére a titulus elégtelen, természetes, hogy én e felirat helynevét inkább azon *Margum*ra vonatkoztatom, melyről ez értekezésben szó van; ha még annyira igaz is, hogy *Margum* Požegától tényleg távol esik. Hiszen e könek vándorlási történetét nem ismerjük s amint Požegából Kragujevácsba került, úgy kerülhetett az a Morava-torkolat vidékéről is az užicai kerületbe, Požegába. Különbözik meg is engedve, hogy e könek eredeti situsa csakugyan Požega, feliratának érdekessége még ez esetre is mitsem veszít előttünk; mert miért ne tehetnők fel, hogy az a P. Aelius Quintilianus, kinek emlékének e követ gyermekei emelték, mint Margum városának decurioja és duoviralisa hivatalkodásának színhelyétől távol, talán épen hálás gyermekeinek távolabbra eső tűzhelyénél lepetett meg a váratlan halál által? S ilykép *Margum* neve *epigraphiaally* is fenn volna tartva!

Egyébiránt eltekintve ettől, csupán csak a félhozott klasszikus adatok alapján kétségbevonhatatlannak mondhatjuk, hogy *Margum a Duna jobb partján, a rómaiak Moesiájában, a jelenkori Szerbiában feküdt*, amint a kritikusabb írók és térképrajzolók a források e világos tudósítását nem is magyarították félre⁴³⁾ s azért annál feltűnőbb hazai íróink azon része, kik mindezek ellenében állították, hogy *Margum a Duna balpartján, Délmagyarország területén feküdt*.⁴⁴⁾

Ilyett M AA-t olvasott, magától értetődik, hogy Mommsen értelmezése meg nem állhat, s csodálni lehet, hogy annak későbbben, Schafarik helyesb közleménye ismerése után is, még egyszer, ámbár módosított kifejezést adott.

⁴³⁾ Alább egyenként fel lesznek hozva.

⁴⁴⁾ Az anachronismus tudományos genesisét ebben gyanítjuk: Dácia közigazgatási felosztása iránt a helytelen nézetek sokáig tartották fenn magukat, s mindazok, kik egy »Dácia riparia«-ról regéltek, nem vették tekintetbe, vagyis inkább nem jöttek annak tudomására, hogy egy alpesi, középső és partú Dáciává való felosztás egyetlen régi írón sem alapozik, de ellenkezőleg, hogy egy klasszikus felirat által a *Dacia Apulensis, Malvensis és Porolissensis* nyer érvényt és történeti jelentőséget a *Dacia Alpestris, mediterranea és ripensis* s illetőleg a *Dacia Auraria* ellenében. De minthogy későbbben a Duna jobb partján, mint tudva van, az úgynevezett aureliani Dáciában csakugyan létezett egy partú Dácia, nyilvánvalónak gondolom, hogy a fogalomzavarban miként nem haboz-

IV. FEJEZET.

Margum topographiai pontjának téves kijelölése az egyetemes szakirodalomban.

A topographiai pont teljesen bizonytalan meghatározása. — A nézetek egymás és sajátmaguk közti ellenkezése. — Mult századi általános zavar. — E zavar Ptolemaeus Claudius földirati munkájának félreértéséből keletkezett. — A mult századokbeli textus javítás bírálati fejletlensége. A kritikátlanság inkább a görög nyelv, semmint a mathematika hiányos ismeretéből folyt. — E szempontból ítélendő meg a Ptolemaeus-codexeknek Margumra vonatkozó szövegghiánya. — A ptolemaeus szövegghézag az alappéldék okozkodások tágas terére vezetett. — D'Anville, Heeren, Bischoff, Möller, Büchling, Funke, Majorszky, Becker, a Brockhaus-féle reáencyclopédisták, Bedous, Mannert, Desericzky, Kantansich, Kanitz, Böcking, Spruner, Menke, Reichard, Wodell, Rhode, Jausz, Wesseling, Czoernig, Jászay, a magyar egyetemes encyclopédisták, Holstenius, Koeler-Weigel, Karacs, Forbiger, Baudrand, Cluverius, Buno, Heckel, Reiske, Cellarius, Siekler, Tomka-Szaszky, Graff, Thierry, Bernhardt, Bellori, Calmet, Sabbathier, Stritter, Baronius, Ferrarius, Eckhel, Sestini, Timon, Bauffari, Du-Fresne, Gibbon, Fleuri, Rasche, Weber, Ladvoeat, Fuhrmann, Tzschucke, John Clarke, Anna és Tanachuil Faber, Clarcam, Rauschurck, Thaller, Haack, Kereszturi, a bécsi tudóstársasági 1827-ik évi nagy lexicon írói, Rotteck, Schlosser, Kercselich, Brunner, Hunziker, Beck és Buxtorff, Le Quien, Gebhardi, Guthrie-Gray, Sulzer, Occo, De Strada a Rosberg, Hübner-Sperl-Fejér, Stephanus, a Zeller-féle egyetemes lexicon szerzőinek véleményel.

Ha azonban a régi források útmutatása szerint kétségtelen is, hogy *Margum a Duna jobb partján feküdt*, úgy mégis teljesen bizonytalan maradt volt eddig, hogy tulajdonképen a *Duna jobb partjának melyik pontján feküdt az?* Még azon írók is, kik a régi forrásokat félre nem magyarózva, a *Duna-vidéket* Margumra vonatkozólag helyesen határozták meg, teljesen eltérnek úgy egymástól, mint a történeti valóságtól

hatott maga a komolyabb tudomány is *Margumot*, mely *Moesiában*, vagyis az aureliani, egyébként partú Dáciában, a mai Szerbországban feküdt, a bal danaridékre áthelyezni, mint melyről azt gondolta, hirdette és vitatta, hogy *Dácia ripensis!* (E véleményt már 1871-ben nyilvánítottam. L. *Történelmi Adattár*. Temesvár 1871. I, 401—402.)

akkor, midőn a pontot, melyen a város feküdt, *topographiait* ki kellett jelölniök. Sőt nem egyszer saját maguknak is ellentmondának nem. különböző, hanem *egy s ugyanazon* könyvben!

Sajátságos s jellemző mindenekelőtt azon általános zavar, mely a múlt századokban a bírálatos történeti és földirati irodalom terén *Ptolemaeus Claudius* földirati munkájának félreértéséből keletkezett. Mondva volt, hogy az alexandriai tudós könyvéből *Margum* esetlegességből kimaradt s ezt saját-szerűen észre nem vették Ptolemaeus munkájának sem görög, sem latin kiadói, ámbar a múlt századokban kifejlesztett codex-düh igyekezete épen a textus-javításra volt irányozva. A természet szöveg-eltérést, amely a különböző codexek között kijelölhető, a matematikának hiányos ismeretére szerették újabb időkhöz visszavezetni, de én kétségtelennék hiszem, hogy okául inkább a *görög nyelvnek* hiányos ismerete tartandó. Csakis e hiányból magyarázhatni meg, hogy a görög és latin codexek egyaránt az eredeti szöveg másolatainak fogyatkozását rendre átöröklék, úgy hogy ez által az eredetileg csak másolati elnézésen alapuló hiba annál általánosabbá lett, minél inkább szaporodtak a codexek és a kiadások. A codex Vienen-sis, a Codex Fettichii, a Codex Pici Mirandulani, a velencei sz. Márkkönyvtár két codexe, a Grimman-Codex, a három florenczi codex, a lugduni codex, az angol könyvtárakban levő 10 codex, a Coislín-Codex, a bonni codex, az öt római codex, a lugduni codex, az athoshegy-monostori codex, a lipcsei nyomtatott codex; továbbá az Ebner-, Jacobus Angeli-, Emmanuel Chyrsolora-féle latin codexek, a nürnbergi latin codex, a lugduni két latin codex, az angolhoni három latin codex, a treviri, velencei latin codexek, a Codex Patavinus stb. amennyiben *Margumot* nem tartalmazzák, csakis a görög nyelv grammatikájának félreismerése folytán lettek kritikátlanokká! S minthogy így a ptolemaeusi szöveg a codexekben csonkultán szállott reánk, érthetővé, ha nem is igazoltá válik, hogy mindazok, kik Ptolemaeust értelmezték, szövegéhez jegyzeteket függesztettek, avagy szövegéhez térképeket készítettek, *Margum* helyfekvésére vonatkozólag ugyancsak félre-vezetnek, a mennyiben ők a *Moschius* vagyis a *Margus* folyó

torkolatához*), hol *Margumot* kellett volna nyomozniok, a csonka ptolemaeusi szöveg értelmében *Tricorniumot* helyezték.

Ezzel aztán tág tere nyílt az alapnélküli okoskodásoknak, melyekre bukkanhatunk, ha a XVI-ik, XVII-ik, XVIII-ik és a legújabb század idevágó irodalmát kissé vizsgálgatjuk.

Jean Baptiste Bourguignon d'Anville, a múlt század eme legkitünőbb geographusa és térképészítője, kinek mappái az akkori kor segédeszközeihez képest vetélytárs nélkül állottak, *Margum* topographiai helyfekvését vajmi különbözőleg határozta meg. A *«Geographie Ancienne Abrégée»*-ben ugyanis a mai *Kosztolácz* helyére tevő azt a *Mláva* folyónak Dunába szakadó torkolatához.¹⁾ Ugyane helyre határozta azt, a francia Akadémia emlékirataiban is*), de az *«Atlas Antiquus»* című munkájában már a *Morava* torkolatához járul vele, ámbar úgy, hogy a jel épen a folyóba esvén, nem tudhatni,

*) A *Moschius* (*Mószisz*) és *Margus* azonosságának bővebb nyomozása igen elvezetne a tárgytól. Itt röviden csak azt jegyezzük meg, hogy mit *Cellarius* (*Moschius Ptolemaei*... *Margis Plinii esse videtur. Notitia Orbis Antiqui*. Lipsiae 1701. T. I. Lib. II. c. VIII. Sect. III. §. XLII. p. 458.); *D'Anville* (*Margus*... scheint der *Moschius* des Ptolem. zu seyn. *Handbuch der alten Erdbeschreibung*. Heeren-féle átdolgozat, Nürnberg 1800. I. Th. X. Cap. §. 9. p. 352.); *Bischoff-Möller* (*Margus*... vielleicht im griechischen *Moschius*. *Mószisz*, Ptol. *Vergleichendes Wörterbuch*, Gotha, 1829. 729. 1.) határozatlanul emlitenek, azt *Petavius Felix* (*Schwandtner*nél: *Scriptores Rer. Hungaricarum*. Vindobonae, 1766. III. 189.) és *Forbiger* egész határozottsággal állítják. (*Margus* unstreitig identisch mit dem *Mószisz* des Ptol. *Pauy*: *Real-Encyclopädie*, IV. 1566.) Ugyanezt látjuk az *Encyclopedie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des Arts et des Mœurs* című munkában. (Neuchâstel 1765. Tom. X. p. 101.) *Mannert* ellenben így nyilatkozik: Ob der Fluss, welchen schon *Plinius Margis* nennt, auch *Moschius* hiess, oder ob es blosser Schreibfehler ist, weiss ich nicht. Jedermann erkennt die heutige Moldava, auch *Morava* genannt. (*Geographie der Griech. u. Römer*. VII. 78.) *Katanesich* azon véleményben van, hogy a *Moschius* inkább a *Jessavanak* felel meg. (*De Istro cinquo adriaticis Commentatio*. Buda 1798. p. 49.)

¹⁾ *Margus*... conserve des vestiges d'antiquité sous le nom de *Kosztolatz*, quoiqu'aujourd'hui à quelque distance au-dessous de l'embouchure de la rivière de même nom, par un changement arrivé au bas de son cours. (*Geographie Ancienne Abrégée* [Par M. *D'Anville*]. Paris 1768. I. 304.)

*) *L. Mém. de l'Acad. des Inscc.* XXVIII. 433.

ha vajjon a Morava jobb- vagy balpartját akarta-e vele megjelölni? ²⁾ s míg másrészt a *Kollin* történeti könyvéhez készített térképen *Margum* teljesen hiányzik ³⁾, addig azt tapasztaljuk, hogy D'Anvillenek *Heeren* által átdolgozott kiadásában *Požarevac* (*Passarovicz*) van *Margum* helyétől kijelölve. ⁴⁾

Ez utóbbi városhoz egyébiránt mások is határozták *Margumot*, mint *Bischoff* és *Möller* ⁵⁾, *Büchling* ⁶⁾, *Funke* ⁷⁾, *Majorszky* ⁸⁾, *Becker* ⁹⁾ és a *Brockhaus*-féle reál-encyclopädia írói. ¹⁰⁾ A *Bodens*-féle Atlashoz készült szövegben is ugyancsak

²⁾ *Atlas Antiquus* *Dauvillianaus*, Norimbergae 1784. *Orbis Romani pars Orientalis*. 1782.

³⁾ *La Grèce et les Pays plus Septentrionaux jusqu'au Danube*. Pour l'histoire ancienne de Mr. Rollin par le Sr. D'Anville 1740.

⁴⁾ *Margum*, wo Carinus vom K. Diocletian eine grosse Niederlage am Flusse Margus (Morava) erlitten hat. Daher glaubt man dessen Lage komme mit der von Passarowitz überein. (*Handbuch der alten Erdbeschreibung von J. B. d'Anville, zum Gebrauch seines Atlas Antiquus in zwölf Landkarten verfasst*. Neue umgearbeitete Auflage von A. H. L. Heeren, Nürnberg, 1800, I. Th. X. Cap. §. 9. 354. 1.)

⁵⁾ *Margum*, . . . Ort in Moesia Super. XXIV. M. P. von Viminacium; in unseren Tagen *Passarofidscha*, *Passarowitz*, kleine Stadt in Servien, an der Morava. (*Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren und neuen Geographie* von Fr. H. Th. Bischoff u. J. H. Möller. Gotha, 1829, p. 728.)

⁶⁾ *Margum*. Eine Stadt in Obermösien, die jetzt *Passarowitz* heisst. *Büchling* jegyzete ad *Europä Breviarium Historicum Romanum*. Bécsi és triesti kiadás 1825. (*Anzerleene Bibliothek der vorzüglichsten lateinischen Klassiker* VIII. kötetében pag. 304. 71 jegyz.)

⁷⁾ *Margum*, ein Ort in Obermösien, am Flusse Margus (Morava). . . . Man hält den Ort mit *Passarowitz*, wo 1718 der berühmte Friede geschlossen wurde, für einerlei (*Neues Real-Schullexicon*. Wien und Prag, 1806. III, 481.)

⁸⁾ *Margum oppidum* (*Passarowitz*) ad ostia cognominis fluvii. (*Enchiridion Antiquae Geographiae*; Buda 1831. Cap. VIII, §. V. pag. 89.)

⁹⁾ *Margus*, *Passarowitz* in Mösien. (*Karl Friedrich Beckers Weltgeschichte*. Achte neu bearbeitete, bis auf die Gegenwart fortgeführte Ausgabe. Herausgegeben von Adolf Schönl. Dritte vermehrte Auflage. Leipzig. 1871. IV, 115.)

¹⁰⁾ *Der wahrscheinlich an der Stelle des alten Margum in Obermösien stehende Ort* (*Passarowitz*) ist merkwürdig durch den daselbst 21 Juni 1718 . . . abgeschlossenen Frieden. (*Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände. Conversations-Lexicon*. Fünfte umgearbeitete, verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig. F. A. Brockhaus. 1867. XI. Bd. 486. 1.)

Passarovicz hangsúlyoztatik, magán az Atlason mégis a város a *Margus* folyó balpartjára, ennek torkolatához van téve ¹⁰⁾, s mindenesetre eredeti, hogy ugyanezen munka másik térképén a Morava-torkolatnál, ugyancsak a balparton, már *Viminacium* áll! ¹¹⁾

Mannert, a múlt és jelen század ezen legnevesb bűvára, ki a források kritikai felhasználása folytán maradandó becsesel bíró történeti és földirati munkákat teremtett, *Margumot* *Pobritzár*hoz határozza ¹²⁾, talán észre sem vévén, hogy saját-magának ellent mond akkor, midőn a nagy geographiai munkájához csatolt térképek egyikén a római várost a *Margus* folyó torkolatához, a jobb partra teszi *Viminacium* és a *Mons Aureus* közé. ¹³⁾ Azon térképen pedig, melyet »Germania Ptolemaei« czimen ugyancsak nagy földirati munkájához mellékelte, a *Margus* folyó torkolatánál, a balparton *Tricornium* áll és *Margum*nak semmi nyoma. ¹⁴⁾ *Desericzky* is önmagának mindenkép ellemmondólag a mai *Vüllin* ¹⁵⁾ míg *Katanesich* biztosb történeti érzékkel *Kulic* helyére határozza ¹⁶⁾, mely a

¹⁰⁾ *L. Historisch-Genaealogisch-Geographischer Atlas zur Übersicht der Geschichte des ungrischen Reichs, seiner Nebenländer und der angrenzenden Staaten u. Provinzen, nach den besten Quellen bearbeitet von Joseph Bedens von Scherberg*. Hermannstadt, 1851. III-ik rész I. térkép: *Zustand der Länder, in deren Mitte sich in der Folge die Ungern niederliessen, zur Zeit der größten Ausdehnung des römischen Reichs gegen Norden*. Um das Jahr 200 nach Christi Geburt.

¹¹⁾ U. o. II-ik térkép: *Politischer Zustand und Einteilung der südlichen Europa, bis Ankunft der Ungern in ihre heutigen Vaterland*. Um das Jahr 890 nach Christi Geburt.

¹²⁾ *Margus*, ein befestigter Ort . . . lag etwas östlich vom Flusse, beyrn Flecken *Pobritzar*. (*Geographie der Griechen u. Römer*. VII, 77. 1.)

¹³⁾ *Macedoniae, Thraciae et Moesiae delineatio accurata*. Nro. 1.

¹⁴⁾ *Geographie der Griechen u. Römer*. III, Theil. 2. Auflage.

¹⁵⁾ *Margus*, Civitas ad litus Istri in superiore Misia circa *Viduanum* habitaculum. (*De locis ac Majoribus Hungarorum Conjectaria*. Budae in Hungaria. MDCCXLVIII. Lib. IV. Tom. III, Part. II. Cap. II. pag. 170. sub nota t.) És ugyanott Cap. III. pag. 180. sub nota h): *Margus*, Civitas Moesiae superioris ad Margum fluvium posita in Dambium illahentem circa *Viduanum* habitaculum.

¹⁶⁾ Nam recta ab *Somendria* ad *Kalica*, castellum haeva *Moravae* exeuntis situm, cui *Margum* oppidum respondet, non nisi VI M. P. censetur (*Orbis Antiquus*. P. I. pag. 344.)

Morava-torkolatnál fekszik s e helyre határozza azt *Kamitz* is ¹⁷⁾, ki ha nem is mondható szakbuvárnak, úgy viszont az sem tagadható meg tőle, hogy Szerbiának mindenestre monumentális monographiát adott.

A kritikus *Böcking*, a Notitiának különben minden látogatás daczára is nem épen legkritikusabb kiadója és értelmezője, az eltérő vélemények között szintén csak a Morava baloldalán álló Kuličot tarthatja *Margum* színhelyének s elveti D'Anvil-ének Mlava-parti véleményét. ¹⁸⁾

Különben a *Morava-torkolat* mellett számosan nyilatkoznak, csak hogy a partra nézve térnek el egymástól. Nevezetesen a balpartra teszi *Margumot* a jelenkor legnagyobb chartographjai egyike *Spruner* ¹⁹⁾, továbbá *Menke* ²⁰⁾, *Rei-*

¹⁷⁾ Die Thurmuine des Schlosses Kulič, welches die einst beträchtliche, heute ganz verschwundene Schiffart auf der Morava an ihrem Einflusse in die Donau überwachte, erschien vom festen Lande vollkommen abgetrennt, und ragte nur wenige Fuss hoch aus der allgemeinen Ueberfluthung hervor. An dieser Stelle stand einst ein römisches Margus (Morava) die gleichnamige römische besetzte Niederlassung... Ich glaube... Kulič ist unzweifelhaft dasselbe. (Serbien, Historisch-ethnographische Reise Studien aus den Jahren 1850—1858. Leipzig, 1868. IV. fejt. 12—13. II.) Aztán: *Mansion Margus an der Moravamündung*, (U. o. 415. I.) És: *An der Moravamündung mit den Ruinen der sie einst beherrschten Römercastelle Margus und Contra-Margum*, (U. o. XI. fejt. 421. I.) Es: *Kulič = Ad Margum*, (U. o. X. fejt. 268. I.)

¹⁸⁾ *Margum*... ad ostia Margi fluvii, qui Morava hodie dici constat, atque tot fere M. P. supra Kastolaez Daumbio miscetur, quot inter Margum Viminaciumque interfuisse Itin. Hierog. et Tab. Pent. perhibent, i. e. decem cf. not. s. Kollitz, ut Marsil. tab. 14. sect. XII. habet, Kolich, ut apud alios scriptum est, in castris Moravae fl. ripa ad Daumbium conditus locus est. (A Notitia bonni kiadásában pag. 484.)

¹⁹⁾ L. Dr. *Karl von Spruner's Historisch-Geographischer Schul-Atlas des Gesamtstaates Österreich von den ältesten bis auf die neueste Zeiten*, 13 illuminirte Karten in Kupferstich. Gottha: Justus Perthes. 1860. Nr. 1. és Nr. 2. — Továbbá I. *Historisch-Geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit* von Dr. *Karl v. Spruner*. Zweite Auflage. Gottha. Bei Justus Perthes 1854. Nr. 1: Europa, Das römische Reich und die nördlichen Barbaren im IV-ten Jahrhundert és Nr. II: Europa im Anfange des VI. Jahrhunderts.

²⁰⁾ L. *Orbis Antiquè Descriptio*. In usum scholarum edit Th. *Menke*. Editio secunda. Gothae. Sumtibus Justi Perthes. Anno MCCCCLIV. Nr. XVII. *Imperium Romanum inde ab Augusti temporibus*. Azonkívül lássd

chard ²¹⁾, és akik leginkább *Spruner* után indultak *Wedell* ²²⁾ és *Rhode*. ²³⁾ *Jausz* is nyilván e csoportba számítandó, csak hogy határozatlanul rajzolván, Margusa épea a folyóba esik belé, úgy hogy ez okból nem tudhatni, ha vajjon a jobb vagy a balparton állott-e szerinte? ²⁴⁾ *Wesseling* csakis *Priscus* és *Jornandes* meghatározásaira szoritkozik, melyek szerint *Margus illyrmösiái* város a hasonló folyó mellett Constantiával szemben anélkül, hogy *Czoerniggel* ²⁵⁾, *Jászai*val ²⁶⁾, az Egyetemes Magyar Encyclopédiával ²⁷⁾, megmondaná a jobb- vagy a

még: *Spruner-Menke: Atlas Antiquus*. Karoli Spruneri opus tertio edidit Theodorus Menke. Gothae: Sumtibus Justi Perthes. Anno MDCCCLXV. Nr. XVI. *Imperium Romanum inde a Constantini Magni tempore*. És Nr. XXIII. *Pannonia, Illyricum, Dacia, Moesia, Thracia, Macedonia, Epirus*.

²¹⁾ *Orbis terrarum Antiquus*, cum thesauro topographico, continete indices tabularum geographicarum topographicos, eosdemque criticos. Auctore Christiano Theophilo Reichardo. Norimbergae. Sumtibus Friderici Campii. 1824. Tab. VI. *Thracia et Illyricum* és Tab. X. *Italia Superior, Rhetia, Noricum, Pannonia, Dacia et Illyrici partes occidentales*. Norimbergae. 1822.

²²⁾ *Historisch-Geographischer Hand-Atlas* in sechs und dreissig Karten nebst erläuterndem Text, bearbeitet und herausgegeben von *Rudolf v. Wedell*. Mit einem Vorwort von Dr. J. A. *Pischo*n, zum Gebrauch für höhere Bürger-Schulen, Gymnasien und Militair-Bildungs-Anstalten, sowie als Supplement zu den Geschichtswerken von *Becker*, *Pischo*n, *Rotteck*, *Schlosser* etc. Zweite Auflage. Glogau. Verlag von Carl Flemming. (1843.) Nr. II., mely a római birodalmat és Nr. III., mely Európát a népvándorlás korában tünteti fel.

²³⁾ *Historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neueren Geschichte* von C. E. *Rhode*. 89 Karten auf 30 Blättern nebst erläuterndem Text. Neunte Auflage. Glogau Druck u. Verlag von Carl Flemming Nr. III.

²⁴⁾ *Historisch-Geographischer Schul-Atlas für Gymnasien, Realschulen und verwandte Lehr-Anstalten*. Herausgegeben von *Georg Jausz*, Professor. 1. Abtheilung: *Die alte Welt*. Zweite Auflage. Wien und Olmütz. Eduard Klotz's Verlag. 1873. Nr. 9. *Oesterreich-Ungarn zur Zeit der Römerkerrschaft*.

²⁵⁾ *Margus, am Einflusse der Morava in die Donau*. (I. *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, von *Karl Freiherrn v. Czoernig*, Herausgegeben durch die k. k. Direction der administrativen Statistik. Wien 1857. II. Bd. 19. §. 43. I.)

²⁶⁾ *Jászay* csak azt írja: *A Duna jobbpartján fekvő Margus*. (A nagy, nemzet, napjai a legrégibb időtől az arany hulláig. Kiadta *Toldy Ferencz*. (Pest 1855. II. szak. 74. I.)

²⁷⁾ Egy nagy síkon a Duna jobb partján, a Morava folyó hezaka-

balparton feküdt-e? ²³⁾ És hasonló áll *Holsteniusról* is. ²⁴⁾ Ellenben a *Koeler-Weigel*, ²⁵⁾ és a *Karacs*-féle térképeken *Margus* a jobb parton áll ²⁶⁾, míg *Forbiger* egyik helyt, a partot meg nem határozva, csak *felső-moesiai* városnak mondja, mely az Aureus Mons és Viminacium közt a *Morava* torkolatánál feküdt ²⁷⁾; másik helyt ezen véleményével ellenkezőleg *Semendriát* vagy Požarevacot jelöli ki helyeül. ²⁸⁾ Baudrand is, ki alexandriai Ferrarius Fülöpnek geographiai lexicális művét újból kiadta, *Margumot* a *Morava* torkolatához teszi ugyan, de a partot ő sem határozza meg. ²⁹⁾ A XVII-ik év-

désánál, közel a római *Margus* városhoz. (*Egyetlen Magyar Encyclopädia*. Kiadja a Szent-István-Társulat. Pesten, 1862. IV. köi, 274. l.)

²³⁾ Alluebatur urbs (*Margo*) a cognomine fluvio, quem Tabula memorat. Situm bene descriperunt Priscus et Jornandes: illius in Excerpt. (Hoesch p. 49.) haec sunt: *αὐτὴ ἐπιλαχτοῦσα ἐς Μόγγρον ἔστι* stb. *Margum* pervenimus quae Mysorum in Illyrico urbs est, posita ad Danubium e regione castelli Constantinae, quae adversam ripam insidet. — *Jornandes de Reb. Getic. c. 58.* Qui tunc — inquit — cum Mundone conflictum paraverat, ad civitatem Margo plano, quae inter Danubium Martianumque flumina adiacebat. (Cf. *Antonini Augusti Itinerarium*. Curante Petro Wesselingo. Amstelaelami, 1735.)

²⁴⁾ *Margus Moesiae primae, sive superioris civitas, ad fluvii ejusdem nominis et Danubii confluentis sita.* (Carolus a S. Paulo-nál; *Geographia Sacra, sive Notitia Antiqua Diocesis omnium Patriarchatum, Metropolitanorum et Episcopatum Veteris Ecclesiae*. Accesserunt in hac editione notae et animadversiones *Lucas Holstenii*. Amstelaelami, MDCCHII. pag. 203.)

²⁵⁾ *L. Descriptio Orbis Antiqui in XLIV. Tabulis exhibitā a Jo. Davido Koelero*. Hist. et Polit. PP. Altdorfino studio atque opera *Christophori Weigeli*. Norimbergae. 29. lap. *Regiones Danubianae, Pannoniae, Daciae, Moesiae cum Vicinis Illyricis*, studio *Christoph. Weigeli*. Norimbergae.

²⁶⁾ *Regiones Danubianae Pannoniae Daciae Moesiae cum vicinis Illyricis* In usus Collegii Ref. Debrecinensis aeri incisae per *Franziscum Kovacs* Pestini 1860.

²⁷⁾ *Margum* oder *Marpus*, ein befestigter Ort in Moesia Superior zwischen dem Aureus Mons u. Viminacium an der Mündung des gleichnamigen Flusses in den Danubius. (L. *Real-Encyclopädie der classischen Alterthums-wissenschaft*. Herausgegeben von *August Pauly*. Stuttgart. 1846. Tom. IV. pag. 1558.)

²⁸⁾ *Handbuch der alten Geographie*. Leipzig. 1848. III. Bd. 1091. l. és v. ö. Kanitz: *Serbia*, 13. l.

²⁹⁾ *Margus* urbs fuit episcopalis Moesiae primae seu superioris, ad fluvii cognominis confluentes in Danubium sita, ut ex Itinerariis et Notitia

századnak egyik legjelentősb régiségbuvára és geographusa, *Cluverius* Fülöp, kit tudvalevőleg az összes művelt európai államokban tett buvárutazásai és széles nyelvismeretei arra képesítettek, hogy a geographiai tudományt történeti és politikai összes kiterjedésében először rendszeresen és sikeresen művelje, amint tényleg *Introductio*-jával számos nevezetes tévelyt helyre is igazított, *Margumra* vonatkozólag épen mi felvilágosítást sem nyújt. Legalább a rendelkezésemre álló leydeni 1627 ³¹⁾ és 1628 ³²⁾, az amsterdami 1629 ³³⁾, a párisi 1635 ³⁴⁾, a leydeni 1641 ³⁵⁾, az amsterdami 1661 ³⁶⁾, 1670 ³⁷⁾ és 1676 ³⁸⁾, a gvelferbiti 1686 ³⁹⁾, a nürnbergi 1687 évi német kiadás ⁴⁰⁾, valamint a wolffenbütteli 1694 ⁴¹⁾, az amsterdami

Imperii apparat (L. *Novum Lexicon Geographicum*, in quo universi Orbis urbes, regiones, provinciae stb. descripta recensentur. Illud primum in lucem edidit *Philippus Ferrarius* Alexandrinus. Nunc vero *Michael Antonius Baudrand* Parisinus, Patavii M. DC. XCVII. Tom. I. pag. 412.)

³¹⁾ *Introductio in universum Geographicum* ect. ad Illustr. et Ampliss. Dominicum Molinum patritium et senatorem Venetum, Lugduni Batavorum. Ex officina Elzeviriana. CIOECCXXVII. 16-od rét. kiad. Jegyzetek nélkül.

³²⁾ Hasonló ezimű, nagyobb 16-od rétű kiadás. Lugd. Batav. Ex officina Jacobi Marci. 1628. Jegyzetek nélkül.

³³⁾ Hasonló. Kis 16-od rét. Amstelod. apud J. Hondium 1629. Jegyzetek nélkül.

³⁴⁾ Hasonló, kis 16-od rét kiadás. Parisiis apud Michaelen Soly sub signo Phoenicis Petrum Billaine sub signo bonae fidei 1635. Jegyzetek nélkül.

³⁵⁾ Hasonló, kis 16-od rét. Lugd. Batav. apud Elzevirios. 1641. Jegyzetek nélkül.

³⁶⁾ Hasonló, nagyobb 16-od rét. Amstelodami. Ex officina Elzeviriana. A°. 1661.

³⁷⁾ Hasonló, kis 16-od rét. Amstelodami, apud Elzevirios. 1670. Jegyzetek nélkül.

³⁸⁾ Hasonló. Amstelodami apud Jaussonio Waesbergios. Anno CIOIOLXXXVI. Jegyzetek nélkül.

³⁹⁾ Gvelferbyti. M·DC·LXXXVI. Jegyzetekkel.

⁴⁰⁾ *Mundus Chartaceus, sive Geographia totius mundi accuratissima Cluveriana*. Nürnberg. 1687.

⁴¹⁾ Reiskius-féle kiadás. Wolffenbüttelae. Anno MDCXCIV. Jegyzetekkel.

1697 ⁴²⁾ és az utrechti 1701 évi kiadás ⁴³⁾ mitsem tartalmaznak s egyedül *Buno*, *Heckel* és *Reiske*, Cluverius geographiájának ezen neves kiadói azok, kik kiadásaikhoz tudományos jegyzeteket csatolva, *Margumra* nézve szintén nyilatkoztak. Egyáltalán *Buno* jegyzetei mentek át a *Heckel*- és *Reiske*-féle kiadásokba is, csak hogy e jegyzetek és a térképi kijelölés a manapi tudományos színvonal mögött elmaradottaknak mondandók. *Margumra* nézve *Buno* azon véleményben van, hogy Moesiában az *Aureus-Mons* mellett, annak szomszédságában feküdt ⁴⁴⁾, mi eléggé határozatlan kijelölés s a topographiai pontra nézve annál kevésbbé utbaigazító, minthogy a Cluverius-féle geographiához mellékelt többrendbeli térképek egyáltalán nem alkalmasok a zavar szétoszlatására. Így például az amsterdami 1661-ik évi kiadáshoz csatolt térképek egyikén ⁴⁵⁾ a *Margis* folyó torkolata szembe van téve az Olttal! míg az igazi *Margum* helyén a névtelen folyó balpartján *Senderovia*, vagyis Szendrő áll. Egészen azonosok e térképekkel a nürnbergi 1687 és az utrechti 1701 évi kiadásokhoz mellékelt abroszok, ellenben az amsterdami 1678-ik évi kiadás térképén ⁴⁶⁾ a *Margis* folyó torkolatánál a balparton *Enstesium*, a jobb parton pedig *Talia* van feltüntetve, *Margum* pedig teljesen hiányzik. Csakis a wolffenbütteli 1694-ik évi s *Reiske* által gondozott kiadás egyik térképén ⁴⁷⁾ találkozunk egy névtelen folyó balpartján, a Dunától igen távol *Margummal*. E folyó torkolatánál, a jobb partra, a Dunához *Columbacium* van téve, míg a *Margis* vagyis *Morona*, azaz a *Morava* folyó a Traján hidja közelében

⁴²⁾ Amstelodami apud Joannem Wolters. MDCXCVII. Jegyzetekkel.

⁴³⁾ Nagyobb 16-od rétt kiadás. Trajecti ad Rhenum apud Guiljelmum Broedelet. MDCCI. Jegyzetek nélkül.

⁴⁴⁾ Vicinum ei (Mons Aureusnak) erat *Margum* oppidum. L. a Heckel-féle gvolferbiti 1686-ik évi kiadásban ca. XVI. pag. 403. Továbbá a *Reiske*-féle wolffenbütteli 1694-ik évi kiadásban cap. XVI. pag. 400 és az amsterdami 1697-ik évi kiadásban cap. XVI. p. 373.

⁴⁵⁾ *Moesiae et Daciae Tabula continens una Poloniam, Russiam nigram etc.*

⁴⁶⁾ *Daciarum Moesiarumque, vetus Descriptio*. Petrus Kerius enclavit. A kiadás 95-ik lapjához mellékelve.

⁴⁷⁾ *Daciarum, Moesiarum et Thraciae Vetus et Nova Descriptio*. A kiadás 390-ik lapjához mellékelve.

szakad be a Dunába. Így tehát Cluverius és földirati művének tudós kiadói távolról sem nyújthatnak *Margum* monographusának biztos kézzintéseket. De ép oly kevéssé mondhatni ezt a XVII-ik század egy másik tudományos kitünőségéről, *Cellarius* Kristófról, azon *Cellarius* Kristófról, ki míg egyrészt az ismert latin classikusok kézikiadásainak közrebecsátása által az ő nyelvek és irodalom ismereteinek terjesztésére Németországban oly jelentékeny befolyással birt, addig másrészt a geographiai tanulmányokat is első kezdte komolyabb kritikai alappal fektetni. *Notitia orbis antiqui* című munkájának jegyzeteiben ⁴⁸⁾, valamint Eutropiusnak általa eszközölt kiadásaihoz mellékelt tudományos jegyzeteiben ⁴⁹⁾ *Margumot* csakis mint *felső-moesiai* várost említi, anélkül, hogy topographiailag közelebb meghatározná, mindazonáltal azon térképek egyikén, mely geographiai munkája függelékéhez van csatolva, *Margus* mint tornyos város úgy a *Margus* folyótól, mint a Dunától is meglehetősen távolságra, a *Margus*-folyóvidék baljára van helyezve ⁵⁰⁾, míg mindezekkel ellenkezőleg más kiadásokhoz, nevezetesen a lipcei 1701 és a *Schwartz* Konrád által gondozott ugyancsak lipcei 1731-ik évi kiadásokhoz csatolt térképeken a város a *Margus*-folyó jobb partjára van téve. ⁵¹⁾ *Sickler*

⁴⁸⁾ *A fluvio (Danubio) remota post Auream montem Margus* (Felső-Moesiában) L. Christophori Cellarii Smalcaldiensis: *Geographia Antiqua*. Ad veterum Historiarum, sive a principio rerum ad Constantini Magni tempora deductarum, faciliorem explicationem adparata. Cizae. Sumtu Jo. Bielkii Bibliop. Jen. Typis Fr. Hetstedii 1686. Cap. XIV. pag. 145.

⁴⁹⁾ *Margus Moesiae superioris oppidum*. Lásd *Eutropiusnak* következő kiadásait. *Debreceni*. Excudit Jo. Margitai Typographus Anno 1741. *Cum selectis Christoph. Cellarii Notis*, pag. 136. Épen így a *debreceni* 1751-ik évi, *Cellar* jegyzeteivel ellátott kiadás. pag. 136. Továbbá a *Debreczenben* és aztán *Kolozsvárt*, *Cellarius* jegyzeteivel ellátott 1768-ik évi kiadás, pag. 136. A *jeuai* 1755-ik évi, *Cellarius* jegyzeteivel ellátott VI-ik görög-latin kiadást, p. 248, valamint az ugyancsak *Cellarius* jegyzeteivel ellátott *debreceni* 1777-ik évi görög-latin kiadást, pag. 248.

⁵⁰⁾ L. *Appendix triplex Notitiae Orbis Antiqui Christophori Cellarii cum tabulis aeneis XVIII*. Lipsiae MDCCLXXVI. *Illyricum Orientale*.

⁵¹⁾ L. *Pannonia, Moesia, Dacia, Illyricum* feliratú térképet, mellékelve e kiadáshoz: *Notitia Orbis Antiqui, sive Geographia plenior, ab ortu rerum publicarum ad Constantinorum tempora orbis terrarum faciem declarans*. Christophorus Cellarius ex vetustis probatisque monumentis collegit, et novis tabulis geographicis, singulari cura et studio delineatis, illustra-

is azonkép a Morava jobb oldalára s a torkolattól messze előleg rajzolja Margumot⁴¹⁾, szöveges munkájában pedig egyenesen Passarowitzzal vagyis Požareváczzal azonosítja.⁴²⁾ Tomka-Szászky, ki sok tekintetben eredeti munkával gyarapította a múlt században tudományos geographiánkat, Margumot a Morava balparti vidékére, de úgy a Moravától, mint a Dunától jó távol Singidunum (Belgrád) felé helyezte⁴³⁾. Graff, nyilván Cluverius által félrevezetve, városunkat a Margios folyó mellé ugyan, de Viminaciumtól egészen délre, Felső Moesia belsejébe helyezi.⁴⁴⁾ Thierry, Attila és Attila fiainak classikus ecsetelője, Margumot egy helyt a Morava-torkolathoz⁴⁵⁾, de más helyt, sajátmagával ugyanazon műben ellenkezésbe jöven, a Jessavanál fektetnek mondja azon a téren, melyen manap a szerb Smederevo elterül⁴⁶⁾. Bernhardt, a római császárság történelmének sikeres kutatója, nyilván szintén Szendrő vidé-

ve. Alteram hanc editionem annotationibus varii generis partim e scriptis veterum, partim e recentiorum observationibus illustravit et auxit L. Jo. Conradus Schwartz Lipsiae apud Joh. Fridericum Gleditschii. B. FIL. 1731. És ugyanezen térkép már a lipseai 1701. évi kiadáshoz is mellékelve. Lipsiae impensis Gleditsch sen. 1701.

⁴¹⁾ L. Schulatlas der alten Geographie mit historisch-erläuternden Rand-Anmerkungen stb. Von Dr. Fr. C. L. Sicker. Cassel. Verlag von J. J. Bohné. Tábla Nr. VIII. Terrae a Danubio ad Meridiem sitae. Margum mint főcsatahely megjelölve.

⁴²⁾ Margum = Passarowitz, am Flusse gleichen Namens. (Handbuch der alten Geographie. Von Dr. F. K. L. Sicker, Cassel 1832. Verlag bei J. J. Bohné. I. Theil pag. 473.

⁴³⁾ Hunniae Occ. Avarica per Pannoniam atque Daciam sec. VII. VIII. prorogata. Posonii 1751. ezimű térképén.

⁴⁴⁾ Schul-Atlas der alten Geographie, zunächst zum Gebrauche der geographischen Lehrbücher von Dr. S. Chr. Schirlitz, entworfen und gezeichnet von Georg Graff. Zweite durchgesehene und verbesserte Auflage, zweiter Abdruck. Halle, 1845. Verlag von Richard Mühlmann. Tab. IV. Moesia, Makedonia, Illyria, Thracia, mit dem griechischen Inseln.

⁴⁵⁾ Az értekezlet egy sikon történet a Dana jobb partján, a Morava folyó beszakadásánál, igen közel a római Margus városához. (Attila történelme. Irta Thierry Amadé. A 3-dik javított és bővített kiadás szerint fordította Szabó Károly. Pest, 1865. 43. l.)

⁴⁶⁾ Szendrő a Morava beszakadásánál (!?) Margus városa, e vidékeknek a rómaiak korabeli nagy vásárhelye, területén áll. (Attila pári utó-dai történelme. Irta Thierry Amadé. A 3-dik javított és bővített kiadás szerint fordította Szabó Károly. Pest, 1865. 14. l.)

kére gondol, miután szerinte Margum a Mons Aureus tövének fektett.⁴⁷⁾ Bellori⁴⁸⁾, Calmet⁴⁹⁾, Sabbathier⁵⁰⁾, és Stritter⁵¹⁾ Viminacium és a Mons Aureus közé helyezik, oda, a hová őket megelőzőleg már Baronius⁵²⁾ és Ferrarius helyezte volt azt.⁵³⁾ Eckhel, a tudományos numismatika rendszerének nagynevű megalapítója, Viminacium közelében fektetnek írja⁵⁴⁾, csak-hogy Viminaciumot ő nem Kosztólác, hanem Rama helyén állottnak képzei,⁵⁵⁾ azonkép, amint ez Sestininél⁵⁶⁾ és másoknál is előfordul.⁵⁷⁾ Timon, Ptolemaeus által félrevezetve, a

⁴⁷⁾ Margus. . . eine Stadt in Moesia, welche an der Mündung des gleichnamigen Flusses in die Donau zwischen Mons Aureus an dem Berge desselben Namens und Viminacium gelegen war. (Geschichte Roms von Valerian bis zu Diokletianus Tode [253—313 n. Chr.] Von Theodor Bernhard. I. 250—261.)

⁴⁸⁾ E più fiato con esso combattuto, in fine vicino ad ou Castello detto Margum tra Viminacio, et Monte Aureo, restò vinto, ed oppresso. (L'Historia Augusta da Giulio Cesare a Costantino il Magno. Descritti da Gio: Pietro Bellori. In Roma 1695. pag. 286.)

⁴⁹⁾ Qui se donna dans la haute Mesie sur le Danube à Margue, entre Viminac et le mont d'Or. (Histoire Universelle Sacree et profane par Augustin Calmet. Strasbourg, 1739. Tom. V. Liv. LX. pag. 226.)

⁵⁰⁾ Margum entre Viminacium et le mont d'Or. (Dictionnaire pour l'intelligence des Auteurs Classiques ect. par M. Sabbathier Paris, 1770. Tom. IX. pag. 123.)

⁵¹⁾ Margus, urbs Moesiae inter Viminacium et Auream montem sita. (Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum stb. incolentium e scriptoribus Historiae Byzantinae erutae et digestae a Joanne Gotthelf Strittero. Petropoli 1774. Tom. IV. Index Geographicus. pag. 279.)

⁵²⁾ Margum inter Viminacium, atque Auream montem. (Annales Ecclesiastici. Auctore Caesare Baronio Sorano. Editio novissima. Antverpiae. M. D. XCVII. Tom. II. pag. 668.)

⁵³⁾ Margum . . . oppidum fuit Mysiae superioris, inter Viminacium et Montem Aureum. (Novum Lexicon geographicum, in quo universi Orbis urbes, regiones, provinciae stb. descripta recensentur. Illud primum in lucem edidit Philippus Ferrarius Alexandrinus. Nunc vero Michael Antonius Baudrand Parisinus. Patavii M. DC. XCVII. Tom. I. pag. 412.)

⁵⁴⁾ Egy helyt: apud Margum Moesiae superioris, másik helyt: apud Margum Moesiae superioris prope Viminacium. (Doctrina numorum veterum. Editio secunda. Vindobonae, 1828. Pars II. Vol. VII. pag. 514. és u. o. Tom VIII. pag. 2.)

⁵⁵⁾ L. Kurzgefasste Anfangsgründe der alten Numismatik.

⁵⁶⁾ Classes Generales Geographiae Numismaticae. I, 14.

⁵⁷⁾ Classes Generales seu Monetae Veter. Uybium, Populorum et Regum. Editio secunda. Florent. 1821. Apud G. Plattii. pag. 24.

Morava torkolatához Tricorniumot, Rama helyére pedig az Aureus Monst helyezi, s minthogy szerinte Eutropius alapján *Margum Viminacium* és a *Mons Aureus* között feküdt, nyilvánvaló, hogy Timon szerint csakis a *Mlava folyó és Rama* között keresendő*). Oly hangzatos nevű tudósok, mint *Banduri* ⁶⁴⁾, *Du-Fresne* ⁶⁵⁾, *Gibbon* ⁶⁶⁾, *Fleuri* ⁶⁷⁾, *Rasche* ⁶⁸⁾, *Weber* ⁶⁹⁾ Margumot egyszerűen csak *moesi* városnak nevezik, ép úgy, mint *Gruner* ⁷⁰⁾, *Ladvocat* ⁷¹⁾, *Fuhrmann* ⁷²⁾

*) Notato apud ostium Moschii Tricornio Ptolemaeus illico subdit Viminatium legionem. Hanc porro militum stationem laud procul fuisse a fluvio Morava, discimus ex Eutropio; qui (Lib. IX. Cap. XIII.) de victoria Diocletiani, haec literis consignavit, Carinum apud Margum ingenti praelio vicit inter Viminacium et Aureum Montem. Aureus hic Mons fuerit aurifer, aut Rama (Ram) arx olim in monte; supra quam Viminacium investigandum. (*Imago Antiquae Hungariae, Cassoviae 1733. Lib. I. cap. XI. pag. 93.*)

⁶⁴⁾ *Margum, Mysiae Superioris oppidum. (Numismata Imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos. Opera et studio D. Anselmi Banduri. Lutetiae Parisiorum, 1718. Tom. I. pag. 525.)* Ugyanúgy más helyt: *Margum in Moesia. (L. h. tom. II, pag. 2.)*

⁶⁵⁾ *Oppida (Moesiae superioris) regionis clariora, et quidem in ripa Danubii: Singidunum, Tricornium, Mons Aureus, Margum ect. (Caroli Du Fresne Domini Du Cange Illyricum Vetus et novum, sive Historia Regnumque Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae. Posonii, Anno MDCCXLVI. Cap. I. pag. 3.)*

⁶⁶⁾ *Stadt Margus in Obermoesia. (Ed. Gibbons Geschichte des allmüthigen Sinkens und endlichen Unterganges des römischen Weltreiches. Aus dem Englischen übersetzt von Johann Sporschil. Leipzig, 1840. Verlag von Otto Wigand. VI. Bd. 378. lap. XXXIV. fej.)*

⁶⁷⁾ *Murga, in Danubii ripa sita, in Moesia superior. (L. Claudii Fleuri Abbatis Historia Ecclesiastica latine reddita et notis illustrata a R. P. Brunone Parode. August. Vindelicorum. et Oeniponte 1758. Tom. II, pag. 587.)*

⁶⁸⁾ *Margum, aliis Mursia in Moesia. (L. Lexicon antecessae rei numariae Veterum. Edidit Christophorus Rasche. Lipsiae 1785. Tom. Secundo. Pars posterior. pag. 387.)*

⁶⁹⁾ *Margus, eine kleine Stadt Mösiens, unweit der Donau. (Allgemeine Weltgeschichte. Leipzig, 1863. IV, 497.)*

⁷⁰⁾ *Moesiae urbem. Aurelius Victor Erlangeni 1787-ik évi kiadásában (De Caesaribus.) p. 340. not. 8.*

⁷¹⁾ *Murgándl Moesidban. (L. Ladvocat Apátornak Historiái Dictionariuma. Ford. s kiadta Mindszenty Sámuel. II. köt. 59. l.)*

⁷²⁾ *Allgemeine Kirchen- und Weltgeschichte von Oesterreich. Abgefasst von Mathias Fuhrmann. Wien, 1769. pag. 28. Ellenben az e műhöz csa-*

Izschucke ⁷³⁾, *John Clarke* ⁷⁴⁾, *Anna és Tanaquil Faber*, ⁷⁵⁾ *Clareau* ⁷⁶⁾ *Rauschurk* ⁷⁷⁾, *Thaller* ⁷⁸⁾, *Haack* ⁷⁹⁾, *Kereszturi* ⁸⁰⁾ és a bécsi 1827-ik évi tudóstársasági híres lexicalis mű írói. ⁸¹⁾ A nagynevű történétírók közül *Rotteck* ⁸²⁾ *illyr. Schlosser* pedig *Pannonia és Moesia határán* fekvő városnak nevezik ⁸³⁾, s míg *Coronelli* ⁸⁴⁾, *Boxles* ⁸⁵⁾, *Du-*

tolt térképen (Illyrici Magni Provinciae Noricum, Pannonia, Dalmatia, Moesia, cum conterminis Dacia et Rhaetia sive dominata Romanorum.) Margum a Margus folyó jobb partján áll a torkolatnál. A Margus folyó azonban nem a Morava, hanem a Jessava. A Morava folyó mellett, mely némes megnevezve, a balparton, a torkolat közelében Viminacium, vele szemben a másik parton pedig Ceppae áll.

⁷³⁾ Fuit urbs Moesiae superioris, Serviae inter Danubium et Margum fl. (Eutropius lipcei 1796-ik évi kiadásában. Ad librum IX. c. XX. p. 706.)

⁷⁴⁾ *A town in Moesia. (Eutropiusnak 1764-ik évi londoni V-ik kiadásához adott jegyzetekben. Ad libr. IX. c. 20. p. 142.)*

⁷⁵⁾ *Margum et Viminatium duo Moesiae oppida vicina erant. (Eutropiusnak Havercamp-féle leydeni 1729-ik évi kiadásában a jegyzetek közt. p. 432. Továbbá Eutropiusnak Verheyk-féle leydeni 1762-ik évi kiadásában a jegyzetek közt. pag. 460.)*

⁷⁶⁾ *Margum Moesiae oppidum. (Eutropiusnak apud Franc Fabrum Lugdunensem 1594-ben megjelent kiadásában inter annotationes Henrici Clareani. p. 173.)*

⁷⁷⁾ *Margus, eine in Mösien unfern der Donau gelegene Stadt. (L. Ersch u. Gruber: Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften u. Künste. Leipzig 1834. XXV. Theil, 280 l.)*

⁷⁸⁾ *Margus in Moesien. (L. Wetzer és Welte: Kirchen Lexicon. Freiburg in Breisgau 1849. III. Bd. 154. lap.)*

⁷⁹⁾ *Panly: Real-Encyclopädie II. kötetében. 150 lap.*

⁸⁰⁾ *Margum in Moesia. (Compendium Historiae Universalis. Tom. I. P. II. pag. 128.)*

⁸¹⁾ *Margus in Ober-Mösien (Neuestes Conversations-Lexicon. Von einer Gesellschaft von Gelehrten. Wien, 1827. V. köt. 214. l.)*

⁸²⁾ *L. Ersch u. Grubernél: Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften u. Künste. Leipzig, 1821. VI. Theil, 261. lap.*

⁸³⁾ *Margus an der Grenze von Pannonien u. Mösien. (F. C. Schlossers Weltgeschichte für das deutsche Volk. Unter Mitwirkung des Verfassers bearbeitet von Dr. G. L. Krieger. Zweiter, unveränderter Abdruck. Frankfurt am Main. 1847. IV. Bd. 499. l.)*

⁸⁴⁾ *Aevi veteris usque ad annum salutis nonagesimum supra Milles. Quadringento cogniti tantum, typus geographicus, a patre Coronelli Venetae Reipublicae Cosmographo descriptus. Anno Dni 1690.*

⁸⁵⁾ *Geographia Classica, or, the Geography of the Ancients. London, 1784.*

Val^{***}), Burucker⁷⁴⁾, De l'Isle⁷⁵⁾, Jansonius⁷⁶⁾, Blancardus⁷⁷⁾, Rasche-Zimmermann⁷⁸⁾, König⁷⁹⁾, Marsili⁸⁰⁾, Kiepert⁸¹⁾, Mommsen⁸²⁾, stb. róla teljesen hallgatnak, addig mások ugyan említik, de helyfekvését meg nem határozzák, mint Beck és Buxtorff⁸³⁾, Kereselich⁸⁴⁾, Bruner⁸⁵⁾ és Hunziker⁸⁶⁾, sokan pedig hihetetlenül összezavarják. Névszerint Le Quien a *Horrea Margiel téveszti össze*⁸⁷⁾, Gebhardi a *Horrea Margit, Margoplannumot és Margumot* szintén egynek veszi s a Morava-torkolat keleti részére határozza⁸⁸⁾, mely hiba aztán

***) *Carte des quatre grandes Monarchies des Asiatiques, des Perses, des Grecs et des Romains* stb. par P. Du-Val,

74) *Das alt-römische Reich zur Zeit seines höchsten Flohns.*

75) *Orbis Veteribus Noti Tabula nova*. Auctore Guillelmo De l'Isle. Parisiis 1714. És: *Theatrum historicum ad annum Christi quadringentesimum, in quo tum Imperii Romani tum Barbarorum circumorientium status ab oculis posuit*. Auctore Guillelmo De l'Isle. Parisiis.

76) *Orbis terrarum Veteribus cogniti typus geographicus.*

77) *Europa Antiqua, cum fructibus Africae et utriusque Asiae regionibus*. Nicolans Blancardus historicus ad lucem aevi veteris delineabat.

78) *Historischer Atlas*, zum Gebrauch beim Geschichtsunterricht. Von Emil Rasche u. Reinhold Zimmermann. Annaberg. 1874. Verlag von Rudolf et Dieterici.

79) *Historisch-geographischer Hand-Atlas zur alten, mittleren und neuen Geschichte*. Bearbeitet von Theophil König. Wolfenbüttel. Druck und Verlag von L. Holle. 1. u. 2. Abth. 1874.

80) *Theatrum Antiquitatum Romanarum* stb. című térképen, mellékelve a *Danubius Pannonico Mysicus*-hoz. II. Tab. 1.

81) *Atlasainak többrendbeli kiadásaitan.*

82) *A Corpus Inscriptionum Latinarum*-hoz csatolt térképeken.

83) *L. Neu-Vermehrtes Historisch u. Geographisches Allgemeines Lexicon*. Beck és Buxtorff pótlékaival. Basel, 1742. II. Th. 455. l.

84) *De regnis Dalmatiae, Croatiae Slavoniae Notitiae Praelimitatae*. Studio Balth. Adam. Kereselich. Zagrabiae. pag. 19.

85) *Vopiscus Lebensbeschreibungen*. Kritisch geprüft von Julius Bruner. Bädlingernél: *Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte*. II. Bd. 105. lap.

86) *Diocletian und seine Nachfolger*. Bädlingernél: *Untersuchungen zur Röm. Kaisergeschichte*. II. Bd. 136—136. II.

87) *Or. Christ.* II, 307, s. lásd Böckingnél a *Notitia Utriusque Imperii* bonni kiadásához adott jegyzetekben, pag. 483.

88) A szövegben ugyanis háromszor is említi a *Horrea Margust* nyilván *Margum* helyett, jegyzetben pedig azt az észrevételt teszi: Einige Geographen setzen Margus höher am Morava: allein da es in

a Guthrie- és Gray-fele nagy világtörténeti műbe is átment⁸⁹⁾. Salzer, ki egyébiránt sok helyt jónan kritikát tanusított, magára a Morava-folyóra nézve lévén jelentékeny zavarban, *Margumot* körülbelül *Orsoviával* szemben tünteti fel.⁹⁰⁾ *Occo* egyszerűen *Dalmatiába*⁹¹⁾, *De Strada a Rosberg Galliába*⁹²⁾, *Hübner-Sperl-Fejérék Mediába*⁹³⁾, *Stephanus Phrygiába* helyezi azt tanítva róla, hogy későbbben *Apolloniának* hivatott.⁹⁴⁾ Többen *Mursiával* téveszték össze⁹⁵⁾, a *Zeller* kadásában megjelent

Verbindung mit dem Besatzungsplatze Augusta Flaviana jenseits der Donau stand: so muss es am Ausflusse gelegen haben. Az okoskodás, mennyiben *Margumra* vonatkozik, tagadhatatlanul helyes, a helytolen csak az, hogy Gebhardi nem tudta, miszerint *Margum* és *Horrea-Margum* nem egy. (L. *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*. Leipzig, 1778. I, 137, 139. II.)

89) *Allgemeine Weltgeschichte nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johanne Gray und anderer Gelehrter Engländer entworfen*. Leipzig, 1778. XV. Bd. I. Abth. 139. k. U. o. 202. lap. U. o. IV. Abth. 243. l.

90) L. *Carte des alten Daciens* mellékelve: *Geschichte des transalpinischen Daciens?* Wien, 1781. című munkájának 1-66 kötetéhez.

91) *Mursium seu Margum in Dalmatia*. (Imp. Romanorum Numismata a Pomponio Magon ad Heraclium. Ab Adolfo Oecone. Antverpiae. 1579. pag. 348.)

92) *Mursium in Gallijs*. (De Vitae Imperatorum et Caesarum Romanorum tum occidentalium, quam orientalium stb. Cura et impensis Octavii de Strada a Rosberg. Francofurti ad Moenum. 1615. pag. 163. — Pedig hogy e munka alaposága iránt mennyire tisztában voltak annak idején, azt legjobban mutatja a czimlap e sora: Opus novum ac longe praeclearissimum, olim incredibili labore, sumptu magno, peregrinationibus multis stb. congestum et adornatum.

93) *Margus, Margis, Moschius, sive Maciaban*. (L. *Mostani és régi nemzeteket, országokat, városokat stb. Lexikon*. Hübner János — Spertl-Nay, Ferencz — Fejér György által III. k. 431. l.)

94) *Margum, civitas Phrygiae, postea Apollonia dicta*. (Dictionarium Historicum ac poeticum: omnia gentium, hominum, locorum, fluminum ac montium antiqua recentioraque stb. bono ordine complectens. A Carolo Stephano. 1567. pag. 215. A lugdunú 1581-iki kiadásban hasonlóan, pag. 514. És ugyanazt lásd in: *Dictionaria Historico, Geographico, Poetico*. Auctore Carolo Stephano. Genevae. Sumptibus Joannis Antonii et Samuelis de Tournes. 1662. Igen bővített kiadás. pag. 1295.)

95) Amint ez *Rasche*-ből is eléggé kitészik, ki írja: *Margum, aliis Mursia*. (*Lexicon minoresae rei numariae Veterem*. Tom. II. Pars posterior, pag. 387. a lipcei 1785-ik évi kiadásban.)

nagy egyetemes lexicon szerzői pedig *Kis-Ázsiába*, a mai *Natolia* helyére határozták ²⁵⁾, bár ugyan-e nagy mű egy előbbi kötetében *moesiái* városnak mondatik. ²⁶⁾

V. FEJEZET.

Margum város és az erőd helyekvéésének meghatározása közvetlen helyszemlélet alapján.

A történetírásnak és térképrajzolásnak Margum helyekvéése körül ingadozása a forrásművek határozatlanságán alapszik. — E forrásművek egyike sem határozza meg közelebről Margum helyekvéését. — Közlékenyebbek az Itinerariumok, de a topographiai szabatosság ezekben is hiányzik. — Az Itinerarium Hierosolymitanum és az Itinerarium Antonini egymásköztü eltérése. — E két mű különbözö codexeinek változatai. — A pentíngeri katonai úttérképen feltüntetett mértföldtávolság. — A források használatát különben a méretek bizonytalansága és a topographiai ismeretek hiányossága is nehezíti. — Sikeres eredményt csakis az autopsiától lehetett remélleni. — Kirándulásom a Morava-síkra. — A Morava-deflé általános jellemzése. — A Morava-torkolat melletti külféi toronyrom. — Két kor védrendszerének e tornyon felismerhető jellege. — A Morava-völgy földrajz-egyedi jellemzése. — Közlekedési és hadi jelentősége. — Jelen physiognomiája, multja, jövéje. — A margumi római castrum csakis e helyt állhatott. — A római mérnök-
kar figyelmét a Morava-torkolat stratégiai fontossága ki nem kerülhetette. — A rom négyszögü alapidoma római, felépítménye középkori. — Arnold állítása. — E helyt talált római mozaik-tégglák s egy felírtos márvány emlékkö. — E kö leírása, felírtának olvasása, megfétése és történeti érdekessége. — A Morava-torkolat melletti római vámhivatal. — Mommsennek erre vonatkozó tévéése. — Azok tévéése, kik Margum várost a Morava-torkolathoz határozták. — Itt csak a castrum állott s a városnak e helyt semmi nyoma. — A szemben levö jobb Morava-parton sem állott a város. — Vizsgálataim eredménye Dobravica irányában. — A száraz Morava-medert tévesen tartja a néphít a Morava régi medrének. — A Morava a római korszakban is mai medrében szakadt a Dunába. — Az Orasje és felásott római régiségei. — Gyönyörü felírtos

²⁵⁾ *Margus oder Margum, eine vormals berühmte Stadt in Ober-Mösien oder dem heutigen Natolia in Klein-Asien. (Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bis herodurch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden stb. Halle u. Leipzig, 1739. Kiadva Johann Heinrich Zedler által, XIX. köt. 1392 lap.*

²⁶⁾ *Murga in Mösien. U. o. V. köt. 835. 1.*

oltárducz. — Margum város romjain. — Erdö Margum felett. — Az Orasje geographiai fekvésének jelentősége az Itinerariumok és a Tabula Pentíngiana mértföldtávolságának meghatározása tekintetében. — Margum letelepedési környezete.

Igy tehát kétségtelen, hogy Margumnak *topographiai* pontja kezdettől fogva manapig mind a *történetírás*, mind pedig a *térképrajzolás* terén vajmi eltérö, zavaros és határozatlan magyarázatot nyert.

Emnek oka egyébiránt könnyen megfétethö, ha magukra a forrásművekre gondolunk. *Ugyanis jelentékenyebb részük Margum helyekvéésének topographiai pontját épen sehogy sem határozza meg, azon forrásművek pedig, melyek meghatározzák, egymással meg nem egyeznek.*

Entropius csak tágabb tért jelöl ki, midöen Margumot azon téren fekdütnék mondja, mely *Viminacium* és a *Mons Aureus* között terül el. ¹⁾ *Priscus* Rhetor csakis mint *moesiái* illyr várost hozza fel, mely a Dunánál fekdütnék *Constantiával* szemben. ²⁾ *Aurelius Victor* ³⁾ és történetének folytatöja *Paulus Diaconus* ⁴⁾ csakis felemlítik és hasonlöt kell mondanunk *Flavius Vopiscusról* ⁵⁾, *Idatiusról* ⁶⁾, *Hieronymusról* ⁷⁾ és *Prosper Aquitanusról*. ⁸⁾ A *Notitia Imperii* egyáltalán sem pötölja a többi források ebbéli hüzagát ⁹⁾, a *veronai kézírati codex* ¹⁰⁾ pedig és a *ravennai Névtelen* ¹¹⁾, a várost meg sem említnék, csak tágabb körü geographiai tájékoztatást adnak. *Jornandesből* ¹²⁾ csak annyit tudunk meg, hogy Margum *moesiái* város volt a Duna és a *Martianus*, azaz a *Margus* folyó között. A mi pedig *Ptolemaeust* illeti, ez ugyan a *Moschius* folyó torkolatához határozza, ¹³⁾ de tudjuk, hogy ezt csak a kritikai exegesis mellett mondhatni róla, miután könyve szövegébö Margum tetteleg teljesen kimaradt.

E forrásokkal szemben az *Itinerariumok* igaz közlekenyebbek, de a geometer szabatossága ezekben sem található fel, mert egymással meg nem egyeznek. Így például az *Itinerarium Hierosolymitanum* szerint a Margó Civitasnak mértföld távolsága a *Mons Aureustól* VIII ¹⁴⁾, az *Itinerarium Antonini* szerint azonban csak VIII. ¹⁵⁾ Amaz első mértföld-

¹⁻¹⁵⁾ Idézett helyeken.

távolt mutatja a XIV-ik vagy XV-ik századbéli *Codex Matritensis*; a XV-ik századbéli *Codex Florentinus*; a XV-ik századbéli *Codex Parisiensis Regius*; a XV-ik századbéli *Codex Monacensis*; a XVI-ik századbéli ugyancsak *Codex Monacensis* és végre az *Incerti Codicis Excerpta Aurelianensis* is.¹⁶⁾ Valamennyi többi codexben *Margum*nak mértföld távolsága a *Mons Aureus*tól VIII.¹⁷⁾

Ami a *pentingeri* katonai úttérképet illeti, ez a *Margum* folyónak (mert csak folyót említ) a geographiai mértföld távolságát X-re teszi¹⁸⁾, úgy hogy ennél fogva ezen források alapján mértani határozottsággal annál kevésbé nyilatkozhatni, mivel egyrészt ezen források mértékegységére, másrészt pedig a *Mons Aureus* helyi topographiájára nézve még teljesen megbízható tájékozottságunk nincsen.

Azért azt hívem, hogy az egyedüli mód, mely e tekintetben sikeres eredményhez vezet, mint a római geographia terén számos egyéb esetben is egyedül az *autopsia* lehet. Ez okból indultam folyó év május havában, anyagilag a műemlékek országos bizottsága, erkölcsileg pedig a cs. k. közös külügyminiszterium által támogatva, Szerbiába, a rómaiak Moesiájába, hogy itt a helyszínen tett kutatások segélyével eligazodjam azon *Margum* helyfekvése iránt, melyről az egykorú és közeli források, valamint a századok történetirodalmá eligazító tájékoztatást nem adhattak. Első törekvésem volt a *Morava-torkolathoz* jutni s bizonyára nem érzélgőség részemről ha azt állítom, hogy fennen dobogott szívem, midőn a lélekvesztőből kilépve, a *Morava* partjain állottam. A terrenum, melyre léptem, klasszikus föld! Elöttem egy tágas nyílt tér terült el, középett a zajgó *Morava* által keresztülszelve; a láthatári mérsékelt emelkedésű hegy-hullámok szegélyezték, melyeken innen kelet felé *Dubravicza*, nyugat felé pedig *Smederevo*, dűledező, soktornyú háromszögvárának sajtyszerűen szép silhouettéjével bizonytalan színhangulatban mutatkozott. *Viminacium*, a római capitale Moesiában, a láttér keretén

¹⁶⁾ L. Parthey és Pinder az *Itinerariumok* berlini 1848-ik évi kiadásának szövegéhez boesított jegyzeteit. pag. 267.

¹⁷⁾ U. o. pag. 62.

¹⁸⁾ I. h.

kívül esett, de fekvését tisztán jelezték a láthatáron délről éjszak felé futó hegláncolatnak Dunára kiszökellő legkülönbözőbb emelkedései. A hegycsoportok nyugaton, melyekbe első ízben *Probus* császár ültette a szőlőtöket^{*)}, barátságos ellenképeül szolgáltak a tágas panorama belső sikterének, mely agriculturális tekintetben feltűnően elhanyagoltnak mutatkozott.

Elöttem közvetlenül egy hegyes földszögben, melyet a délről éjszak felé folyó *Morava* és a nyugatról keletre hőmpölygő *Duna* képeznek, a siktalajtól egy mérsékelt térfogatú, de hatalmas toronyszerű romhalmaz meredezett fel, sötéten, búsán tekintve a kék *Dunára* s az azon innen ígőzően mosolygó virágzó magyar partvidékre. A folyó tükréről, a hajó fedélzetéről e rommaradvány teljesen izoláltnak látszik^{**)}, de a helyszín meg szemlélése csakhamar constatalja e terület szárazföldi összefüggését. Maga az építmény éjszakon néhány ölig a *Duna* tükréhez szökell ki; nyugati oldalát közvetlenül mossák a rakoncátlan hullámok s úgy látszik, ez ellen emeltek már eredetileg azon kőből épült tömör gátfalat, mely helyütt a víz által már egészen el van lepve. A déli oldal teljesen fedezetlenül áll; a keleti pedig egy-két száz ölnyire tehető az igen iszapos, sekélyes partú *Moravától*.

Építési módorára nézve azt hiszem nem csalatkoztam, midőn két kornak és két védrendszernek jellegét ismertem fel benne. Alapidoma egy tömör négyszög, melyet a később bekövetkezett átalakítások sem voltak képesek teljesen eltorzítani.

A négyszeges alapidom felett egy téglakból és kövekből álló vegyes falazatú felépítmény emelkedik már nem négyszögben, miként a távolból mutatkozik, hanem nyolekszögben, amint az, a bástyákon állva, legjobban kivehető. Sem a téglá, sem a kőragasz, sem az ereszték nem római, hanem egészen azonos azon építkezési anyaggal, melylyel a fejedelemségnek többi középkori romjain találkozunk.

^{*)} *Eutropius: Breviarium Historiae Romanae*. IX, 17. És lásd az *Eutropiusból* kiegészített *Polemii Silii Laterrubae*-át Mommsen kiadásában. (*Abhandl. der k. sächsisch. Gesell. der Wissensch.* III. Bd. Leipzig 1857. Philolog. hist. Classe II. Bd. p. 243.)

^{**)} *Kanitz: Serbia*, 12. lap. IV.

Körülötte elhanyagolt, laktalan térség, melynek mélyebb fekvésű helyeit a Morava és a Duna vize mocsárokká alakította. Túl a Moraván egy áthathatatlan füzeserje-rengeteg; az innenső parton, a várrom és a folyópart között, a távolfekvő fedett helység békés temetője van körülsánczolva, apró fakeresztjeit alig emelve ki a bozotos hantokon. A vidék élettelen csendét csak a habok zugása, a romok között legelő barmok hangja és a Duna-oldalon a Moraván leúsztatott talpfák kifogdosásával és elrakásával foglalkozó pár szerb egyhangú dunnogása szakítja meg.

E helyt állva képes voltam e vidéknek teljes jelentőségét felfogni, mert itt az egyszerű áttekintet is elég azon meggyőződés megszerzésére, hogy miként válhatott e sajtászerű terület geographiai alakulatánál fogva a hadi és forgalmi életnek sark- és ruganypontjává. *Hadi* tekintetben ugyanis a Morava defilének fontossága szembeeszkö. Kulcs az a stratega kezében, melylyel az egész vidék uralmát a maga czéljainak teljesen biztosíthatja, amint biztosította is a múltban a történelem bő tanúsodása szerint. *Közlekedési* szempontból pedig a Morava-síkvölgy természetes és egyedüli útja a fejedelemségnek éjszak és dél között, 17 geographiai mértföldnyi-hosszterjében torkolatától Sveti-Stolácig, hol a szerb és a bulgár Moráva hajjai egyesülnek s ez idő szerint négy közigazgatási kerület érintkezik egymással. De ezen túl is, nyugat-északi irányban egyfelől és dél-keleti irányban másfelől a Morava-sík az, melyben a Moravának, Szerbia e legjelentékenyebb folyójának culturalis missiója félreismerhetetlen. Ami a Dunának hivatása nyugat-keleti irányban, ez a hivatás a Moraváé is éjszak-déli irányban: a nyugati civilizationnak közvetítési fonálal szolgálni és az európai művelt világ termény- és iparpiaczatát a nagyrészt még keleti physiognomiájú Elő-Balkán vidékkel összekapcsolni. Nincs is azért kétség benne, hogy az az élénk, mozgalmas, üde élet, mely a történelem tanúsága szerint a hajdankorban, e vidék első cultivatoraitól a görögöktől kezdve, mélyen a XVI-ik századig, itt versenyezve, tevékenyen zajongott, ismét felfogja váltani a manapi stagnatiót, midőn a Moraván alig észlelhetni többé egy-egy csónakot s partjai hosszában csak romban heverő erődítményeket szemlélhetni. Csak időkérdés

többé, hogy a tervezett vaspályavonal a Morava mentében valósuljon, a Moraván pedig a cs. k. szabad Dunagőzhajózási-Társulat vállalkozásából a személy- és terményközlekedés ismét megnyitassék. Csak időkérdés, hogy az eliszaposodott, beszakadozott partokon új nemzetgazdasági élet ébredjen s hogy a folyó vad hullámai, melyek jelenleg tavaszi s egyéb időszaki áradásokkor védtelen partjaikból kilépve, vést és pusztulást eszközölnek mindenfelé, az iparkodó szerb kormány áldozatkészségéből szabályozott mederbe tereltesse s ez által, valamint a közelfekvő erdőterületek jobb cultiválása folytán megbecsülhetetlen vizuttá, az egész tartomány életképes ütevé váljék. Csak időkérdés, hogy e vidék, melynek jövője tetteleg multja nagyságában és geographiai jellegében gyökerizik, ismét visszanyerje ama régi virágzó arculatát, melylyel az főleg akkor birt, midőn a római pilum által meghódítva, a római iparnak, közlekedésnek, kereskedelemnek és védrendszernak, szóval a nagy világbirodalom polgárisodásának termékeny ültetvényes telepe lett.

Ekként fogva fel e vidék jelentőségét, nyilván való, hogy a *multra* nézve is könnyű volt magamat legott tájékozni. Mert igazán, ha valahol, úgy hát itt ismerheti fel a régiségbuvár legbiztosabban ama történeti multat, melynek a tudományos irodalom már csak igen elmosódott képét bírja visszatükrözni. Kétségtelenül e helyt hálálja meg legjobban a historikus fáradalmaik az *autopsia*, mert a vidék szemlélése talányos multjának legbiztosb nyitja, megfejtése.

A *kulici* várrom előtt állva önkénytelenül kérdi az ember: mi czélja volt az erődítménynek itt két hatalmas folyó partján, a nyílt defilé bejáratánál? A felelet magától jő meg annál is, kinek a historiai forrásokról semmi tudomása nincsen. E várnak strategiai feladata két folyón a közlekedést s illetőleg két folyón a strategiai mozdulatokat ellenőrizni, s hű ebként örködni ama torkolat és ama vidék fölött mely az egész tartomány kulcsát képezte, s midőn e feleletnél a historikus megemlékezik arról, hogy egy byzanti forrás a a margusi duna-flotilláról tartalmaz hiteles, kétségtelen adatot: akkor pillanatig sem habozhatik tovább e pontot kijelölni azon helyül, melynél a duna-moravai hadiraj állomásozott s

teljes meggyőződéssel kimondani: *a margumi római castrum másutt nem állhatott, mint épen ezen helyt.*

És hogy a középkori kuliçi várróm csakugyan egy római hadtelep fölött emelkedett, azt, ámbár a parton mindössze is csak néhány hisquit-alakú római mozaik-téglát találtam s a római kornak semmi egyéb emlék maradványát, egész határozottsággal merem állítani.

Először is nem felejtkezhetünk meg arról, hogy a rómaiak, e szinte oly ügyes mérnökök mint nagy tábornokok, oly jól ki tudták választani telepeik helyét, hogy a hadtudományban a mai találmányok által behozott forradalom dacára is itt a védelem általános rendszerének ugyanannak kellett maradni. Belgrád ugyanazon területen fekszik, a hol Singidunum, a római közép-dunai hajóhad állomása; Zimony Taurunum helyén áll szemben Singidunummal; Szendrő a Jessava torkolatánál szintén római telep fölött emelkedik; a régi Bononiát ma Viddin, Durostorumot Silistria, Pristát Rustuk, Nicopolist Nikápoly képviseli*), s azért fel nem tehető, hogy egy oly kiváló pont, minő a Morava-torkolati s minőhöz hasonló fontossága a Szávátorkolatin kívül az egész Aldunán fel nem található — kikerülte volna a genialis római vezérkar figyelmét. Egmaga e szempont minden egyéb pozitív érv nélkül is elegendő arra, hogy a historikus e pontra helyezze a margumi erődöt.

Pedig vannak erre nézve pozitív érvek is.

Említettem volt, hogy a kuliçi rom alapját a római négyszög teszi, s ennél pozitívabb érv nem is szükségeltetik annak bizonyítására, hogy itt okvetlenül kellett egy római hadtelepnek léteznie. Oly döntő érv ez, hogy már Arnold merete térképén a Morava balján feltüntetett vár alá e felvilágosító szavakat írni: *Rudera von Röm. Cast. Kollitz.**)*

Azt is említettem, hogy a parton római mozaiktéglákat találtam, melyeket a németi muzeum számára magammal

*) V. ö. Thierryvel: *Attila tört.* 14. lap. és Mommsennél: *Corp. Inscr. Lat.* Vol. III.

***) *Karte vom Basat und der Wälfacheg aus den besten Originalien mit Mühe zusammen getragen.*

hoztam s ha e mellett még arra is figyelmeztetek, hogy a rom déli oldalának kisebb kapuja fölött, mely manap már teljesen bedőlt, egy római feliratos márvány emlékkő találtatott, állításom még kétségtelenebbé válik. Marsili gróf tudniillik, ki a mult században e vidéken járt, anyagot és tapasztalatot gyűjtve nagyszerű művéhez a »Danubius Pannonico-Mysius«-hoz, felemlíti e leletet s rajzát a felirattal együtt közli is.***) A kő egy párkányzatos ködűz volt, oldalán ioniai oszlopokkal, a középtéren köríves keretben emberalakkal. A felső perem és a ducz lapja között az ismeretes ω tojásdisz. A párkányzaton balra haladó geniusz, maga után szalagot vagy guirlandot vonva, fölötte pedig jobbra fordult páva mint symbolikus alak. A kövön levő felirat, melyet Marsili után Muratori helytelenül közölt*†), Mommsen közleménye szerint im a következő:****)

SPLENDIDISS V
MI·BEC·T····· III VR
SVB CVRA IV V
DI MARCIV []
PROC·AVG... []
BEIICVS C·ESA
R...·...·N VER
VIL IDIB SEP FANA·LI

Olvasása, ugyanesak Mommsen szerint ez:

[in honorem] splendidiss[im]i bect[igalis] I[ly]r[ici] sub cura Iu[c]u[n]di[us] Marci v[iri] [e] [gregii?] proc[uratoris] Aug[ust]i Be[ll]ic[us] (?) Caesar[is] n[ostri] ver[na]vil[ic]us) idib[us] Sep[tembri]bus)

E feliratos kő tehát érdekes említést tesz a Morava-torkolati császári vámkezelésről s erről emlékezve, kétségtelen, hogy e kő situsa itt volt s nem lett későbbi időkben más vi-

***) *Danubius Pannonico-Mysius.* Tom. II. Tab. 50. Fragmentum marmoreum supra parvam portam Castelli Kollitz ad meridiem.

*†) 766, 4.

****) *Corpus Inscript. Lat.* Vol. III. Pars I. pag. 264. Nr. 1647. e megjegyzéssel: basis columnae ex pulcherrimo marmore in muro castelli Kollitz. . . ad orientem.

dékről ide szállítva. Hiszen a császári vámhivatalnak ott kellett felállítva lennie, a hol a Duna- és a Morava-közlekedés egymással érintkezett s azért teljesen hibázott Mommsen, s ennek tekintélye által félrevezetve Detlefsen†), midőn két helyt is következetesen e vámállomást a Duna éjszaki, vagyis a magyar partra teszi. Mommsen nyilván a vidéknek nem ismeréséből írhatta, hogy *Kulič a Duna balpartján fekszik* *), holott a *Pujadies* †), *Rouge* ‡), *Mollo* **), *Weigel* †), *Mannert* †), *Marsili* †), *Scutter* †), *Arnold-féle* †) és számos más régibb specialterkép †)

†) Bemerkenswerth ist eine Station des vortigal Illyricum zu Kulič am linken Donauufer, nicht weit von Semendria, festgestellt durch die Inschrift Nr. 1647 bei Mommsen. (L. Jahresbericht über die Geographie der nördlichen Provinzen des römischen Reiches. Von Professor Dr. D. Detlefsen zu Glückstadt. Közzétéve ily czimű kiadványban: Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft. Herausgegeben von Conrad Bursian. I. Jürg. 1873. VII. Hft. Berlin 1875. 807. lap.)

*) Egy helyt Marsili Koliz-át magyarázva írja: *id est Kulič in sinistra Danuvii ripa non longe a Semendria. Corpus Inscript. Latin. Vol. III. Pars I. pag. 264. Nr. 1647. Aztán: Nota stationem, in cuius honorem titulus positus est, fuisse in ripa Danuvii septentrionali!*

†) Ez egy igen részletes haditerkép, melyen *Kul.* a Morava balparti torkolatánál van.

‡) *Le Royaume de Hongrie la Transilvanie* stb. Paris par et chez le tr. le *Rouge* Ingenieur Geographe du Roy. 1742. *Gulich a Mora* balparti torkolatánál.

***) *Europa*. In Wien 1816. bey T. *Mollo*. A Morava balpartján *Katschina*.

†) *Hungaria*. Exhibetur a Christophoro *Weigelio*. A Morava torkolatánál a bal oldalon *Kulitsch*.

†) *Charte von Ungarn und Siebenbürgen* stb. A. 1797. verfertigt von C. *Mannert*. Nürnberg 1799. A Morava torkolat balján *Kulitsch*.

†) A művéhez csatolt térképen mint *Kolliz*.

†) *Nova et accurata tabula Regnorum et provinciarum Bosniae, Serviae* stb. Studio et impensis Mathaei *Scutteri*. A Mora balján *Culich*.

†) *Karte von Banat und der Wallachy aus den besten Originalien*. Mint *Kolliz* a Morava balján.

†) Lásd például: *Le Banat de Temeschwar*. 1789. *Kulitsch* vár a Morava balján. — *Mappa Regnorum Bosniae et Serviae* czimű hadi részlettérkép 1788-ból, *Kulitsch* a Mora-torkolat balján. És *Carte des Schar mütel bei Rama, Kulitsch, Hassan Pascha Palanka u. Ujpalanka*.

az újabbakkal †) megegyezőleg kivétel nélkül a *jobb* vagyis a *szerb* parton s illetőleg a Morava balpartján tüntetik fel *Kulič*-öt. De hogyan is lett volna az *illyr* vámállomás az immenső, dácziai parton?!

Azért mindezek alapján teljesen megnyugodhatni abban, hogy a *margumi castrum*, a római duna-flotilla állomáshelye, a *kuliči vár* helyén keresendő s így mindazok, kik azt egyébkévé helyezték, tévedtek. Kik a Morava-torkolat mellett nyilatkoztak s ezek közül főleg *Böcking*, *Katacsich* és *Kanitz* azok, kik a forrásokat a legtöbb szerenessével értelmezték s az igazsághoz legközelebb járultak. De noha éppen ezen *Kulič*-öt jelölték ki *Margum* helyeül, úgy mégis nem mondhatni, hogy a nyomozott igazságot teljesen felismerték volna. Egy dolog ugyanis teljesen kikerülte figyelmöket és elvégre is éppen ez egy a fődolog! *Ők t. i. egyáltalán Margumot Kulič helyére határozták*, ez pedig lényeges tévely, mert ha tagadhatatlan is, hogy a rómaiak Margus-melléki erődítése itt feküdt, úgy viszont a helyszíni szemlélet az iránt is szétoszlal minden kétséget, hogy *Margumnak, a hírneves civitasnak más téren kellett kiterjednie!* A Morava balpartján hasztalan kutattam a város nyomait, — annak itt sehol semmi kijelölhető maradványa nincsen s azért eltökéltem a Moraván átkelni, gyanítva hogy annak kissé emelkedettebb talajalakulata a városnak kedvezőbb terrenumul szolgálhatott. Am ebben csatlakoztam, mert csakhamar meg kellett győződnöm, hogy a sűrű cserjeregét talaja, melyet a kiáradt Morava vize és még inkább a beállott volt tartós esőzések teljesen átáztattak, *vizhordott föld*, a milyen egyáltalán a Morava-völgy földje és a minők azon számtalan kupolya-dombbordázatok, melyek főleg éjszak-nyugati Szerbiának sajátos terület-jellegét képezik. Itt város nem állhatott — a civitasnak másutt kellett feküdnie.

Utamat *Dubravica* felé vettem, mely gőzhajó-állomás s kiszállóhely azokra, kik Duna-jövet Požarevacha szándékoznak. Távolága *Kulič*-tól jelentéktelen, egészben talán csak

†) Például: *Kanitz*-nál a terrájs. *Die Donau von Kostolac bis Gradiste*, (Serbien, pag. 419.) I. azonkiv. *Mappa Geographica almae Dioecesis Cusandriensis*. MDCCCLIV.

egy mértföldnyire tehető. Oda menet a felúton mintegy feltűnt nekem egy teljesen szárazra fektetett s délről éjszak-keleti irányba futó meder, melyet mindkét oldalon korhatag fák szegélyeztek be. E száraz meder a Morava-ágygyal egy deltát képez, melyet sűrű fűzfauerdő borít be. Kisérőm től megtudtam, hogy a régi hagyományra támaszkodó közvélemény e medret a Morava-folyó régi medrének tartja, de én kétségtelennek állítom, hogy e közhit bizonyos tekintetben téves. Az ugyan tagadhatatlan, hogy folyómeder és pedig a Morava-folyó medre de távol sem oly meder, melyhez képest a Kuličnál elhuzódó jelenlegi Morava-meder újabb eredetű lenne. Mert hogy a Morava a római időkben is ott szakadt a Dunába, a hol ma, legjobban bizonyítja a kuliči várrom, melynek eredeti rendeltetése a Morava-torkolat ellenőrzése volt. De másrészt e mellett bizonyít a Morava jobb partján levő vízherdótt föld is úgy hogy a száraz medret olyanak magyarázhatjuk, mint melyet a *kiáradt* Morava zabolát vesztett hullámárjai vájtak maguknak. S hogy újabb időkben is ez az eset, világosan bizonyítja a száraz meder hosszában mindkét oldalon sűrűen heverő hordványiszap. Egyébiránt megjegyzem, hogy a száraz medernek szintje mintegy két lábnyira fekszik a Duna tükre fölött, pedig midőn ott jártam, a Duna vizállása annyira nagy volt, hogy a balparton mindent elöntött s egy kiáradt Nilushoz hasonlított. A száraz medernek most említett magassági szintje szerintem arról tanuskodik, hogy az csakugyan minden időben csupán csak időszakai vizágyúl szolgálhatott.

E meggyőződéselem daczára azonban mégis indíttatva éreztem magamat, nem mint terveztem volt Dubravica felé keleti, hanem e száraz meder mentében déli irányba haladni. S ezt nem volt okom megbánni, mert szerencse kísérte utamat. Mintegy háromnegyed órai menet után e meder irányát követve, egy terjedelmes *dűsba* érkeztem, melyet a köznép *Orasjenek* nevez. Alig érkeztem be e hős helyre, már is a római állandó letelepedésnek egyes nyomaira akadtam. A következő pillanatban már körül voltam fogva marczona kinézésű, s tetőtől talpig felfegyverkezett szerbek által, kik a bája fűben legelő jószágaitat őrizték. Kíváncsian kérdezősködtek czélom felől, mit megtudva, értesítettek, hogy beljebb az erdőben néhány

nap óta nagyobb mérvű ásatások folynak, mert régi épületalaprakra bukkantak. Beljebb indultam s szemem elé oly látvány tárult, mely meggyőződtetőleg hirdeté velem, hogy *Margum romjain állok*.

A föld mintegy nyolcz helyen volt néhány ölnyire megnyitva s mindenütt római épületmaradványok lettek fölfedve. Egyik helyt egy teljes római szobát bontottak ki a föld öléből a legszebb mozaikpadlattal. A római köragaszt o'ly szépen mint e helyt fentartva, még nem láttam. Colossális faragott építkezési kövek, ajtó- és ablak-béletek, garádicsok, zár- és szegletkövek, ereszaljak, és pillér-töredékek iszonyú halmazokban heverték szanaszét a bája fűben. Egy másfélőlnyi mély, ujjon ásott üregben pedig egy colossális oltárducz hevert, melynek rengeteg súlya a kiemelését megkísérlő munkások erejét megszegyenyítette. Magassága nem kevesebb mint 1 meter és 55 centimeter, melyből 51 a felső, 32 az alsó peremre jutott, míg a szélesség 71.5 cm terre rugott. Különbben ez ara egészen azonos a szokásos alakzatúakkal, t. i. alant és fölül párkányzatos, az oltár-lap pedig felül kivájt. Különbben rajta semmi decoratív faragás és semmi symbolicus ábrázolás elő nem fordul. Az elő-oldallapon, egy 62. cm. széles és 72. cm. hosszú íráslapon a leggyönyörűbb betűkből álló eme felirat foglaltatik:

I O M
M A N T O N
V S N A R C I S
S V S D E S V O
P O S V I T E T
P O R T I C V S
F E C I T

Hogy mi történt azóta e valóban gyönyörű, s most először közzétett monumentummal, nem tudom, de azt már ottléttemkor kellett fájdalommal észrevennem, hogy az ásatások itt is csak úgy, mint a közeli Viminaciumban egészen rendszertelenül folynak. Hiszen nem magasb tudományos czél, nem fennsőbb lelkesedés hozza itt mozgásba az ásót és a csákányt, hanem a hitvány, az önző nyervágy. Részben építőanya-

got kotornak, részben pedig titkos kincs után hajhásznak; mert hivatkoznak egy régi közhirre, mely a sudaras fák alatt rengeteg kincset jelez. A kik körülfogva tartottak s minden mozdulatomat féltékenyen ellenőrizték, minden felvett követ megfigyeltek, felőlem is azon hitben voltak, hogy kincs dolgában járok itt, nem is sejtve, hogy itt a százados fák alatt, melyek terebélyes koronáin és koronái alatt fölséges béke nyugszik, csakugyan kincset találtam, oly kincset, mely megbecsülhetetlen, mert véget vet több százados történetirodalmi töprengéseknek, cioszlat egy régi bizonytalanságot, s megoldja azon történeti kérdést, melynek megfejtésében eddig a komoly kritika is annyiszor megbotlott.

Az *orasjei* romokkal szemben ugyanis *Margum* helyfekvésére nézve többé semmi kétség sem foroghat fenn. Ott állott hát e város, a hol senki sem kereste s a hol senki nem is gyaníthatta. Föléje a századok izmos és terebélyes törzsü erdőt növesztettek s a véletlennek köszönhető, hogy történeti ismereteink egy újabb pozitív adattal ismét gyarapodtak.

Orasje Dubravića és a Morava között fekszik s távolsága a Morava torkolatától s illetőleg a Dunától mintegy mértföldnyire tehető. És ezen helyfekvés egy másik nevezetes megfigyeltetéshez segít. Említettem, hogy az Itinerariumok s illetőleg a peutingeri katonai uttérkép méretei egymással meg nem egyeznek, *mennyiben közöttük egy miliariumot tevő különbség forog fenn.* E differentiát most már megfigyeltnek tekinthetjük. Mert a Morava-torkolat, hol a kuliçi várrom áll, *mintegy miliariummal közelebb fekszik a Mons Aureus-hoz s viszont Orasje, hol a civitas állott, egy miliariummal odább a Mons Aureustól.* Mig tehát az Itinerarium Antonini a peutingeri táblával együtt a *morava-torkolati erődöt*, a flotilla állomáshelyét, addig az Itinerarium Hierosolymitanum az odább fekvő *orasjei civitást* tartotta méreteinek meghatározásában szem előtt, s erre látszik utalni nyilván az is, hogy mig az Antonin-féle Itinerarium egyszerűen *Margot* említi, addig a jeruzsálemi Itinerarium a *civitas Margó*-ról beszél. A különböző codexek eltérései pedig vagy szintén e felfogásra vezethetők vissza, avagy csak egyszerű tollhibákul tekintendők, mint melyek a figyelmetlen leírókon annál könnyebben estek

meg, amennyiben a mértföld távok mindkét Itinerariumban latin számjegyekkel vannak kifejezve, úgy hogy a két számjegy (VIII és VIII) csakis egy vonal által különbözik.

Ez értekezés keretén kívül esik a Mons Aureus helyfekvését közelebről meghatározni, de kétségtelen lévén, hogy az a *Morava-balparti* vidéken feküdt, valamint másrészt teljesen constatált, hogy Viminacium, Felső-Moesia egykori fővárosa, a *Morava jobb partvidékén*, a Mláva partján, a mai Kosztolácznál állott, *Margumra* vonatkozólag hát a római letelepedési környezetre is immár teljesen tisztában lehetünk.

VI. FEJEZET.

Contra-Margum helyfekvése.

Contra-Margum emlékének meddsége a régi forrásművekben. — Csak két bizantin forrás említi különböző néven. — E miatt Contra-Margum kérdése eddig teljesen megoldatlan maradt. — Helyfekvésének újabb írók s térképkészítők által történt meghatározása. — Mannert D'Anville, Kanitz, Rotteck, Spruner, Reichard, Gebhardi, Böcking, Tomka-Szászky nézete. — E nézetek egymásközi ellenkezése. — A kérdés kritikai tárgyalása kétségtelenné teszi, hogy a Notitia Imperii ben említett Castra Augusto Flavianensia és a Priscusnál előforduló Constantia azonos Contra-Margummal. — Deseriezky tévedése. — Contra-Margum nem Moesiában, a mai Szerbiában, hanem Dáciaiban, mai magyar területen feküdt. — Kanitz tévedése. — Contra-Margumnak eme helyfekvését a római védrendszerből merített analogiák és az autopsia is bizonyítják. — Kanitz újabb tévedése. — Contra-Margum nem állhatott Osztrova szigetén Viminaciummal szemben. — A római hadi ezél szempontjából az esakis Kubinnál állhatott. — Helyszemléleti vizsgálataim eredménye. — A Monastiristie, melyről a hagyomány emlékszik, eltűnt török erődmű lehetett. — A Kubin előtti földmagaslat s annak vármaradványa. — Marsili gróf erre vonatkozó rajza, állítása és tájékoztatatlansága. — Contra-Margum kétségtelenül csakis a kubini várrom helyén fekdühetett. — E körülmény culturális jelentősége hazai történelmünkben.

Hátra van még az utolsó kérdés: *hogy hol keresendő Contra-Margum?*

*Contra-Margum*nak egykori létezettségét a régi források közül tudomra mindössze csak kettő bizonyítja és e két forrás egymást kölcsönösen felvilágosítja. A *Notitia* ugyanis felemlíti azt oly helyként, melynek katonai helyőrsége Moesia hadparancsnoka alatt állott s tulajdonkép *Augusto Flaviana*-nak nevezetett. ¹⁾ *Priscus Rhetor* e sak *Constantiūt* említi, mint oly helyet, mely *Margum*-nak átellenében feküdt. ²⁾ A többi forrásból azonban e tekintetben épen mi felvilágosítást sem nyerhetünk s minthogy az említett két forrás is különböző neveket tartottak fenn, nem tűnhetik fel, hogy *Contra-Margum*-nak kérdése az irodalom terén teljesen megoldatlanul fekszikelöttünk.

Egyáltalán csak kevesen vannak, kik *Contra-Margum* helyfekvéséhez hozzászóltak, ám bár azok száma, kik *Margum* meghatározását megkísérlék, mint láttuk, nem jelentéktelen. *Contra-Margum*, mint a forrásokban alig jelzett mellékerőd, az írók és buvárok legnagyobb részének figyelmét teljesen kikerülte. De azok is, kik e dologhoz szintén hozzászóltak, eltérőleg nyilatkoztak e római telep helyfekvéséről.

Nevezetesen *Mannert* a *Notitia*nak és *Priscus*nak adataira helyezkedve, azt tartja valószínűnek, hogy amannak *Castra Augusto Flaviana*-ja és *Priscus Constantia*-ja különböző erődítések voltak: az egyik *Osztróván*, a Dunaszigeten, a másik ellenben az *átellenes parton*. ³⁾

¹⁾ Sub dispositione Ducis Moesiae primae cuneus Equitum Promotorum Flaviana . . . Auxilium Margense Margo . . . Praefectura Militum *Contra-Margum* in *Castris Augusto Flavianensibus*. (Böckingnél: *Notitia Dignitatum et Administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*, Caput XXXVIII. pag. 104—106.)

²⁾ ἡ δὲ πόλις τῶν ἐν Ἰλλυρῶν Μυσῶν ἀπὸς τῆς Ἰστρίας κειμένη πόλις αὐτῆς κωνσταντίας φρουρίων κατὰ τὴν ἑτέραν ἑχθρῶν διακείμενη. Est autem Margus urbs in Illyrico Mysorum ad Istrum sita ex adverso Constantiae arcis ad alteram fluminis ripam collocatae. (*Excerpta de legationibus*, pag. 32. Bekker-Niebuhr-féle kiadás. Bonnæ 1829. P. I. p. 167.)

³⁾ Am gegenseitigen Ufer lag die Römische Schanze *Contra-Margum*, auch *Contra Augusto Flaviensia* genannt. Bey *Priskus* im 5-ten Jahrhundert heisst sie die Schanze *Constantia*. Es waren wahrscheinlich verschiedene Befestigungen; die eine bey *Ostrova* in der Donauinsel, die andere am gegenseitigen Ufer. (*Geographie der Griechen und Römer*. VII, 77. Azonkívül lásd az e műhöz csatolt térképet is *Macedoniae, Thraciae et Moesiae delineatio accuratior*. Nr. 1.)

D'Anville egészen másutt kereste, mert *Margum* helyfekvésére nézve nem lévén tisztában s a *Moravát* teljesen szem elől tévesztve, *Contra-Margum*-ot a *Mlavaparttra* helyezte annál inkább, minthogy a *Mlava* mindkét partján fönnmaradt római castrumok félreismerhetetlen maradékaira már *Marsili* figyelmeztetett.*) Különben megjegyzendő, hogy *D'Anville* *Mannert* nézete ellenében a *Notitia*ban említett *Castra Augusto-Flaviánūt* *Contra-Margum*mal azonosítja s azt mondja, hogy amaz nevet *Flaviánustól* kapta, mely név *Constantin* házának valamennyi tagját illette. ⁴⁾

Kanitz úgy *Mannert*től mint *D'Anville*től eltérőleg *Contra-Margum*ot a *Morava partjára* állította, olykép, mintha az a balparton levő *Margum*mal szemben a *Margus* folyó jobb partján állott volna. ⁵⁾ És úgy látszik *Rothek* is teljesen e nézeten van, miután ő azon *Konstantiūt*, melyet *Attila Margum*mal feldúlt (?), emezzel együtt *illyr* városnak mondja. ⁶⁾

Spremer ellenben a *Contra-Margum*ot, melyet ő is *Castra Augusto Flaviana*-val egynek vesz, a *moravaparti Margum*mal szemben a *Duna balpartjára* helyezi ⁶⁾ s e tájra tette azt *Reichardt* ⁷⁾ *Gebhardi* ^{†)} *Böcking* ^{††)} és mint *Constantiólát* *Tomka-Szászky* is. ⁸⁾

* *Daubius Pannonico-Mysius*. Tom. II. Tab. 5.

⁴⁾ *Mém. de l'Acad. des Inscrip.* XXVIII, 433.

⁵⁾ An der *Moravamiündung* mit den Ruinen der sie einst hütenden *Römercastelle Margus* und *Contra-Margum*. (*Serbie*, 421. lap. XI. fejt.)

⁶⁾ *L. Allgemeine Encyclopädie von Eiseh u. Gruber*. Leipzig 1821. VI. Theil. 261. lap

⁶⁾ *Historischer Atlas, Atlas Antiquus*, a Menke-féle III-ik kiadásban. Tab. XXIII.

⁷⁾ *Orbis terrarum Antiquus*. Nürnbergi kiad. Tab. VI. *Thracia et Illyricum*.

^{†)} Da *Margus* in *Verbindung* mit dem *Besatzungsplatze Augusta Flavianus* jenseits der *Donau* stand stb. (*Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*. Leipzig, 1778. I. Theil 139. lap. 9) jegyzet. És ugyanő a *Guthry és Gray*-féle *Allgemeine Weltgeschichte* XV-ik kötetében I. rész.)

^{††)} A *Notitia* bonni kiadásához adott tudományos jegyzeteiben. pag. 484.

⁸⁾ *Introductio in Geographiam Hungaricam antiquam et mediam*. Pozsony 1781. pag. 21.

Igy tehát négy vélemény fekszik előttünk *Contra-Margum* helyfekvésére nézve. Az egyik szerint a *Morava jobb partján* állott e telep; a másik szerint a *Mlava* partján *Vimina-ciumnál*, a mai *Kosztoláčnál*; a harmadik szerint két erődből állott az, melynek egyike *Osztrova szigetén*, a másik ezzel szemben a *Dunaparton* feküdt; végre pedig a negyedik vélemény szerint *Contra-Margum* a *Duna balpartján*, a *Morava torkolattal szemben* keresendő. Vagyis egy rész *Moesia*, másik rész ellenben *Dácia* különböző pontjaira határozza *Contra-Margum*-ot.

E véleményekkel szemben kérdés mindenekelőtt, hogy: a forrásokban említett *Contra-Margum*, *Castra-Augusto-Flavianensia* és *Constantia* azonosok-e avagy mindannyi különböző erőd? Másodszor pedig az a kérdés, hogy: *Contra-Margum* tényleg szerb avagy magyar területre helyezendő?

Mindkét kérdésre vonatkozólag az előttünk fekvő két forrásmű alapján teljeseen biztosan felelhetni.

Ugyanis a *Notitia Imperii* határozottan mondja, hogy *Contra-Margum*ot a *Castra Augusto Flavianensia* képezte *) *Priscus Rhetor* ellenben arról tudósít, hogy a *Margummal* szembőlévő erőd *Constantia* **), és így a két forrás kölcsönösen kiegészíti s illetőleg értelmezi egymás adatát, kétségtelenné téve, hogy különböző nevek alatt egy s ugyanazon erőd jelöltetett: *Augusto Flaviana* néven a *Notitia* szerkesztésének idejében a IV-ik században, *Constantia* néven pedig *Priscus* idejében az V-ik században. †*) És *Priscus* adata egyszerű-

*) Lásd a fentebbi jegyzetet.

**) Lásd a fentebbi jegyzetet.

†*) Mint a *Notitiam* idézett szövegéből láttuk, a forrásban egy helyt a *Flaviana*, más helyt pedig a *Castra Augusto Flavianensia* említetik s ez Böckinget azon nézetre hozta, hogy itt két különböző helyről van szó. Mert megjegyzi: *Hunc versum per errorem bis habent Exemplaria Panciroliana, Flavianae, non Flavianae, contra suum morem habent etiam editi. Vix dubito, quin hoc castellum dixerunt non sit a Castris Augusto-flavianensibus, quae infra memorata sunt.* Pancirolius: »Sabellicus vult esse Viennam« haec *Flaviana Moesiaca*? Vix crediderim. Castellorum in his regionibus nomina haud raro ab imperatorum nominibus desumpta fuerunt, ut cap. XXXVI. item *Flaviana* atque *Gratiana* legimus. (*A Notitia* bonni kiadásában. pag. 476.)

smind fényesen czáfolja meg *Desericzky*ket, ki *Constantiát* megfoghatatlan módon magával a *Morava*-melléki *Margummal* azonosítja. ††)

A másik kérdésre pedig ugyancsak a két görög forrás alapján azt kell válaszolnunk, hogy *Contra-Margum* mindenestre magyar területen feküdt. Hisz *Priscus Rhetor*, ki mint kor- és szemtanú e tekintetben legbiztosab kalauzunk, határozottan említi, hogy a *Dunánál* fekvő *Margummal* szemben a folyó másik partján állott *Constantia* *). Ő a *Moravát* nem említi, a szövegében elforduló másik folyópart tehát nem vonatkozhatik a *Moravára*, hanem csakis az *Isterre*, a *Dunára*, melyet szövegében érint. ††*) És *Priscus*nak e helye annyira világos, hogy valóban csodálkozhatni, hogy miként indulhatott a legújabb időben még *Kanitz* is azok után, kik ez ellen-erődöt a szerb parton keresték!

Egyébirant *Priscus* döntő bizonyítéka nélkül is kétségtelennek kellene ezt mondanunk. Mert hiszen csak meg kell figyelni a rómaiak stratégiai intézkedéseit bir odalmuk bármely pontján, és legott tisztába jöhetünk e kérdésre nézve. Hogy csak hazánk területére szorítkozunk: azt látjuk, hogy a *Morvatól* a *Tiszáig* a *Duna* mentén az ellenerődök mind a balparton állottak. *Admuresnek* a *nagy-léli*; *Bregetiannak* az *irsai*; *Nyerges-Ujfalunak* a *p-csenkei*; a *basaharcezi* hármas erődnek a *szóbbi*; *Bogdánynak* a *hoszuréti* s ennek a *verőzei*; *Ulciscastrának* a *dunakeszi*; *Aquincumnak* a *Transaquincumi*; *Pogányvárnak*, *Szózhalomnak*, *Klisdáknak* a *haraszi*; *Mat-*

††) *Margus* in *Historia Miscella* cap. XVII. et in *Historia Theophaeti* Libro VII. Cap. VIII. vocatur *Constantiolo* Civitas ad littus Istri in superiore Misia stb. (*De Institis ac Majoribus Hungarorum Commentaria*. Lib. IV. Tom. III. *Attila*. pag. 170. (6) jegyzet.)

*) Lásd a fentebbi idézetet.

††*) *Marsili* czáfolva mondja Böcking is: Idem *Constantini* aecem, i. e. *Castra Augusto-flavianensia* non in sinistra Danubii, sed in dextra *Mavae* ripa contra *Margum* fuisse opinatur, ut ea castra cum castelli reliquiis, quae sub nomine *Breninkolatz* apud *Marsil*. tab. 15. sect. XIII. indicantur, convenirent, quod neque cum *Prisci* verbis, neque cum usu libri (qui praepositione *contra* significare solet situm loci in altera fluminis, non rivi ignobilis, ripa quaerendum esse) facile conciliari poterit. (*A Notitia* bonni kiadásában. pag. 484.)

ricanak az *Eresivel* szemben levő; *Vetus Salin*ának a *ráczevi* stb. ellencastrumok felelnek meg¹⁰⁾, úgy hogy *Margum*nak *contra-castruma* sem kereshető másutt, *mint épen a Duna-balparton*. A Duna-balparton állva, volt *hadi jelentősége*, míg ha azt a Morava partján képzeljük, e hadi jelentősége teljesen elvész.

Különben, hogy ez ellenerőd a Morava jobb partján tényleg *nem* állott, azt váltig bizonyítja az a körülmény is, *hogy annak itt semmi nyoma nincsen*. S azért újból méltán esodálkozhatni Kanitzon, úgy *mint ki azon romokról beszél, melyek Contra-Margumból a Morava jobb partján fennmaradtak!* Említve volt, hogy a Morava jobbpartja hordványföld, mely hadi letelepedésre nem igen lehetett alkalmas s ha hozzá gondoljuk, hogy maga a balparton álló *margumi* erőd teljesen elegendő volt a Morava-torkolat ellenőrzésére, akkor egyszersmind az iránt is tisztába jövünk, hogy csakis a fölületes buvárlat helyezhette *Contra-Margumot a Morava jobb partjára*. És megjegyezzük, hogy a közeli *Viminacium* példájára is épen nem hivatkozhatni, mert ha tagadhatlan is, hogy a Mlava mindkét partján erődök állottak, úgy viszont nem lehet nem tudnunk, hogy azok ugyan egyike sem képezett ellenerődöt. A moessiai metropolisnak főrésze, a tulajdonképeni város a Mlava jobb partján terült el míg erődítményei a folyón túl levő magas s keskenyebb hegylejtőn állottak.¹¹⁾ Mindkét parti telep egy egészet képezett, míg ellenerőde kétségtelenül *Osztrova* szigeten, vagy *Viminacium* irányának megfelelően a tulsó Duna-parton feküdt.

Ezzel egyszersmind ki van mondva, hogy nem kevesebb téves az a nézet, mely *Contra-Margumot* *Viminaciummal* szemben *Osztrovára*, vagy az *Osztrova előtti baldunapartra* határozta. A hadi cél követelte, *hogy Margum ellenerőde sokkal feljebb Kubin felé lett legyen felállítva*. Az *osztrovai* erődök, melyeknek nyomait, minthogy a magas vizállás folytán a szigetre át nem mehettem, nem láttam, kétségenkívül csakis a *viminaciumi* erődökkel állottak hadi kapcsolatban.*)

¹⁰⁾ V. ö. Römer Flóris: *Pannonia Térkép*-vel. 1873. (Mellékelve az *Acta Nova Musei Nationalis* I. kötetéhez.)

¹¹⁾ Hasonlítsd össze Kanitzozal: *Serbien*. 413 s az ott levő térrajzzal.

*) Ezt Kanitz is elismeri, így írván: »Das Weichbild und die Be-

Én ez okból *Contra-Margumot* *csakis a Kubin előtti térségen nyomoztam*, épen mitsem törődve a kubini esperesplébánosnak néhány év előtt egyik honi irónk előtt tett nyilatkozatával, hogy »várromnak nyoma sincs az egész határban, sőt a lakosoknak ilyenről sejtelmük sincs.«^{†*)} Közvetlenül a parton, a *kuliczi* rommal szemben igaz én is mi nyomot sem találtam, ámbar a nép ajkán — constatálom az egyébként tisztelt plébános úr állítása ellenében — *egy traditio* mégis csak él, mely egy, e helyt létezett régi erődről emlékezik. Ez az úgynevezett »*Monastiristic*«, mely e hagyomány szerint a *kuliczi* rommal szemben állott. Itt-ott igaz, vannak egyes sáncszerű emelkedések, de ezeket sehogys sem tarthattam római erődcsanaknak s ha e helyt csakugyan létezett fortificationális mű, az nem kétkem a török epochából származhatott; az épületelemek pedig, melyek a *kuliczi* várrommal szemben közvetlenül a beszakadozott Dunaparton láthatók, egy határörsi őrházói, mely a végvidéknek polgáriasodása óta adatott át a dicstelen pusztulásnak.

Figyelmemet egészen más pont ragadta magára.

Közvetlenül *Kubin*, ezelőtt végvidéki, jelenleg temesmegyei jelentős helység előtt a Dunára tekintő arezvonalon a Dunavác nevű Dunaág s a Ponyavicza vize között egy saját-szerű földmagaslat tűnik fel, mely a helységfelőli oldalán *Kubin* emelkedetteb terrassával szintvonalosan áll, Duna felőli részén azonban oly meredek, hogy felső siktere ez oldalról teljesen hozzáférhetetlen. Felső sikterére csakis a helység felőli részről lehet jutni, a honnan gyönyörű kilátás nyílik a Duna mindkét oldalán elterülő síkra és az azon fekvő szerb és magyar községekre. Az egész egyébiránt azt a benyomást teszi a nézőre, mintha e földmagaslat ezen az oldalon elemi erőszak vagy emberi hozzájárulás folytán nyerte legyen saját-szerű alakzatát. Sem fű, sem bozót nem fűdi ezen falszerűleg meredek oldalt, s teljesen kopáron, csupaszon áll egy mosolygó

*festigung*en *Viminacium*s hatten sich gewiss auch auf diese heute Oesterreich gehörende g.öste der Inseln der untern Donau erstreckt.« (*Serbien*. X, 414.)

†*) L. Ivánó Ede: *Kevevármege emléke* ozimü ezikkét a *Századok* VI-ik évfolyamában, 174. lap.

vidék közepette, melynek agyag, homok, kovag, mész és salétrom vegyülékű talaja, gazdag humussal egyesülve, a legtermékenyebbek közé tartozik.

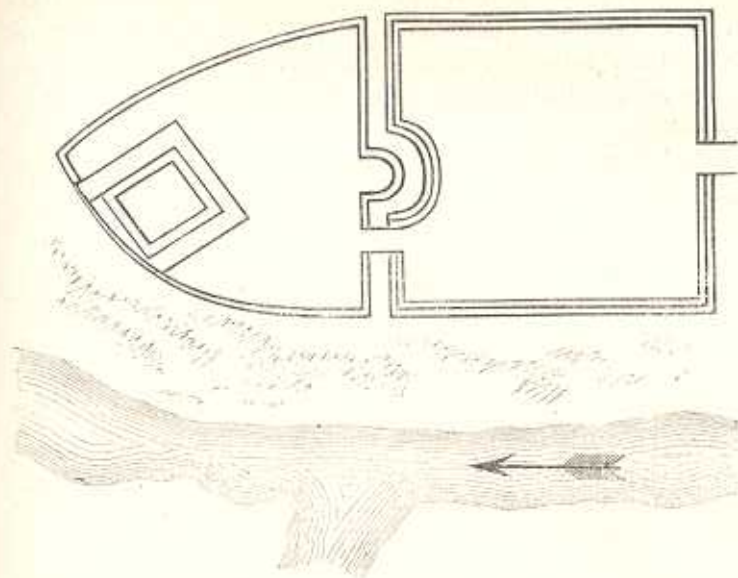
Már maga a feljártat legott tájékoztat az iránt, hogy e helyt egy jelentős erődítménnyel van dolgunk, de ennek constructiójáról csak akkor nyerhetünk általános fogalmat, ha a felső siktérre érkezünk.

Elhaladva a volt végvidéki őrségnek és az őrségi tisztnek épületei mellett, egy szabályos négyszöghöz érünk, melynek mindenik oldala 40 metert tesz. E négyszög sánczai erős lejtőssel futnak a négyszög keretén belül össze, aljukon egy falazott üreget mutatva. Maguk a sánczok földből hányvák, de itt-ott tömör falrészletek is jelenkeznek, ami azon tényt látszik constatalni, hogy az erődítmény magva köragaszos szilárd falazatból áll. Egyébiránt megjegyezhetem, hogy a kötőrés számos helyt már meglőn itt kísérve s ki tudja, a helységnek hány kerítés- vagy házfala lőn már az innen kibányászott szilárd anyagból felépítve.

Körüljárva a négyszög sánczain, néhány meternyi térköz után két párhuzamosan futó s középterőkön sajátszerűen kihornyolt sánczhoz érkezünk, melyek köze sánczátjáratot, sánczsikátort képez. Még Marsili idejében, ki e helyt szintén megfordult s az egésznek alaprajzát is felvevé¹²⁾, e sánczsikátor a kettős hornyolat jobbján a Dunavác felé el volt zárva, a hornyolatok felé ép úgy, mint a futósánczoknak a hornyolatokon erről eső végrészletein is, úgy, hogy ez által a külső tér, melyen az emlitemen négyszög fekszik, a futó parallel-sánczokon túl levő térrel össze volt kapcsolva.

A sánczokon túli másik tér Marsili szerint szintén szabályos, ámbar nem egyenoldaltú négyszög, melynek hosszát 280, szélességét ellenben 130 öltre teszi s így a külső négyszöget térfogatra jelentékenyen meghaladja. Mindkét térséget egységesítve egy ékalakban kifutó pararellogrammot nyerünk, melynek összefutó külső része magában foglalja a kisebb négyszöget.

¹²⁾ Danubius Pannonico-Mysius. Tom. II. Fig. XII.

Marsili rajza.

Az egésznek római eredetét kétségbevonni lehetetlen. Nemcsak a négyszögalak, de a falanyag is híven kezeskedik erről, amint maga Marsili is határozottan római műnek állítja.¹³⁾ Szerinte ez erőd a rómaiaknak a dákok ellen emelt

¹³⁾ Ine mit mond róla:

Czociba. Ad eandem Danubii ripam, quinque infra Belgradum miliaribus Fortalitium, a pago, qui olim hic loci steterat, ita denominatum.

Situm est in loco aliquantum elevato, figurae non plene quadrato-oblongae; siquidem occidentem versus in cuspidem quamdam desinit. In medio fere a duplici Aggere in duos quasi discinditur qui apertura patente communem utriusque ingressum in alterum praestet. Ad partem occidentalem, et quae flumen respicit, alterum parvum, internis annexum habitat Fortalitium quadratum, et ultra 40 orgyias uno latere non excurrans, cum alterum, continens ad 280 in longitudine, in latitudine vero 130. se extendat.

Totum constat ex terra, et lapidibus mixtum, quorum tamen major pars, imo etiam quibus inscriptiones sunt incisae, in Semendriae urbis fundationem sunt insumpti, utpote quae mun tantummodo milliariae cum dimidio ab hinc distat.

Hujus Fortalitii, si magnitudo, et figura consideretur, haud sine M. T. ARAD. ÉRT. A TÖRT. TUDOM. KÖRÉNDL. 5

egyik kiváló hadászati telepe volt, de nem bírván meghatározására semminemű támponttal, s nevezetesen Margum helyekvése iránt teljesen roszúl lévén tájékozva, e római hadtelep neve és közelebbi rendeltetése felől épen mit sem volt képes mondani.

Podig Margum helyekvést szem előtt tartva, könnyű már e házgot kitölteni; mert nem lehet kétség benne, hogy a kubini várróm helyén *Contra-Margum* feküdt!*) E helyt teljesen megfelelt az azon hadi igényeknek, melyek a Duna és a Morava összeszakadásából előállottak. Valóságos *contra-castruma* volt Margumnak s tekintve emelkedettebb fekvését, nyilván ép oly jelentős hadi telepe volt a dácziai vidéknek, mint milyen volt maga Margum a moesia i vidékre nézve. Sőt kétségtelennek tartom, hogy *Contra-Margum* másrészt azon hadtelepnek is előbástyája volt, mely a Jessava torkolatánál a mai Szendrő helyén állott, s mindenesetre fényesen tanúskodik a római hadműtan fejlettségéről, mely telepeinek elhelyezésében és kölcsönös fedezésében annyi gyakorlati ügyességgel bírt.**)

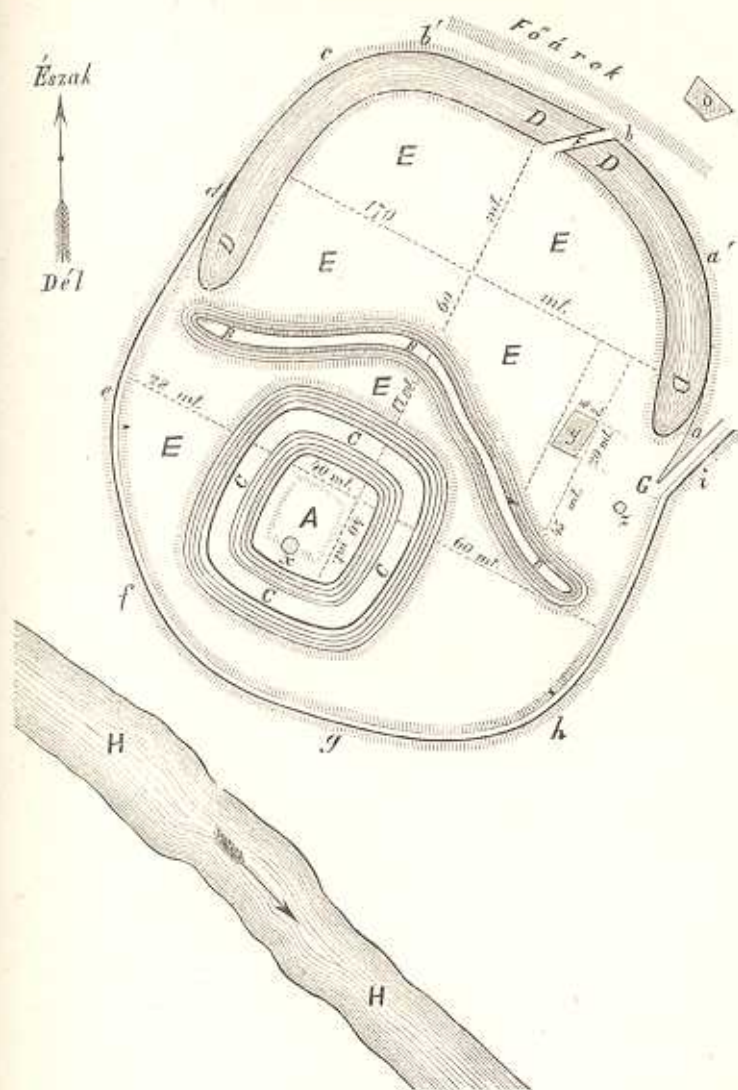
* * *

ratione dixerim, quod inter praecipua munus fuerit, quod Romanis contra Dacos securitatem praestiterit.

(Marsili II. Tom. 9—10. pp. et Fig. XII.)

*) Böcking is természetesnek ismerte fel ezt, mert Margumot a Morava balpartjára határozta, azt mondja: eique contrarius, in sinistra Danubii ripa, est locus, quem Marsilius ita designat »Csovina Antiquit. Rom.« Atque in eo quidem loco Castra Augustoflaviansium quaerenda esse putaverim. (A *Notitia* bonni kiadásában. pag. 484.)

**) Megjegyzem, hogy Kubinban, hol főleg dr. Despinits Péter és dr. Kozáry János urak a legnagyobb készséggel támogattak tudományos törekvéseimben, római téglákon kívül a római világnak egy másik érdekes maradványát is találtam. Ez egy alakos díszítményű faragott kőemléktábla, mely a volt végvidéki őrház homlokzatába van befalazva. A tábla egészben két vízszintes mezőnyre van osztva. Az alsó mezőny magassága 59 cmtnyi, a felsőé 41 cmtnyi, a két mezőny közötti tagozatok 10 cmternyiek s így az egésznek magassága 1 meter és 7 cm. Az egésznek szélessége pedig 92.9 cm. A felsőmezőny párkányzatos keretű s 33 cmtnyi magas belterén jobbról-balról álló szárnyas geniusok láthatók, kik egy feltűnően erős guirland-köteget tartanak, mely válláikon átnyúl s dúsán csüng le a földig. A guirland fölött a két genius szárnya között egy heraldikailag jobbra fordult madár lát-

Marsilinek felvételétől elüt, ha magára a földogra nézve nem is, de a részletekre, a méretekre és az orientációra

ható. Az alsó mezőnyt két oszlop három egyenlőten nagyságú részre osztja, vagyis az oszlopok és a külső keret közötti tér 6 cmtnyi, a két oszlop közé foglalt közbenső tér ellenben 59 cmtnyi. Az oszlopok dő-

nézve saját felvételünk. Mert miként mellékelt rajzunkból kitűnik a Marsili által feltüntetett második nagyobb négyszög, illetőleg egyenközény nem oly szabályos. *A* a belső négyszög, melynek hossza és szélessége egyaránt 40 métert tesz; *x* egy kútszerű üreg; *CCCC* egy 10 meter mély és 25 meter széles árok; *BBB* egy 2 meter mély árok; *DDDD* agyaggát, mely *a'*-tol *b'*-ig a főárokba nyúlik; *F* képezi a főbemenetet, *GG* a gyalog feljártot, az *E*-vel jelölt terek sikterek, *abcdefghi* egy 8 meter magas meredek földfal, *HHH* a Ponyavicza folyócska, *y* az újabb időkben épült pénzügyőri laktanya, *z* a kőfalas őrház, *O* a kubini vámház a vármagaslat alján, *K* pedig kubin község területét jelenti.

Ennyi az mindössze, mit *Contra-Margum*-ról mondhatók; nyilván vajmi kevés, de hiszen e kevés is megbecsülhetetlen, ha meggondoljuk, hogy ezzel a dák-moesiai románság védrendszerének ismeretét egy újabb érdekes adattal bővíthetjük.

Mert midőn ekként nevérol, léteztéről és helyekvéséről biztos tudomásunk jutott: nyilván arra nézve is egy újabb adatot nyertünk, hogy a római epocha után való hadi és polgári rendezkedés a régibb római cultura letarolt ültetvénytelepein lett foganosítva. A középkor legvirágzóbb községei rendszerint római alapon szilárdultak meg, s itt újból figyelemztetek, hogy Belgrád ugyanazon területen fekszik, ahol Singidunum; Zimony Taurunum helyén áll, szemben Singidunummal; Szendrő a Jessava torkolatánál ugyancsak római telep fölött emelkedik, a régi Bononiát pedig ma Viddin, Durostorumot Silistria, Pristát Rustsuk, Nicopolist Nikápoly képviseli.

Ép így lett *Contra-Margum* is első virágzásának meg-

riai capitállal, de ennek dacára is a jóniai vagy korinthiai oszloprendszerben előfordulni szokott talapzattal bírnak. Az oszlopokon hármás architravszert gerendázat nyugszik s képezi tulajdonkép a negyedik metszett tagozattal együtt a két mezőny közötti válaszfalat. A két oszlop között azonkívül egy többtagú csúcsíves keret emelkedik fel az architrávig, magába foglalva a tér közepén egy tógába öltöztetett férő 39 cent. magas mellképét. Az oszlopok és a csúcsívek közötti felső szegleteket jobbról-balról két symbolikus alak foglalja el, melyekből én csak a jobb oldalon levőt voltam képes kivenni. Ez egy lefelé fordult delphin, mely, tudjuk, hogy a mythologia és a symbolika sokszoros tárgya volt a régieknél.

szünzte után egy másik s maradandóbb utóvirágzásnak termékeny ültetvényévé. Mert tényleg eredeti római letelepedés helyén virágzott fel azon magyar letelepedés, mely egy egész vidék központjává, egy már eltűnt megye székhelyévé tudott lenni, s melyhez a nemzeti történelem nem épen érdektelen híreket fűz.

Keve vára, városa és megyéje nem ismeretlen tényezők hazai történelmünk lapjain!

Már Árpád idejében létezett ¹⁴⁾ s 1073-ból idézhetünk történetéből biztos adatot! Hat századdal van ez ugyan Priscus kora után és hét századdal a Notitia Imperii keletkezési ideje után: a XI-ik évszázadra vonatkozó s hazai krónikáinkban regisztrált adat mégis két nagy kort és időközt hidal át.

Ez a *Keve* vára, hol Salamon idejében Endre király Nissa ostromáról visszajövet, seregét szétbocsátá ¹⁵⁾; hol Imre király Leo bibornokot, a sz.-széknek a magyar király fennhatósága alá tartozó Joannicz bolgár fejedelem számára királyi czimet vivő követét elfogattja s elesukatja ¹⁶⁾; melyet II. Endre király nővérének, Margit volt byzanti császárnőnek, Isaac Angelus özvegyének adományozott s melynek birtokában öt III. Honorius pápa a Lateránban kelt okmányul biztosítja ¹⁷⁾; melynél Kün-László ¹⁸⁾, Zsigmond ¹⁹⁾, Hunyadi János ²⁰⁾ időztek, táboroztak és hadakoztak, és hol Murad szultán fegyverei győztek ²¹⁾; ez a *Keve* vára, melyet 1439-ben Vég-Szendrő eleste után az ozmanok feldúltak ²²⁾, de mely azért 1449-ban még mindig magyar hirtok s nevezetes kereskedő

¹⁴⁾ Ivánfi *Keve* hún kapitánynak tulajdonítja építését (*Keve vármegye emléke* i. h. 152. lap.) A vár valósággal már a húnok előtt épült.

¹⁵⁾ Ráth: *Magyar királyok utazásai s hadjáratai*. Győr, 1866. 4. l.

¹⁶⁾ Szalay: *Magyarorsz. tört.* II. kiad. I. 290.

¹⁷⁾ Theiner: *Vetera Monumenta Historica Hungaricum sacrum illustrantia*, Roma 1859. I. 39. LXXX.

¹⁸⁾ Ráth i. k. 38. lap.

¹⁹⁾ Ráth i. k. 141 lap. Horváth: *Magyarország történelme*. II, 208.

²⁰⁾ Teleki: *Hunyadiak kora Magyarországon*. X, 527. CCLV. és X, 527—528. CCLVI.

²¹⁾ Ivánfi i. h. 183. l.

²²⁾ Századok. II, 530—531. II. Ivánfi i. h. i. k. 164. l.

telep²³⁾; mely 1460-ban, Szilágyi Mihály által jól megerősítve, ostromló ellenségeinek vitézül ellentállott²⁴⁾; mely 1478-ban azonban már ostromképtelenné kezdett válni²⁵⁾ s Mátyás dicső király halálával a vármegyével együtt végkép elhanyaglott²⁶⁾, hogy aztán hosszú időre török járom alá kerüljön²⁷⁾ s végre 1716-ban történt felszabadulása után az 1739-iki belgrádi békekötés erejénél fogva széthányattassék²⁸⁾ — *ez a viszontagságdús Keve vára az egykori római Contra-Margum, a Castra Augusto Flavianensia, Priscus Constantiája fölött emelkedett. A rómaiak építették, Attila hunjai birtokukba vették s ötödfél század mulva Árpád magyarjai Glad fejedelemtől hún örökség czimén visszakövetelték.*

Korát, léteztét már csak kevés nyom jelöli s az idő végre is igazolni fogja a most még anachronistikus állítást:

»Várromnak nyoma sincs az egész határban, sőt a lakosoknak ilyenről sejtelmök sincs.«

²³⁾ Teleki: *Hungariák kora*, X, 243—244, II. CXV. dar. Ivánfi i. h. 166. l.

²⁴⁾ Kaprinai: *Hungaria Diplomatica*, II, 87.

²⁵⁾ Griselin: *Versuch einer natürl. u. polit. Geschichte des Temeser Banats*, 44. l.

²⁶⁾ Bárány: *Temesvármegye emléke*, 148. l.

²⁷⁾ Ivánfi i. h. 169. l.

²⁸⁾ L. Szabó tudományos jegyzetét a *Névtelen* magyar fordításához Pest 1860. 62 lap. ^{o)} jegyz.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

A Margum-kérdés eredete és jelentősége hazai történelmi szempontból.

A régi topographia elhanyagoltsága és ennek okai. — Egyik téves állítása, hogy Margum hazánk területén feküdt. — Ez állítás általánossága a külföldi irodalom helyesb tájékozottsága ellenében. — A tévedés újabb keltének látszik s nyilván a római Dácia közigazgatási beosztására vonatkozó fogalomzavaron alapszik. — Az iróink által idézett források s Margumnak általuk történt topographiai meghatározása. — A kérdés világtörténelmi jelentősége. 3

II. FEJEZET.

Margum nem feküdt hazánk területén.

Miller helytelen idézete. — Engel szóval sem állítja, hogy Margum hazánk területén feküdt volna. — Oltványi helytelen idézete. — Eutropius sem állítja, hogy Margum a trajáni Dácia gyarmathelye lett volna. — Az állítás inkább merő fogalomzavaron és történetbuvárlati fölületességen alapszik. — A forrástanulmányok egészen mást bizonyítanak. — Egyetlen régi forrásmű sincs, mely Margumnak hazánk területén való létezettségét bizonyítaná. — Marga nevű mai elh. falucska nem képezhet érvet, mert helyén az ősi Pons Augusti feküdt. — A bünteleki pusztá régiségleletei sem képezhetnek érvet a forrásművek ellenkező tanúskodása ellenében. 7

III. FEJEZET.

Margum Moesiában, a Duna jobb partján feküdt.

Margum helyfekvésének vidékére nézve semmi kétség sincsen. — A deductio is útbaigazít. — Margus illyriai folyó s azonos a mai Moravával. — Margum csak a Margus mellett kereshető. — A történelmi és földirati kútfők is erről tanuskoznak. Eutropius, Flavius Vopiscus, Aurelius Victor, az Itinerarium Hierosolymitanum, az Itinerarium Antonini, a Notitia Dignitatum Utriusque Imperii, Hieronymus a Strido, Priscus Rhetor, Idatius, Prosper Aquitanus, Cassiodorus, Jornandes és Paulus Diaconus egyenes adatai. — A veronai kéziratí codex s a ravennai Névtelen indirect bizonyítása. — Ptolemaeus hallgatása csakis leírásai hibán alapszik. — Margum epigraphiai emlékezete. — A požega-krajujevaci feliratos emlékkő. — Boue, Schaffarik és Mommsen olvasása. — Schaffarik és Mommsen értelmezésének valószínűtlensége. — A könyön nyilván Margum neve van megörökítve. — Valamennyi kútfői adat a mellett tanuszkodik, hogy Margum Moesiában, a jobb Dunaparton állott. — A külföldi szakkutatás e tekintetbeni jobb tájékozottsága. — A hazai írók erre vonatkozó tévedésének valószínű megfajtása

IV. FEJEZET.

Margum topographiai pontjának téves kijelölése az egyetemes szakirodalomban.

A topographiai pont teljesen bizonytalan meghatározása. — A nézetek egymás és sajátmaguk közti ellenkezése. — Mult századi általános zavar. — E zavar Ptolemaeus Claudius földirati munkájának félreértéséből keletkezett. — A mult századokbeli textus-javítás bírálati fejletlensége. A kritikátlanúság inkább a görög nyelv, semmint a matematika hiányos ismeretéből folyt. — E szempontból ítélendő meg a Ptolemaeus-codexeknek Margumra vonatkozó szövegeliánya. — A ptolemaeuszi szöveghez az alap nélküli okoskodások tágas terére vezetett. — D'Anville, Heeren, Bischoff, Müller, Büchling, Funke, Majorazky, Becker, a Brockhaus-féle reálcyclopedisták, Bedeus, Mannert, Desericzky, Katanesich, Kanitz, Böcking, Spruner, Menke, Reichard, Wedell, Rhode, Jansz, Wesseling, Czoernig, Jászay, a magyar egyetemes encyclopädisták, Holstenius, Koeler-Weigel, Karacs, Forbíger, Baudrand, Cluverius, Buno, Heckel, Reiske, Cellarius, Sickler, Tomka-Szászky, Graff, Thierry, Bernhardi, Bellori, Calmet, Sabathier, Stritter, Baronius, Ferrarius, Eckhel, Sestini, Timon,

12

Banduri, Du-Fresne, Gibbon, Fleuri, Rasche, Weber, Ladvocat, Fuhrmann, Tzschucke, John Clarke, Anna és Tanquil Faber, Clarea, Bauschurck, Thaller, Haack, Kereszturi, a bécsi tudóstársasági 1827-ik évi nagy lexicon írói, Rotteck, Schlosser, Keresztlich, Brunner, Hunziker, Beck és Buxtorff, Le Quien, Gebhardi, Guthrie-Gray, Sulzer, Occo, De Strada a Rosberg, Hübner-Sperl-Fejér, Stephanus, a Zeller-féle egyetemes lexicon szerzőinek véleményei

27

V. FEJEZET.

Margum város és az erőd helyfekvésének meghatározása közvetlen helyszemlélet alapján.

A történetírásnak és térképrajzolásnak Margum helyfekvése körüli ingadozása a forrásművek határozatlanságán alapszik. — E forrásművek egyike sem határozza meg közelebbről Margum helyfekvését. — Közlékenyebbek az Itinerariumok, de a topographiai szabotosság ezekben is hiányzik. — Az Itinerarium Hierosolymitanum és az Itinerarium Antonini egymásközti eltérése. — E két mű különböző codexinek változatai. — A pentingeri katonai úttérképen feltüntetett mértföldtávolság. — A források használatát különben a méretek bizonytalansága és a topographiai ismeretek hiányossága is nehezíti. — Sikeres eredményt csakis az autopsziától lehetett remélni. — Kirándulásom a Morava-síkra. — A Morava-defilé általános jellemzése. — A Morava-torkolat melletti kuliçi toronyrom. — Két kor vérdrendszérének e tornyon felfismerhető jellege. — A Morava-völgy földrajz-egyedi jellemzése. — Közlekedési és hadi jelentősége. — Jelen physiognomiája, multja, jövője. — A margumi római castrum csakis e helyt állhatott. — A római mérnökkar ügyelmét a Morava-torkolat stratégiai fontossága ki nem kerülhetette. — A rom négyszögű alapidoma római felépítménye középkori. — Arnold állítása. — E helyt talált római mozaik-téglák s egy feliratos márvány emlékkő. — E kö leírása, felirátának olvasása, megfajtása és történelmi érdekessége. — A Morava-torkolat melletti római vámhivatal. — Mommsennek erre vonatkozó tévedése. — Azok tévedése, kik Margum várost a Morava-torkolathoz határozták. — Itt csak a castrum állott s a városnak e helyt semmi nyoma. — A szemben levő jobb Morava-parton sem állott a város. — Vizsgálataim eredménye Dubravica irányában. — A száraz Morava-medert tévesen tartja a néphit a Morava régi medrének. — A Morava a római korszakban is mai medrében szakadt a Dunába. — Az Orasje és felásott római régiségei. — Gyönyörű feliratos

oltárducz. — Margum város romjain. — Erdő Margum fölött. — Az Orasje geographiai fekvésének jelentősége az Itinerariumok és a Tabula Peutingeriana mértföldtávolságának meghatározása tekintetében. — Margum letelepedési környezete 44

VI. FEJEZET.

Contra-Margum helyfekvése.

Contra-Margum emlékének meddősege a régi forrásművekben. — Csak két byzantin forrás említi különböző néven. — E miatt Contra-Margum kérdése eddig teljesen megoldatlan maradt. — Helyfekvésének újabb írók s térképkészítők által történt meghatározása. — Mannert D'Anville, Kanitz, Rotteck, Spruner, Reichard, Gebhardi, Böcking, Tomka-Szászky nézete. — E nézetek egymásközi ellenkezése. — A kérdés kritikai tárgyalása kétségtelenné teszi, hogy a Notitia Imperii-ben említett Castra Augusto Flavianensia és a Priscusnál előforduló Constantia azonos Contra-Margummal. — Desericzky tévedése. — Contra-Margum nem Moesiában, a mai Szerbiában, hanem Dáciaiban, mai magyar területen feküdt. — Kanitz tévedése. — Contra-Margumnak eme helyfekvését a római védrendszerből merített analógiák és az autopsia is bizonyítják. — Kanitz újabb tévedése. — Contra-Margum nem állhatott Osztrova szigetén Viminaci-ummal szemben. — A római hadi cél szempontjából az csakis Kubinnál állhatott. — Helyszemléleti vizsgálataim eredménye. — A Monastiristie, melyről a hagyomány emlékszik, eltűnt török erőd mű lehetett. — A Kubin előtti földmágaslat s annak vármaradványa. — Marsili gróf erre vonatkozó rajza, állítása és tájékozatlansága. — Contra-Margum kétségtelenül csakis a kubini várrom helyén feködhetett. — E körülmény culturális jelentősége hazai történelmünkben 57

AZ UTOLSÓ

ÁRPÁDHÁZI KIRÁLY TRÓNRA LÉPTE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

NAGY IVÁN

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1875. november 22-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVRIADÓ-PIVATALÁBAN.

(Az Akadémia épületében.)